

WIDENER

HN Q2VD Q

Harvard 683.20,31

Harvard College
Library

FROM THE BEQUEST OF
FRANCIS BROWN HAYES

Class of 1839

OF LEXINGTON, MASSACHUSETTS

KÖLTŐK VILÁGA.

1871—1887.

*

Szerzőtől megjelentek :

- Falusi Álmodok.* Budapest. 1875. Zilahy S. 245 lap. Ára
1 frt 40 kr
- Tücsökdalok.* Budapest. Zilahy S. 1876. 92 lap. Ára
1 frt 20 kr.
- Költemények.* Budapest. Kiadja a Petőfi Társ. 1877. 214
lap. Ára 2 frt.
- Költemények.* Új kötet. Budapest. Kiadja a Petőfi Társ.
1879. 213 lap. Ára 1 frt 50 kr.
- Másodvirágzás.* Elbeszélés. Budapest. Aigner. 1879. 176
lap. Ára 1 frt.
- Dugonics András.* Irod. tört. tanulm. Budapest, Aigner L.
1881. 200 lap. Ára 1 frt 20 kr.
- Heine Költeményeiből.* Budapest. Aigner. 1882. 319 lap. Ára
2 frt 40 kr.
- Balatoni Ég Alatt.* Budapest, Aigner. 1883. 200 lap. Ára
1 frt 50 kr.
- Költemények.* (1879—1885) Budapest. Grill K. 1886. 244 lap.
Ára 50 kr.
- Hangulatok.* Uti rajzok és költői vázlatok. Nagyvárad.
Hügel Ottó. 1887. 194 lap. Ára 2 frt.

Jelen kötet csak 200 példányban nyomatott.

KÖLTŐK VILÁGA

IRODALOMTÖRTÉNETI RAJZOK

IRTA

ENDRŐDI SÁNDOR.

Byron. — Heine. — Scribe. — Ányos. — Csokonai. —
Berzsenyi. — Petőfi. — Vajda J. — Kisfaludy Atala. —
Irodalom és közönség.

NAGYVÁRAD.

NYOMATOTT HÜGEL OTTÓ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1887.

Num L 683.20.31

✓

Hayes 7d.

NAGY-VÁRAD
LELKES KÖZÖNSÉGÉNEK.
AJÁNlja E KÖNYVET

a szerző.

ELŐSZÓ.

Sokáig haboztam: összegyűjtsem-e könyv alakjában ez apró irodalom-történeti rajzokat, melyeket szeretettel s kedvvel irtam ugyan, de melyek sokkal igénytelenebbek, hogyszem szakemberek előtt megállhassák a kritika tűzpróbáját. Csak az lehet e könyv mentsége, hogy nem is szakemberek, de a nagy közönség számára akartam megírni; ezért ragadtam meg a könnyebb formákat, a könnyebb stílt, mint amelyekkel — úgy gondoltam — könnyebben is érem el célomat. Inkább körvonalakban, silhouettekben tüntettem fel egy-egy költő alakját, mintsem plastikusan kidomborodó szobrokat mintáztam róluk; inkább rokonszenvem melegével kísértem működésük egészét, mintsem az analízis bonczkésével kerestem sebhely részeit; inkább ismertetni óhajtottam őket, mintsem bírálni. És mert ily czéllal készült e könyv, legyen is azé, akinek szántam: a nagy közönségé s első sorban a tiéd, Nagy-Várad lelkes közönsége. Bármily csekélység az, mit e könyvvel adhatok: szívem egésze van e csekélységben. Tévedéseimet ródd fel tehetségem gyarlóságának, s jóindulatomat, melylyel nyujtom, tekintsd igaz becsülésem jelének.

Nagy-Várad, 1887. június 30.

ENDRŐDI SÁNDOR.

BYRON ÉS A JELENKOR.

I.

A világfájdalom költészeti jogosultságát — daczára a Schopenhauer-féle bölcsészet elterjedésének — még napjainkban is kétségbe vonják. A fájdalom fölösleges, a kor realis irányt vett s nincs szüksége jajgatásra. Helyezzük e kérdést kellő világításba s a kicsinyes előítéletekkel szemben szolgáltatassunk igazságot e költészet legpraegnansabb kifejezőjének, Byronnak.

Ki volt Byron? Egy átmeneti korszak beteges elméje-e csupán, kinek hatása s jelentősége — korára ép ugy mint az irodalomra — muló! vagy genius, mely nemcsak már teljesen megváltozott korunknak elismerésére, de a késő jövődő koszorúira is számithat? Annál szivesebben kérdezzük ezt, mert a német ugynevezett tudományos kritika nagyon könnyen végzett vele. Gerwinus „Geschichte des XIX. Jahrhundert“ czimű művében annyira megy, hogy Byron költői

beszéleyeit aesthetikailag izlésteleneknek, lélektanilag természetelleneseknek meri nevezni ; megborxad a sötétségtől, mely művein előmlik ; scepticzizmusát tobzódás által tönkretett s az élvektől elcsigázott lelke kinövésének tartja ; szerinte Byron különcz, ki minden czél nélkül beleéli magát a világba s követőiből „sátáni iskola“ alakul, melynek pessimistikus nézetei szerfelett károsan hatnak erkölcsre és társadalomra.

Miért e heves megtámadás? És miért épen most, legujabban? Hisz a világfájdalom nem napjaink szüleménye: a nagy költőket s gondolkodókat minden időben agálylyal töltötte el az élet, a világ, az emberiség sorsa. Már Homér nyomorútnak nevezi az embert, legnyomorútabbnak a földi lények között; Sophokles a sors fölötti győzelmet csak egyben találja: nem születni; Euripides beismeri, hogy minden lét fájdalomteljes, Lucretius panaszkodik: mily sötétségben tapogatózunk s mennyi veszélynek vagyunk kitéve. Ép így beszélnek Hiob, a zsoltárok, Luther, Dante, Shakspeare.

Ha a világfájdalom ily régi: ugyan mi készítheti épen most e tudós urakat egyoldalú kifakadásokra? Bizonyára az a l a k n a k, melyben e költészet legujabban megjelenik, kell valami sajátosságoknak, rendkivülinek lennie. — Lássuk Byronnál.

Byron valódi gyermeke hazájának, melynek történelmi fejlődésében a legszembeszökőbb végletekkel találkozunk. — Egyrészt a puritanizmus, az álszenteskedés, — másrészt a fajtalanság s a szabad szellem. Anglia történelmén e végletek vörös fonálként húzódnak keresztül. Cromwell és Milton mellett ott állanak a Bolingbrockok s a walesi hercegek mindenkor. Byron ifjúsága az udvari feslettség virágkorába esik, míg ezzel szemben a társadalmi erkölcs bizonyos álszenteskedés jellegét ölti magára. Ez ellentétek belevegyülnek Byron életébe is, sőt költeményeinek legjobb magyarázói. Eleinte ő is hódolt az aristokratikus feslettségnek, teljesen belemerült az élvezetekbe, tobzódásokba, — izról-izre megismerte a felsőbb körök embereit s látnia kellett: mennyi bűn nehezül azokra. Az élvezek blazirtá tették, a kimerültség megutáltatta vele az élet báját. Ha e beteges elem költészetében uralomra vergődik: veszve van. De tiszta geniusa győzött s az egyéni bukás sötét képe csak háttérét alkotja költészetének. A történelem, a természet még elragadják; blazirtsága nem rideg s ha únt lelkének hangját hallatja, mindig szive legmélyéből szakadnak fel e hangok.

Childe Haroldban — bár első költeménye

Byronnak — a világfájdalom leginkább magán viseli a blazirtság színeit. A hős beleún az örökös egyformaságba, az undor elúzi őt honából, hol őrvjngő tobzódásokkal s fajtalan vigalmakkal szentségtelenítette meg ősei csarnokát. E „jólakás“ magyarázza meg: miért változik a fiatal Childe Harold Timonná. Barátai valóságos tányérnyalók, szívtelen hizelgők, barátnői csakis a fényt, a pompát szeretik. De gyakran mély bánatot érez a legzajosabb vigalmak közepett is; e bánatot igazán érzi, nem mutatja senki előtt, magába rejti. Csodálatos, mint emeli Byron geniusa a látszólagosan mulékonyt is az átalános-ság magaslatára! Blazirtságának és kiélt természetének magában véve nincs jogosultsága: a tompa közöny képes minden költészetet megölni. De a komor alaphangulatból felemelkedik a legnemesebb gondolatokig s e gondolatok mélységét, igazságát érezni kell minden fogékony kedélynek. Csak a „Magány“-t idézzük:

Sziklán ülni, — nézni dagályt, apályt —
 Árnyas erdőben járni tétova, —
 Hol ember még nem irt törvényt, szabályt
 S lábnyom ritkán volt, vagy talán soha; —
 Egyedül járni a bércek hava
 Csak zergenyájtól járt sivatagán,

Széditő mélység tátongásiba
 Alátekintni, — még ez nem magány,
 A szent természettel társalgás ez csupán.

De jární zajgó tömeg közepett,
 Hol látunk, hallunk, érzünk, birhatunk,
 S mégis szívünk üres, számüzetett,
 Hol nincs ki áldjon s nincs kit áldhatunk, —
 Hol élv s gyönyör közt tépőbb bánatunk,
 Mert senki sincs, kinek szerelme még
 Akkor is, hogyha sírba roskadunk,
 Érettünk forró, fájó lánggal ég :
 Ez a magány, ah, ez az egyedüliség!

Egy ily kedély, mely a természet szépségeiért így lelkesült, nem életunt, sőt ellenkezőleg maga az élet buzog benne. Childe Harold, ki oly szívesen társalog a természettel, korántsem oly blazirt mint ama dán királyfi, kinek szemében „a föld, ez a gyönyörű alkotmány csak egy pár hegyfok ; a dicső mennyezet, a lég, az arany tüzekkel kirakott felséges boltozat nem egyéb, mint undok és dögletes párák összeverődése.“

Tulajdonképen nem is Childe Haroldot, hanem Don Juant tartják Byron legblazirtabb költeményének. Gervinus fölkiált, hogy szeleskedő aesthetikusok „Don Juant“ tartják Byron legnagyobb szerű művének. Bizonyára e szeleskedő

aesthetikusokhoz kell tartoznia Göthének is, ki „Don Juant“ határtalanul genialis műnek nevezi. Mi különben inkább tartunk Göthével, mint Gervinussal. Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen.

Don Juan nagyon elüt Childe Haroldtól. Itt nem találkozunk azzal a subjectiv küzdelemmel, lázas nyugtalansággal, elkeseredettséggel, az élet és világ okozta kétségekkel, — a költő kényelmesen vezet bennünket egy gúnyos tükör elé s ha költői és erkölcsi licenciáin megbotránkozik valaki, úgy bizonynyal igen rosszul ismeri a világirodalom satirikus erőt. Byron Don Juanját még frivolnak sem lehet nevezni, mert a csiklandós érzéki helyzeteket korántsem azért festi, hogy bennünk e helyzeteknek megfelelő hangulatot gerjesszen, mint ezt frivol művek írói tenni szokták. Egyszerű tények azok, melyek alkalmas anyagot szolgáltatnak satirája számára.

Helyén lesz Gervinussal szemben a finomabb s élesebb ítélőtehetségű Rosenkranz, „Aesthetik des Hässlichen“ czimű munkájából a következő pár sort idézni: „A tiszta komikumnál bátran ignorálhatjuk az aethikát, csak a tényleges ellenmondásokra, melyek magában a helyzetben rejlenek kell figyelniünk. Byron Don Juanjában is találko-

zunk e komikummal; a pikans jelenetek nevetésre fakasztanak bennünket, a nélkül, hogy bensőnket fellázítanak. Julia, — midőn férje az alguazillal szobájába ront, — paplanja alá rejti Don Juant s egy mennydörgő szónoklatot rögtönöz: mily szemtelenség ágyáig hatolni. Mindent átkutatnak az egész szobában, még az ágy alatt is szemlét tartanak, de semmi gyanusat sem vesznek észre. — Don Juan azalatt keményen izzad a paplan alatt. Másutt pedig Don Juant a konstantinápolyi szultánnő megveszi rabszolgaként s női ruhába öltözve a hárembe jut, de minthogy ágya még nincs ott, parancs szerint egyik odalisk mellé kerül, ki aztán éjjel oly élénk álmot álmodik, hogy felkiáltása az egész harem felveri. Ily esetben, mint már mondtuk, el kell tekinteni minden erkölcsi kritikától; e mellőzést azonban a körülményeknek kell eszközölni. A lánynak öltöztetett Don Juan minden akarata s közreműködése nélkül jut hálótársul az odalisk mellé s hogy az aethikai követelményekről csakhamar megfeledkezik, ez épen nem lephet meg bennünket. Byront nem kell összezavarni Wielanddal, ki csak azért fest, „mert az érzékiség tetszetős neki.“

Valóban a költő tendenciája itt csakugyan satirikus s e tendentia, gazdag képzelete minden

csapongása mellett is untalan előbukkan. Don Juan egy ironicus polemia, korának szenvelgő, zsarnokoskodó erkölcsisége ellen. A költő felhasználja a satirikusok régi jogát s könyörtelenül lerántva a hazug lepleket, a meztelen valóságra utal. — A helyzetek, melyekben leginkább feltűnik ereje, tán megbotránkozást szülnek s így „Don Juan“ fiatal lányoknak csakugyan nem való; de e helyzetek épen nincsenek frivol színekkel kifestve, hogy a phantaziát csiklandozzák; az összbenyomás vidám, jóleső. Don Juan nem egyéb, mint egy satirikus adalék a nők történelméhez; a szerelemnek minden nemzeti öltözetben megjelenő ironicus előállítására.

Hogy Don Juan a költő életével benső összefüggésben van, könnyű átlátni. Kora erkölcsének terroristicus hatalma üldözi őt s többé-kevésbé ez okozza azt is, hogy nejétől elvál. Ez erkölcsön áll boszút Don Juan s a költőnek valódi élvezetet szerez, hogy az álszenteskedés arczába vághatja gúnyja ostorát. Részemről Don Juant nem is tartom blazirtnak, Don Juan egy teljesen üde, vig ifjú, ki daczára számos kalandjának sohasem esik ki hangulatából.

Byron elbeszéléseinek majd minden alakját a blazirtság s a világfájdalom képviselőjeként

akarják feltüntetni. A giauroknak s a tengeri rablóknak bizonynyal nincs derült tekintetök, de azért jellemök alapja korántsem a kiélttség. Egy átviharzott élet erélye s szenvedélye nyilvánul minden vonásuk-, érzésök- s cselekvényükben. Tompult szívök van, mint Korzarnak, de csak azért, hogy feltámadó szenvedélyök tizszeresen hasson ; vagy megjelenésök egészen titokszerű, mint Lara-é, de azért Lara nem a divat blazirt alakja : sok vonás van benne Timonból ; egy kijózanult idealista, ki gyermekkorában örökösen a „jóról“ álmodik s későbbi éveiben keserű lesz, fatalista, ki az akarat tetteit sorsnak nevezi, örültsége nem agyában, hanem szívében tanyáz ; amaz alakok egyike, kik eltörülhetetlenül vésik vonásaikat kedélyünkre, démoni hős, de tetterővel telve, Hamlet ellenese.

Egészen másként van skepticismusának világfájdalmával, mely általános érvényű jelleget visel magán, mely nem az élet és világ megutálásából származik, hanem ezek mögött állva emeli fel sötét arcját s intézi aggasztó kérdéseit az emberiséghez. E skepticismus alkotja Byron költeményeinek valódi vonásait s az igazság theologiai és philosophiai nagyszájasainak joga van ezért őt kárhoztatni, elítélni — föltéve, hogy

így fognak tenni Hamlettel és Shakspere egyéb műveivel, valamint Fausttal is.

Annyit azonban nekik is el kell ismerni, hogy a kétség út az igazság felé. A kétség az élet legfőnségesebb java, csak azután jön maga az élet. Az átluzódik Byron összes költeményein, ez Manfréd- s Kainban érvényesül legmélyebben. Az első, az erkölcsi skepticismus, Byronnál néha játszi, frivol színekkel vegyül; a második, a metafizikai skepticismus, mindig költészetének legszabadabb, legvilágosabb pontján áll.

Byron ép úgy mint Victor Hugo, megveti a hadi dicsőséget; Childe Haroldban, Don Juanban a legsarkastikusabb gúnynyal fordul el tőle. Csak a szabadság diadalait ismeri. A költői hírnevet sem képes megvetni; Childe Harold negyedik énekében dicsőíti Petrarcat, Tassot, mint kiknek nevét az utókor könyvek és ujjongások közt emlegeti.

Skepticismusa — Don Juan daczára — legkevésbé meri bántani a szerelmet. Mindenhatóságáról, mint az egész emberiséget átölelve tartó erőről, meg volt győződve s költői elbeszéléseinek mindegyikében isteniti; ez az a sötét talány, mely megszüli Manfrédet, Larat és Childe Harold blazirt részleteibe elegiai varázsszal vegyül bele. Don Juanjában a satira kiméletlen keze

természetesen e szenvedély gyökereit is megszaggatja, de ez jogában áll a satirikusnak, ha nem marad adós az igazolással. Hogy Byron a szellemi s érzéki szerelmet a leggyönyörűbb harmoniába olvasztva is tudta festeni, azt eléggé bizonyítja Don Juan második és harmadik éneke, Don Juan s a szüzi Haide szerelme, kiket a szabadság tiszta érzete, a tenger költészete édes bűbájjal fog körül s mely Byront a világ legnagyobb szerelmi költői mellé helyezte.

Mily tisztán, magasztosan gondolkodott Byron a szerelemről, mutatja „Ég és föld“ című dithyrambjá is.

Vessük tekintetünket most Byron methaphysikai skepticismusára. Az abszolút igazság biztos tudatában — bármily különbözők legyenek a rendszerek, melyekben az megjelenik — könnyű lesz ez egész nézponot túlszárnyalt álláspontnak itélni. De a költő skepticismusa egészen más, mint a bölcsészé; ez lelke minden gondolati költészetnek, ez a valóságos költői dialektika. Uly költészet, mely a világ s az élet nagy problémáit kimért metaphysikai szabályok s törvények segélyével s formájában akarná megfejteni — tarthatatlannak bizonyulna. Törekvésben, küzdelemben, harczban rejlik a költészet vonzó ha-

talma s e lázongást a hideg törvényszerűségnek nem szabad megfagyasztania.

Byronnak két gondolati drámája van. Manfréd subjectivebb, itt a hős skepticus hangulata magából a sorsból ered. „Kain“ azonban izról-izre skepticus s ha Manfrédben a probléma lyrai virágok közé van rejtve, úgy Kainnak sötét, vérző szívében tövisek közt jelenik meg a kétség. Manfréd a skepticismus operája. — Kain valódi szomorújátéka.

Manfréd sokban hasonlít Fausthoz, de nagyon lényeges különbségek választják el őket egymástól. Manfréd bűnökkel terhelt lélek, kit a lelkiismeret kínai égetnek: Faust nem ismer bűnt, nem lelkiismeretet. Felötlő hibája a Byron-féle költeménynek, hogy Manfréd bűnét, bár körülé forog az egész dráma, nem helyezi teljes világitásba. Manfréd kedvesét megölik miatta — ő is legyilkolt valakit. Többet nem tudunk. Ilynemű titokteljesség drámai alapul nem vehető. A két költemény annyira elüt egymástól, hogy bátran azt lehet mondani: Manfrédban fölfedezhetjük Faust Achilles-sarkát — az erköcsi lelkiismeret hiányát a hősben. Szellemi tartalom tekintetében is különböznek egymástól. Mig Faustban oly élenken látjuk a szerelmet megjeleni, nőni — addig

Manfrédban az egész, mint halvány árny, a dráma hátterét formálja. Manfréd nem egyéb Fausttal szemben, mint egy nagy monológ lyrai intermezókkal. Manfréd feledést kér a neki megjelenő szellemeiktől, lelke nyugalma újra vissza akarja nyerni; a titokteljesség megismerése nála csak eszköz és nem cél. Byron szellemei nem is olyanok, mint Göthe jószívű, szelid tündérei. Egy véghez vitt tett fölötti kétségbeesés az, mely a hős előtt sivár pusztasággá változtatja a világot. Életunt és mégis retteg a haláltól. Még meg is unhatnók folytonos jajongását, melylyel feledésért és bocsánatért rimánkodik, ha a mű nagyszerű befejezésénél nem magasodnék valódi koloszsza. Göthe elviteti hősét Mephistopheles által, kinek kezeiből az angyal menti meg. Itt semmi nagyszerű nincs. Ha Don Juant elviszi az ördög, nem csodálkozik rajta senki, sőt a hősnek még protestálni sem igen lehet. Manfréd azonban legyőzi az ördögöt s a pokol hatalmát az emberi szellem öntudatos nagyságával, — ez oly vonás, melyet minden nagy költő megirigyelhet Manfrédától.

II.

Térjünk át a sokkal több metaphisikai elemmel bíró „Kain“-ra, melynek mélysége előtt maga Gervinus is kénytelen meghajolni. Kain kedélyét és benső világát nem a mult élményei teszik tönkre, mint Manfrédét; ő teljesen a gondolat szülötte, a kétség mérgezi meg egész lényét. Midőn Ádám felszólítja őt, hogy köszönje meg istennek az életet, daczczal válaszol:

Nem kell-e halnom?

Az elmulás gondolata fáj neki. Mért kell mások bűneiért bünhődnie? Hol itt az igazság? — Később Luczifer csatlakozik hozzá. Ez a Luczifer nem a gúny sárból és tüzből összegyurt alakja — mint Mephistophelest lehetne nevezni — nem is áll oly cordialis lábon a mindenhatóval, lénye nem az az ősi tagadás, mely Faust kísérlőjében lakik: valódi angyal, vonzó ideal a gondolkodás és érzelem legfenségesebb vonásaival, óriási dacz-

czal telve; a szabad szellem apostola, ki a mindenhatóság trónja előtt dühöng. Szemében az isten nem egyéb zsarnoknál, ki, hogy osztatlan egyedüliségében az örökkévalóságot elviselhetőbbé tegye, szórakozásul világokat teremt. — Luczifert a kétség geniusának nevezhetjük. Felkölti tanítványában a kétkedés legvakmerőbb gondolatait. Nem akar semmit rejtegetni, mindent megmutat a maga sivárságában, ellenkezőleg amaz istennel, ki a félig elkészült bolygókra embereket, teremtményeket helyez s hivatásul szabja eléjük a vakságot.

Luczifer Kain elé tárja a mult, jelen s jövő világok történelmét. E második rész valóságos modern „divina commédia“, természetesen Dante plastikája, de egyszersmind scholastikája nélkül is; a végtelen mindenség dicsőítésére irt hymnus, melynek gloriáját csak a kétség árnya homályosítja be. Szenvedni és meghalni — ez a világ-egyetem tana; egyforma sors uralkodik mindenütt.

Luczifer és Kain vándorlásaik közben útba ejtik Hadest is, a halál birodalmát. Az egész költemény nem egyéb, mint a halál tragédiája, — a halál az emberiség fatumjaként tűnik fel, azért időz a költő oly sokáig az alvilág árnyai közt.

Kain harmadik része drámai tekintetben Byron legjelentékenyebb alkotásai közé tartozik. Göthe ama jelenetet, hol Abel kimul, nagyszerű motivumáért csodálja s az utána következőket elragadóknak, örökbecsűeknek nevezi. A testvér-gyilkolás, Éva átka s a végfordulat a valódi tragédia nagyszabású stíljében van kivive.

Byron általunk eddigelé felhozott költeményeiben kétségtelenül a tagadás szelleme túlnyomó; emésztő, sötét kétség uralkodik mindennütt, mely óriási freskókban és sarkastikus arabeskekben testesíti meg magát. E kétség — ha nem lenne ellensúlyozó szere — minden bizonynyal egyhangúvá válnék; oly költőt, ki örökösen a világ fölött lamentál, nem lehetne a nemesebb értelemben vett nagy költők közé sorozni. De Byronnál megtaláljuk az ellensúlyt. Kainban ott van az emberi szellem istenítése, Manfrédben hátravonul a kétség s a kétségbeesés. Igaz, hogy a kétség terjedelmes homálya csupán néhány sugárnak enged utat, de ez elég, mert jelentősége mélyebb, mintsem gondoljuk. Kainban az ész hatalma győz a világ fölött, Manfrédben az akarat hatalma diadalmaskodik a poklokon.

Második ellensúly gyanánt a természet iránti lelkesedését tekinthetjük. E lelkesedés Byron majd

minden költeményét belengi s e lelkesedés hangja képes bennünket is elbűvölni. Festéseiben felülmulhatlan; phantasiája gazdag szemlélődéssel párosul s a mi legfőbb: sohasem sülyed a költészetben jogosultsággal nem bíró pusztá tájfestéshez; minden képben nagy szellemét érezzük ránk sugározni.

A német kritikusok — kik szeretnék Byron-tól elvitatni a művész nevet — iparkodtak ez előnyt legfőbb hibájaként feltüntetni. „A leírás — mondja Gervinus — e költői tájfestés, melyet a régiök ösztöne, Anglia és Németország nagy dramatikusai s Lessing kritikája egykép kárhozott — Byron költészetének legjobb oldala, ő maga is ezt tartotta.“

E kárhoztatás teljesen alaptalan s a célzás, mely Lessing „Laokoon“-jára vonatkozik, rosszul van használva. Lessing épenséggel nem ítélte el a költői festést, ő csupán azt magyarázta meg: miben kell különböznie a költő képének a festő képétől. A költőnek nem szabad a holt térbeli egymásmellettséghez ragaszkodni, sőt összes erejével rajta kell lennie, hogy ezt kerülje: az apró részletfestések jogosultsága a festő körébe vág, a költőnek h a n g u l a t t a l kell azt pótolni. Ha elolvassuk Lessing kritikáját, úgy találjuk, hogy e

kritika értelmezése szerint épen Byron az, kit mintául vehetünk e tekintetben. Nála valóságos elegiai hangulat hozza színre Hellas templomait, omladékait s emlékezetes tájait ; természet s történelem mint ellentét jelennek meg festéseiben, az „örök“ s a „muló“ lassankint harmonikus, kibékítő egészszé olvad hangulatában. Ha Childe Haroldban a Jura melletti vihart festi : a természet viharával lelke vihara ölelkezik. Üdvözlik egymást s egymásba mélyednek.

Hasonló egyítést találunk a „Giaur“-ban, „Korzar“-ban, az „Abydosi menyasszony“-ban. De nem csupán az által önt életet, lelket festéseibe, — hogy a természetben sub specie a történelmet látja, romantikus mythossal is kedvessé s fenségesekké tudja tenni azokat. Példaképen csak Manfrédet hozzuk fel.

Byron harmadik eleme a politikai elem. Lelkesedik, őrvöng a szabadságért, gyűlöli lelke összes gyűlöletével a zsarnokokat. Hogy e lelkesedés, e gyűlölet nem szenvedés volt nála, azt életével és halálával egykép bebizonyította. Teljes odaadással csatlakozott az olaszországi mozgalmakhoz, melyek az olasz nép függetlenítését tűzték célul s neve a görög szabadságháborúval elválhatatlan összeköttetésben áll.

Byront a modern politikai lyra atyjául lehet tekinteni. Korának zsarnokoskodása nem adhatott szelid hangokat politikai lyrájának. Föllármázta sírjaikból a régi Hellas hős alakjait, az éjszak-amerikai szabadságharcz nagy katonáit: Was-singthont, Franklint; ezek voltak politikai Wal-hallájának istenei; a mult kolosszeumait szembe állította törpe jelenével: „im, itt vannak embe-reitek! ezeknek kell a jövőt megteremteni!”

Napoleont zsarnoknak tartotta, de lángeszét csodálta, Lord Wellingtont azonban — kiben e vonás nem volt meg — a szó szoros értelmében gyűlölte; egyáltalában győzelmes nemzete iránt mutatott legkevesebb rokonszenvet. Ő az ango-lokkal szemben nem volt Pindar, sem Tyrteus, hanem Archilochos.

Nem czélunk Byront mint költőt fejlődési menetében a legutolsó mozzanatig kísérni, sem egyes műveinek részletes elemzését adni: mi azoknak csak szellemi tartalmát iparkodtunk ki-vonni, hogy megmutassuk, miszerint mély értelmű és mély érzelmű költővel állunk szemben, kit a jelenkornak nincs jogában kárhoytatni, mert minden sorából e kor tükröződik vissza. Negati-vitása sok helyen jogosulatlan színben tűnik fel de ép azért hoztuk fel ellensúlyozó elemeit. Óva-

kodjunk őt úgy megítélni, mint Gervinus, ki jóformán mindent megtagad tőle csak azért, mert „nem csupán a legnagyobbat, mit a költészet felmutathat (Shakspeare-t érti) nem értette meg, de még a művészet legmagasztosabb alakjait, a görög szobrokat sem tudta élvezni.“ Tehát mivel Byron nem szerette Shakspeare-t s nem volt érzéke a görög plastika iránt — azért már nem lehet művész? Mikor jön el az az idő, mikor a költőt nem külsőségek után ítélik meg, hanem megítélik műveiből? Ily ítéseknek nem hogy fogalmuk, de még sejtelmök sem lehet a költés processusairól. A ki Byron költeményeinek minden sorából nem érzi ki a genius tiszta lehelletét, az inkább írjon a hármasszoros forgatás- s a lovak idomításáról, mint a költészetről.

Leginkább megtámadják művészetében a költő subjektivitását. — Csakugyan, vannak költők, kiknek teremtői képessége meglep bennünket s csodálatba ejt; alakjaikat a legnagyobb természetűséggel kerekítik ki s ezért mindegyiket meg lehet különböztetni: egyiket a frakk hátsó gombjairól, a másikat járásáról stb. Ilynemű művészetet nem csupán a fényképező realisták ateliers-jében, de a leghaszontalanabb regényíróknál is találhatunk. Ha ez objectivitas lenne a költői

telenség mérvadója: úgy Schiller fejet hajthat Clauren, Spiess, Vulpius és Lafontaine előtt. Ilyenmű műveket, minthogy teljesen hiányzik bennök a mélység, a benső tartalom, minden józan ész semmisnek fog tartani. — Shakspeare halhatatlanságát bizonynyal nem a természethűen rajzolt clownok, fajankók, golyhók szerezték meg, hanem igen: megszerezte azt a szellemi mélység, világnézetének gazdagsága s épen legsubjectivebb műve — Hamlet — tette őt leghalhatatlannabbá.

A költészet egyes ágai közt különbséget kell tenni. A lyrikus mindig subjectiv: Byron pedig kétségtelenül lyrikus. Átalában mi nem nagy bizalommal viseltetünk oly költők iránt, kik nem a lyrával alapították meg híreket. Az ó-kor tragédia-írói egyszersmind nagy lyrikusok is voltak, ép így Dante, Shakspeare, Schiller, Göthe, Viktor Hugo s Byron.

Ha Byron csakugyan lyrikus, akkor költői „elbeszélései“ még szigorubb kritika alá esnek. — Ezekből látszik leginkább alakítási képességének hiánya. A kik epikailag méregetik, bizvást elítélhetik őt. De a költői elbeszélés keverékből áll, melyben a lyrái elem túlnyomó; nem megrövidített epos, hanem kiterjedt ballada; a leg-

utósó vonásig tüzetesen kivitt jellemfestés nem tartozik keretébe. A költői elbeszélés alakjai nincsenek felruházva az epos teljes szabadságával, egy kis fonál odaköti azokat a költő lényéhez, hangulatához. Kétségbe vonhatják e költészeti faj jogosultságát, de bármint legyen: ép az egyéni hangulat ad bájt neki s az egyéni szenvedély visszatükröződése teszi legvonzóbb oldalát. Byront lehet e modern költői elbeszélés megteremtőjének nevezni. S a költői elbeszélés e modern alakját — mely Byron halála óta oly nagyon elterjedt — nem is lehet régi aesthetikai chablonok szerint megítélni. A lyrai s az epikai elem vegyítését ugyan Tibull és Propertius római elegiáiban is felteáálhatjuk, sőt ha jól megtekintjük, a két elem közt itt ugyanazon arány áll, a mi áll a modern költői elbeszélésnél. Valóságos chemiai processus! Csak az elemek belső elhelyezése szüli a különbséget — s ezt a modern szellem, ugyhiszem, eléggé megmagyarázhatja.

Az sem igaz, hogy Byron elbeszéléseiben egyáltalában ne lenne jellemzés. Lara például sokkal mélyebben rajzolt alak, mint Korzar-Beppóban a szenvedélyes, indulatos olasz jelleme. Még kevésbbé illik e megrovás drámáira. Elnevezték őt Alfieri utánzójának, az ál-classicizmus imá-

dójának. — Való, hogy a költőnek hussal és vérrel kell felruháznia drámában az alakokat. De, hol van a jellemzés detaillírozásának határa? Százféle a vélemény. A régiek komoly költeményekben sohasem léptek túl bizonyos ponton; Shakspeare idejében, ellenkezőleg: a részletezés túlsapott a rendes határokon. Korunk a kettő közt középutat keres. Igaz, hogy Byron inkább szított az antik drámához, de csakis a roszakarat mondhatja rá, hogy nem drámaíró. Míg „Prometheus“ költőjét dramatikusként nevezik, addig ő is számot tarthat e névre.

Velencei drámáit egykissé hideg magatartással, „Verner“-t tolvajromantikájával adjuk zsákmányul a költő gyűlölöinek — még akkor is marad Byronnak egy darabja, mely az angol színpadokon mai nap is fennáll, természetesen a legfényesebb kiállítás segélyével, mert e nélkül a mai színházi közönség Shakspeare „Téli regéjét“ s „Szent Ivánéji álmát“ sem élvezhetné — s e darab „Sardanapal“. Aláírjuk az utósó betűig, mit Rosenkranz „Aesthetik des Hässlichen“ című művében e darabról mond: „Sardanapalban egy, magában véve nemes, de gyöngé, humanus, de engedékeny s az élet élvezin teljes odaadással csüngő természet emelkedik fel lassankint a va-

lódi királyi méltóságra ; hős lesz, fenséges halált szenved ; e darabnak oly mérhetetlen szépségei mélységei vannak, hogy talány marad : mért nem adják a színpadokon.“

A mi pedig az epost illeti, Byron a modern satirikus epos terén valódi úttörő.

Byron tökéletes művész, tökéletes költő és pedig modern költő. Műveiben ráismerünk korára. Sohasem választott oly anyagot, mely iránt korunk szelleme ne viseltethetnék érdekl. A XIX. század problémáit egytől-egyig feltalálhatjuk költeményeiben. Mi a restauratio alatt kezdetét vette, még nem ért véget. Byron műveiből egyetlen oly sort sem lehet kivetni, melyet a jelenkor ne élvezhetne. A német kritikusok szava pedig nem vox populi, sem vox Dei. Byron páratlanul s oly magasan áll, hogy mindenkor csodálattal kell feléje fordulnunk. A valódiilag nagy költők halhatatlanok maradnak.

A SZERELEM HEINE DALAIBAN.

I.

Heine szerelme mesés, csodás világ, oly mystikusan szomorú és mégis oly könnyelműen vidám, elragadó gyönyörök, isteni kéjek mindenütt és mégis, e kéjek magukban hordozzák az iszony előérzetét, az elhagyatottság minden átkát és sebnyilásait. A költő maga mondja szerelméről, hogy az sötét pompájában egy rémes, gyászos regéhez hasonlít. Még találóbban Sphynxhez hasonlítja, melynek feje és melle asszonykép, de a mellen alóli test merő oroszlán-karmokból áll. A szilajon villogó szemeknek, a csöndesen, édesen mosolygó ajkaknak nem tud a költő ellenállni és csókokkal borítja el a bűvös arcz havát. A márványarcz megelevenül, égő, lázas csókok kéje vegyül a marczangoló, szívszaggató karmok által okozott fájdalmak közé. Igen! oly talányosan, rejtélyesen tekint reánk Heine dalaiból a szerelem, mint a mondai kor sphynxei: tele illattal,

csalogány-dallal, s közbe-közbe hármóniatlan zürzavarral, tébolyitón. Szerelme rejtett ösvényei majd virágyillatos ligetek felé vezetnek bennünket, majd mérges gőzű mélységek s haláltélelmes hegyszakadékok bozótjába visznek. Itt vidám, mosolygó mezők, csillámos vizek, hol tündérek és habléányok enyelegnek egymással: amott a kísértetvilág összes rémei, a legmogorvább, legsivárabb természet társaságában.

Mielőtt Heine szerelméről bővebben beszélénk, megjegyezzük, hogy e szerelem teljesen ellentétben áll ama bárányszelid, ártatlan, holdkórságos szerelemmel, mely a német költők nagyrésznél annyi émelygős költemény szülője s mely különösen Geibel dalaiban van megtestesítve. Ezzel a szerelemmel, mely nagyon megelégszik azzal, ha a kedvest egy álomlátásban magához ölelheti, s midőn szenvedélye legmagasabb fokán van, egy szüzi csókon kívül nem kér egyebet, ezt is szemlesütve, alázatosan, a koldusindulatok alamizsnakönyörgésével kéri: ezzel a szerelemmel Heine szerelmének semmi dolga sincs. Heine szerelme nem hajnalfuvalom, nem szüzi, jámbor álomcsókodás. Heine tudja, hogy a szerelemhez nemcsak szellem kell, de égő szemek, melegen, forrón ölelő karok is kellene. Szerelme nem valami jótékony,

kényelmes hőmérsékű parázskisugárzás, de a lélek legmélyein sustorgó, pokollángokkal égő szenvedély. Ám nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy egyedül az érzéki lázongás, e sötét szenvedély gyilkos tüzei alkotják szerelme elemeit. Az érzékiség s a pusztító szenvedélyek majd mindig sentimentális rajongás s szelid epedések társaságában jelennek meg nála. Szive legirtózatosabb viharhangjai közé, mintha távol csendülő üveg-hangok tiszta, csalogató zenéje vegyülne. Igaza van, midőn dalairól azt mondja, hogy azok oly vadul szakadnak fellelke mélyéből, mint az Aetna lávalángja, de ép oly igaza van akkor is, midőn dalait a lilium kelyhéből fölszálló illathoz hasonlítja. A vágyó, álmodozó szelidségen át keresztül hangzik a szenvedély reszkető szava s a szilajon dobogó szív vészharangverése. Ha nem vesszük számba „Romancero“-ját s „Utolsó költeményeit“, akkor az 1817—1821. terjedő költeményeket, az „Álomképek“-et, a „Dalok“-at és a „Sonettek“-et, (melyek „Junge Leiden“ czim alatt a Dalok Könyvét megelőzik) kell legsötétebb s legszilajabb költeményeinek tartanunk. A szerelem itt úgy jelenik meg, mint a legrettenetesebb hatalom, mely halált, nyomoruságot hoz s melytől a múlt élvezeteket csak az örök boldogság árán lehet meg-

vásárolni. A költő phantaziája felesküszí a mélységek kísértetalakjait s együtt blyong, jár velök halottsárga temető-mezők sirszobrai között. Boldogtalan szerelme lázaiban maga a kedves is jéghideg kísértetté változik, s a szellemjárás éjfélóráiban nem egyszer meglátogatja őt, — vagy, ha mint aranyfürtös, kedves lánygyermeket állítja elének, kivel menyegzőjét akarja megünnepelni — mily iszonyu éji nász! a pokol sötét szörnyei alakokat váltogatnak s ők azok, kik a menyegzőt előkészítik, kik ide s tova sűrögnek a fáklyafényes templomfalak omladékai közt s szivetrázó, velőrengető ujjongásaikkal betöltik az eget és a földet mindenütt. E képek ellentéteül lehet venni az 1831-ben megjelent „Uj tavasz“-t. E dalokban túlnyomó a csöndes, fájdalmas epedés, a zokogásra hangolt kedély, szelíd, bizalmas ábrándok, édes hevülések, eltűnő s újra visszatérő álmódások. A virágbalzsamos, madárdalos tavasz újra itt van, megjött szépségeivel, elhozta ékes menyasszonyi koszoruját. A költő beteg szive újra épül, gyógyul s boldogító aggálylyal bizza azt a bűvölő szerelemre. A csalogányok dala, a rózsák és liliomok, a nyáréjek csillagfényei — kedvesek, szépek lesznek ismét szívének. Érzi, hogy szerelem az, mely az egész természetet áthatja: a tavasz úgy tűnik

fel előtte, mint egy hangverseny, melynek karmestere, Amor, az ő szívében vett lakást; a szerelmes csalogányt édes dalaival, a természet kibékítő, alkotó s fentartó hatalmának nevezi. Ellenben a „Dalok könyvé“-nek, „Lyrai intermezzo“-nak, s a „Hazatérés“ dalainak nagyrészében a két külön elem nem egyszer összeolvad. Szívének nyomora mellett, mely csak abban talál vigasztalást, hogy a hűtlen kedvest is nyomorultnak tudja, megjelenik a szelid vágy, mely a lányka ibolyakék szemének talányait akarja megoldani s e talányfejtés oly sok kint szerez neki. A szív feldúlt érzelmei itt könnyeden, zajtalanul emelkednek a felszínre; némely dal olyan, mint ellehelt sohajtás, melyben a névtelen fájdalom bús rezgései mégis hallhatók. Gyakran úgy tesz, mintha a költő szánalmat érezne saját fájdalmai iránt; végül kifárad szenvedéseiben, álomba ringatja lelkét s dalai, melyek az álomélet ködéből csendülnek, a legtisztább szerelem-dal hangjai.

E két különböző elem meghatározásával még korántsem hatoltunk Heine kedélyének mélyére. Hogy ezt tehessük, vizsgálnunk kell először amaz álláspontot, melyet Heine a romanticismussal*) szem-

*) Itt mindenütt a német roman'ikus iskoláról van szó.

ben elfoglal. A romanticismus a phantázia korlátlan uralmában áll, a szellem küzdelme ez ama bilincsek ellen, melyeket századunk hideg, rendező, logikailag fejlődő s prózai elméje készített. Miután a phantázia szakított az észszel és megvetéssel fordult minden rationalis rend és logikai haladás ellen, — felszabadul az alany a dolgokban rejlő szükségesség és törvényszerűség nyomása alól. Az alany úgy tekinti az alárendeltséget, mint lealázó kényszert, s szabadságát arra használja, hogy szembe kaczagja ama kényszerűséget. A romantikus „irónia“ nem egyéb, mint a tárgyak ellen folytatott játék-küzdelem, a képzelet suverainitása, mely minden kigondolható alakot magára ölt, komolyan sohasem akar érvényre jutni, de nevetve forgácsolja szét a tárgyak zürzavaros képeit. A romantikus gyűlöli amaz elzárkózott, művészi organismust, ő a költői céltalanság tanának hódol. A féket vesztett phantázia iránytalanul csapong szerteszt: ott van a lyrában, a drámában, az époszban, a legszembetűnőbb izléstelenségek kíséretében; költészet és kritika összekeverednek; művészet, vallás, erkölcsiség alakatlan köddé mállanak. — A romanticismus a tárgyias észszel s a józau értelemmel szakítva, megtagadja a jelen valóságait; e világ túlságosan

prózai előtte: körvonalait nagyon élesnek találja, alakjait igen testeseknek. Elmenekül a phantázia birodalmaiba, az alkony-ködös, csodálatos fényű álomvilág tájaira, hol tündérek és démonok úzik a legbizarrabb játékokat, vagy középkori lovagok vívnak a becsületért, hitért, szerelemért, avagy egy transcendentális vallás láthatatlan, mystikus alakjai sereglenek az istenek trónja köré. E romantikus hitvallás szeretne népszerűségre vergődni, — de mig a középkor mondáit és legendáit felidézi, elzárja amaz utakat, melyek a néphez vezetnek. Naiv akar lenni — különösen mondáiban, de ahelyett gyermekes és izetlen lesz ; alkotásaiban megragadja a valóság egyes töredékeit, jellemeihez a közönséges életből vett motívumokat használ, de korántsem állapodik meg a klasszikus realizmusnál, sem nem eszményíti a realis világból vett képeket, de minden realizmusból játékot, gúnyt úz, szóval ahol realis, ott is phantasztikus mindenütt. Novalis „kék virága“ mindenütt jelen van. Így alakítja át a romantikus képzelet a komikumot is barokká, a fenségést háttérbe szorítja, a természetet barátságatlan sötétséggé.

Kivül esik feladatunk keretén, hogy minden ködszálát megvizsgáljunk, mely Heinét a roman-

tikus iskolához köti. Csak egyet akarunk felemlíteni. Heine maga mondja magáról, hogy ifju éveiben a romantikus iskola legködösebb álmainak élt, s „Vallomásai“-ban érinti, hogy ama sebek daczára, melyeket a romanticismusnak köszönhet, végtelen vágyat érez s vissza-vissza-óhajtja a tovatűnt álombirodalomnak virágos, holdsugaras, kísértetes légkörét. E vágygyal írta meg 1840-ben „Atta Troll“-t, a romantikus iskola „utolsó szabad erdődalát.“ Nem eléggé romantikus dolog, hogy e költeményt Heine maga is phantasztikus, czéltalan dalnak nevezi, czéltalan-nak, minő az élet, a szerelem, s az egész terem-tés? A költemény magva egy sereg rajzból ál melyek majd sötéten és barátságatlanul nagyszerűek, majd kaczerak és pompázók, — köröttük összefüggetlen kalandok tömege csodálatos alakokkal, boszorkány-néppel s kísértetekkel. Többé-kevésbé prózai irataiban is mutatkozik e romantikus alaktalanság és összefüggetlenség. Tekintsük meg egy pillanatra az „Eszmék“-et és az „Uti képek“-et. Mily ragyogó, sziporkázó tündér-játék, mely itt szemünk előtt feltárul! — és mégis, a költő istenszeszélye nem egyszer rontja meg az olvasó tiszta élvezetét. Az „Eszmék“ tulajdonképeni története mint alaktalan illat szét-

foly előttünk, s ugyanez áll nőalakjaira nézve is, kik, mintha ködalakok lennének, egymás testén suhannak keresztül. A költő alanyisága mindenütt ott van az előtérben, sőt tulajdonképen csakis a költőt látjuk, ki lágy, fájdalmas, vig, ártatlan és frivol érzelmeinek csillogtatásával kaczerkodik, s romantikus hangulatát és vágyait a leggenialisabb virtuozitással használja fel. Mily csodálatosan romantikus amaz elfojtott könyvek végzetszerű dala, a kis Veronikáért, a Delhi sultanaért, ki 3000 év előtt meghalt, s kibe a költő szerelmes! Romantikus a brentai virágról szóló dal, vágyai a szent Ganges után, érzelgős rajongásai a gyermekkor tündértörténeteinek felidézésekor, s végre a Napoleon iránti határtalan, bálványimádó tisztelet. Bár Heine épen nem volt — a többi romantikusok példájára — a kath. vallás lelkesedő előharczosa, de nem tudott ellenállni amaz erős hajlamoknak, melyek őt feléje vonták. A vallásban rejlő titkos, sejtelmes költészet vonta őt. Valomásaiban így nyilatkozik e tételnél: „Én mindig költő voltam, s ezért kellett, hogy a költészet, mely a kath. dogmák és istentisztelet jelképeiben virágzik és tündököl, nekem fényesebben nyilatkoztassa ki magát, mint a többieknek;

ifju koromban gyakran hatalmaskodott fölöttem ama költészet végtelen édessége, titokteljes, boldogító túlságai és sötét halálöröme ; én is rajongtam olykor a menny malasztteljes királynéjáért, tisztaságának és jóságának legendáihoz ékes rimeket kerestem és első költeménygyűjteményem nyilván mutatja e szép madonnakorszak nyomait, melyeket aztán későbbi gyűjteményeim kiadásánál neveltséges szorgoskodással iparkodtam megsemmisíteni.“

Egy pillantás Heine dalaira, s meggyőződhetünk arról, hogy azokban túlnyomó a romantikus elem. Romantikus a szerelem szakadatlan kísértetiessége, valamint ama kaczer kéjelgés is, mely az érzelmekben nyilvánul. Ő dalai szárnyán Indiába szeretné vinni kedvesét, ama csodás tájak felé, hol az érzések is oly exotikusok mint a növények, — távol vidékek balzsamos mezőire, hol a phantázia uj birodalmakat építhet magának s ahol India nincs névvel nevezve, bizonynyal szintén valamely tündértartomány forog szóban, hol „nagy virágok epednek az alkony aranyfényében.“ A „holdfényes éjjel“ mindenütt ott van e dalokban, vagy, mint a „Nordsee“ czimü gyűjteményben, a tenger titokteljes zajlását halljuk, s a phantázia játékának tündéribbnél tündéribb ké-

peivel találkozunk. Imádja e tengert s képzelete sasszárnyakon repül el fölötte; hullámaiban látja a mythologia vergődő alakjait; a ragyogó ár felett átsuhanó rózsás felhőkben Görögország száműzött isteneit s csodás phönixeket, melyek szerelmi dalokat ujjonganak. Még „Lamentatiói“ is visszaemlékeztetnek ama tüneményes romantikus korra, midőn a regék után vágyakozó szívet tündérek, koboldok, habléányok tánczolták körül.

II.

Mint már említettük, a romantika megveti a való világot, s hódol saját phantasmagóriáinak. Ez ellenmondás és dualismus Heinét is jellemzi, de dissonantiája még ezzel nem ér véget. Heine semmiesetre sem csupán romantikus, ő egyuttal teljes ellentéte a romanticismusnak. „Atta Troll“ című költeményének előszavában úgy fejezi ki magát, hogy ő tanárát, a romantikát, végül jól elpáholta. A romantikusok teljes lelkükből meg voltak arról győződve, hogy elfoglalt álláspontjuk jogos. Ők a költészet ősmithológiáját, s a phantázia világát a középkori kereszténység felhőibe burkolták, s így óhajtották állandósítani a jelenben. Heine pedig szakított a romantikával, különösen a politika és a vallás terén. Ő a mozgás, a tett embereihez számítja magát, a forradalom szellemét halhatatlannak nevezi, dicsőíti Franciaországot, mint a szabadság előharczosát. Egyik

tanulmányában, mely a „romantikus iskoláról“ szól, a romantikusok ellen fordul s a „hazugság pártjának, a zsarnokság uszályhordozóinak, a mult minden nyomora, iszonya s balgaságai ujjáteremtőinek nevezi őket.“ Hamis vélemény, hogy az ember csak szellemi vigasztalás után vágyódik, „mi inkább úgy vélekedünk, hogy az embernek jobban szükséges a testi szerencse. Schlegel Frigyesnek szemére lobbantja, hogy a jelen fájdalmait ugyan átérezte, de nem érezte szükségességét, hogy a világ jövődősorsán változtatni kell: ő panaszkodott az éjjeli sötétség miatt, de nem vette észre, hogy az ég ellenkező oldalát a kelő nap fénye biborozza. Heine a jelen fájdalmai mellett nem az elmulás agóniáját vigyázza, de az újászületés kinjait üdvözli. Hegelben, mint a romanticismus bátor ellenlábásában, a legnagyobb németbölcsezt ünnepli; vele bevégeződött a bölcsészeti forradalom. Heine a „romantikus iskolában“ bevallja, hogy ő a pantheismus harczosa, ama pantheismusé, mely szerint Isten a tettet szentesíti, s maga Isten a haladás előföltétele.

Ha szerelni dalait olvassuk, ott is hiányozni látjuk ama hitet, mely hisz a romantikus ideálban, de itt mégis inkább romantikus maradt, mint a politika és a bölcsészet terén. A roman-

tikus szerelem ideálja úgy tűnik fel előtte, mint valami hamis, beteges, mint valami olyas, a mi közel áll ahhoz, hogy túlélje magát, a mi már nem vág össze a jelenkor szellemével, s a világ szívtelen, éles, közönséges prózájával minduntalan összeütközik. Öntudatával már régen búcsut mondott az illatos, álmodozó szerelemnek; megsemmisítő élce, merész, kegyetlen kritikája, s mindenütt a középkori időket követő haladás magasztalása, izról-izre a modern kor szelleméhez fűzik őt. S így meg van arról győződve, hogy vágyai, álmai, melyektől szíve nem szabadulhat, tarthatatlan, eltűnő ködképek csupán, mert a modern kor szellemével szemben nem állhatnak meg a rómantikus idős színes hazugságai.

Heine az öntudatlan, a naiv, az ártatlan minden varázsát átérzi, mint egy gyermekiesen tiszta s érintetlen kedély. Erről fényes tanuságot tehet a „Harzreise“ lapjai közt előforduló „Hegyi idyll.“ Pedig költőnk már régen megvált minden őseredetitől, közvetlentől s természetestől. Ez ellenmondást, mely egyrésztől abban nyilvánul, hogy az ártatlan, félig-meddig öntudatlan álmodozás egészen hatalmába ejti, másrésztől pedig, hogy már minden naivval, őseredetivel s öntudatlannal szakított, — ez ellenmondást csakis

ama rajongó, érzelgős vágyakozásból lehet ki-magyarázni, mely még mindig a tovatűnt álombirodalmakért eped. Ezért fájdalmas Heine szerelme; ő olyasmit keres, a mi már visszahozhatlanul elveszett. Sentimentális vágyódásai és panaszaí saját szemeiben is úgy tünnek fel, mint a reakció elemei, nem jogos és tarthatatlan elemek. Szívének s érzelmeinek minden óhaja a romanticismus álomisteneihez vonja őt, de tudja, hogy mihelyt elméjének szemei kinyílnak, — a szappanbuborék szétszakad. Igen, Heine maga az alvó lovag, kit a „Hableányok“ czimű költeményében romantikus alakokkal körül tánczoltat, de

Szemét az iju csukva tartja,
 (Van esze!) és se hall, se lát,
 A holdfénynél csak csókoltatja
 A szép hablányoktól magát . . .

Mert tudja, hogy ha felnyitná szemét, a holdfényvarázs tündérképei egyszerre tovarebbennének. Az ellenmondás tehát fokozódik. A romantikus szerelem fájdalma keserű valóságra vál. Menekülni akar a bűvölet elöl, s ugyanekkor szive vérezni kezd. E valóság daczára sem hisz annak állhatatosságában és fenmaradásában s e gondolat mellett csak a dísonantia növekszik. Ha

Heine egy ismeretes költeményét e sorokkal végzi,

De, hogy ha szólsz: szeretlek kedvesem!

Ah! akkor sirnom kell keservesen

méltán kérdezhetjük: mi indítja arra a költőt, hogy kedvese vallomásának hallatára könyekben törjön ki? Az ok abban rejlik, hogy csók, ölelés, enyvelés még nem emlékeztetik a költőt a szerelem mulandóságára, de mihelyt a szerelemszavát hallja, sziklaként nehezedik rá az elmulás rettentő gondolata.

A költő tehát azért nem akarja e végzeteljes szavat: „szerelem“ hallani, mert a közel múlásra emlékezteti. A csók mellett „sokra gondol“ és azért szeret könyezve csókolni. A gondolat fájdalma öntudatára ébreszti; a könyek megnyhítik fájdalmait. Heine tudja, hogy a vágyak mily gyorsan virágoznak és mily gyorsan hervadnak el; tudja, hogy a szívek, melyek néhány pillanat előtt szíven pihéntek, nemsokára elmenekülnek s elfedik őt. A szerelem csak „árnyszerelem“, a csók csak „árnycsókolás“; a szív oly természetesen feled, mint a szemre álom zárul. Ha szerelmére gondol, egyuttal felhóalakat lát maga körül, kik gúnyosan szemébe kaczagnak. De

ez ellentét gyakran elmosódik nála és a fájdalmat csak sejtjük, mintha távoli zenehangokat hallanánk. Kit nem érintene édesbúsan ama lágyság és kedvesség, melylyel „Du bist wie eine Blume“ czimü kis költeménye van megírva?

Heine egyáltalában nem ismeri a szerelem örömeit. Dalai meg vannak mérgezve s kedvese az, ki e mérget készítette. Szíve kigyók közé rejti el kedvese arcját. Menjünk egy lépéssel tovább. Heine nem akar a dissonantiák között megsemmisülni, de szabadulni vágy a fájdalmak és kínok elől. Heine nevetségessé teszi a szerelmet, s bolondnak nevezi magát, hogy eszményért sohajtoz, midőn a hétköznapi élet pora minduntalan szemébe csap. Tekintetével ott csüng a romantikus túlvilágon, de egyuttal ő az, ki e túlvilág czifraságait leszaggatja. De azért mégsem sikerül neki, hogy ama bűvös világ ideálját kibékítse a prózai valósággal és a reális élettel. E megosztás romanticismus és modern szellem között erőtlenné teszi őt a valóság poétikus felfogására. E kézzelfogható világ, szerelme álmovilágával szemben, nagyon közönségesnek, mindennapinak s nyomorultnak tünik fel előtte. A minden illuziót tönkretévő próza figyelmezteti őt, hogy hatalma van az illuziókig hatolni, hogy köl-

tészet és próza összekeverednek, s az ellentétek szakadatlan sora jelenik meg szemei előtt. Ily próza és ily költészet nem illenek egymás mellé, de a legellenségesebb módon állnak egymással szemközt; e megfigyelésből származik a nevetéses, a heinei élcz. A romantikusok „modern trillái“ megszülik az ehhez szükséges ellentéteket, s Heine kaczagva ront a fájdalmas emberek közé.

Ez nem nevetés könyvek közt, de a könyvet megszakító, hangos kaczagás. A költészet legfényesebb magaslatáról egyszerre a sárba pottyanunk. Ez nem érzelmek könnyelmű, lelkiismeretlen kigúnyolása, de a fennebb jelzett ellenmondás szükséges következménye. Mentül jobban kínozták a költőt a romantikus fájdalmak, annál élesebbnek kellett lenni az ellenmondásnak, annál cynikusabbnak az összehangtalanságnak.

A természet festéseinél is szereti Heine alkalmazni e contrastokat. A május aranyos verőfényével s balzsamos fuvalmaival szemben ott áll a városi poéta, papírral, írónnal kezében, lorgnettel zsebében; s a ragyogó, tündöklő tenger elomló bibora mellett egyszerre megjelenik a matrózgyerek, kit a kapitány derekasan összeszid egy

ellopott hering miatt. A mi pedig a szerelmet illeti, ennek túlhajtott érzelgősségeit nem egyszer a legnagyobb nevetség tárgyává teszi. A boldogtalan szerelem fájdalmai is részesülnek e szerencsében. Ha Heine azt rajzolja, hogy a philister vásárnapi öltözékében mint kóborol át erdőn, mezőkön, s hosszú fülei mint gyönyörködnek a madarak dalában, míg ő ablakára gyász-fátyolt terít, régi szerelmének kísértetlátogatását fogadja, s a könyekig megindul : úgy véljük, mintha azt akarná mondani, hogy annak az ostoba philisternek, prózai lelkével több joga van gyönyörködni, mint neki rajongani. De Heine nevetése nem mindig ily vidám. Köny és mosoly, élcz és fájdalom egyszerre összefolynak, mint „Ratcliff“ czimű költeményében.

A romantikus vágyak s a rideg valóság megsemmisítő összeütközése leginkább „Seegespenst“ czimű költeményéből tűnik ki. A tengermély megmutatja, feltárja a titokzatos birodalmat. a tündérek világát, — a költő le akar a mélybe rohanni, de a kapitány még jókor észreveszi és megragadja : „Doktor, sind Sie des Teufels?“

Mélység és könnyelműség nála örökös harcban állanak. A legrosszabb, mit szívében hordoz, egyuttal a legostobább is. Hogy szerelmét nem

viszonozzák, ezzel keveset törődik, csak csókolhassa kedvese ajkát, neki ez elég vigaszt szerez. Ő tudja, hogy kedvese holnap ama kék egyenruhás huszárcapitányba bolondul, ki most lovagol el az ablak előtt, — de ez nem tesz semmit, azért élvezi az órák költészetét. Következik egy csomó élvezet à la Blaubart. Heine kinyilvánítja költeményeiben, hogy a húst teljesen emancipálni kell a szellem hatásai alól. Erény nem kell a szerelemnek, s a lélek szépségét, mint „véleményt“ gúnyolja. De e mélységből, e chaosból nem egyszer száll tisztább magasságba, s régi szerelme mindig csillagként világít felé, melynek sugarai lelkét is fénybe vonják.

III.

Mindeddig készakarva mellőztük a „Roman-cero“-ot és az „Utolsó Költemények“-et. Bár az ezekben jelentkező világnézet nem egyéb, mint Heine fentebb elsorolt nézeteinek tovább-fejlődése, de mégis, e tovább-fejlődés egyuttal oly jelentékeny átalakulást mutat, hogy a költő muzsájának e két utolsó termékét külön kell vizsgálat alá vennünk. Hogy azonban szerelmének e végső átalakulását teljes világításba helyezhessük: fordítsunk némi figyelmet ama fejlődés titkaira.

Mi lett 1848 után a költőből? Ó, kit előbb a nap aranyfénye csókdosott, kit vidám tündérek, halavány és kaczer habléányok tánczoltak körül; ő, ki virágokkal koszorúzta meg homlokát, s így felkoszorúzva járt a szerelem madárdalos, balzsamos mezőin: most kórágyon fekszik, s ott fekszik hónapokig, évekig, lassan, gyötrötten hurczolva kinteljes életét, félvakon, tehetet-

lenül mint egy gyermek, élve eltemetve, minden remény nélkül, hogy valaha még ujjonghat a ki-kelet madaraival, — mint maga gúnyosan megjegyzi — egy spiritualistikus csontvázzá nyomorodva, elveszve, megsemmisülve. Érezte, hogy nem csupán testi ereje mondta fel a szolgálatot, de lelki ereje is megtörött. És annál nyomorultabbnak érezte magát, mentül ragyogóbban tűntek fel a távolból szebb emlékei és diadalai. Látta, hogy fénylő koszorúját letépik homlokáról, s diadal kocsija darabokra törve hull össze a dicsőség országútján. De ép e szörnyü képek látására kellett a költő lelkéből kitörni a reakciónak, ép ez érzelmek ingerelték még egyszer, utoljára a legnagyobb szellemi erőfeszítésre. Szelleme daczolt a kórral, s e kórnak lelketölő fájdalmaival. Heine majdnem páratlanul bizonyította be : mily végtelen hatalma van az emberi szellemnek, midőn saját, testi és lelki gyötrelmek-től szétmarczangolt szellemét vette fel költeményei tárgyáúi, s gúnyolni kezdte azt oly hangon, mely szerfelett hasonlított egy sirboltból feljaro kisértet rémes kaczagásához. Prometheus fájdalmai jellemzik ama költeményit, melyek e korszakból valók : mindegyikből kihangzik e büszke hang : „Ti, a világ és az élet esztelen hatalmai, bár-

mennyire éreztetitek fensőbbiségeteket velem, uralmatok daczára több vagyok, — mint ti vagytok, erősebb és hatalmasabb, mert a sárból és piszokból, hova dobtatok, fölemel költészetem, s lelkem gúnyolódhatik felettetek. Van valami bennem, mit nem tudtok meghajlítani, leigázni, a mi bukásommal is diadalmaskodik.“

A kedély e sötétsége sötétté teszi világnézetét is. E világnézet a legszélsőbb pessimizmus, a legnagyobb szerű s legrettenetesebb nihilizmus jellegét hordja magán. Betegsége csak külső ok, mely a költő lelkében már régen szunnyadó világot kigúnyoló nihilizmust életre rázza, s a legkövetkezetesebb végletekig kiképezi. Heine a romantikus eszményt szétrombolta, de minthogy e rombolás után is visszavágyódott bűvös világába, valami ténylegesen ujjal nem tudta pótolni azt. Egyes részleteket felhasznál ugyan a valóság jelenségeiből, mint pl. egyik politikai satyrájában („Deutschland, ein Wintermärchen“) de a valóságot, összeségében, majd mindig úgy tekint, mint valami eseménytelen, balga, semmi tisztábbtörökvést nem ismerő zsidóvárást. Jobb napjai megőrizték attól, hogy ily feketének lássa a világot, s még „Eszméi“-ben így kiált fel: „Hála a jó égnek, élek! Ereimben ifju, piros vér pezseg, lépteim alatt

szikrát szór a föld, szerelemmel, mámorral ölelem át a fákat és a márványalakokat s fák, márványképek ölelésem hevétől élni kezdenek.“ De a rettenetes kór lassanként kioltja az életörömet s felveri a valóság szörnyübbnél szörnyőbb képeit. Most úgy jelenik meg előtte a valóság, mint az eszményi világ teljes ellentéte, mint a legpusztább, legsivárabb, legkétségbeejtőbb látvány, melyet valaha emberi szem láthatott. Belenéz a világba és nem lát ott egyebet, mint hazug álarczokat; felnéz a derüs, tiszta égre s azt hiszi, hogy az „egy kék temető, megfosztva isteneitől.“ E földön nincs mit veszteni; lomha miasmái közt ugysis tönkre megy minden, mi nagy, az égiek sirnak, látva az alant nyüzsgő föld nyomoruságait. A bős kedvtelés bizonyos lelkesedésével keresi fel a költő a tökéletlenségeket, a legszentebbet és a legszebbet elborító sarat s tükörként állítja fel a teleologusok világával szemben. Különösen gúnyolja ama teremtoi bölcseséget, mely a test szervezetét oly csodásan rendezte be. Kétkedik a világ mindennemű haladásában; Németország mozgalmaira, a politikai irányköltészetre, a negyvennyolczadiki forradalomra nincs más válasza, mint gúny és keserűség. Herwegh és Venedey, a fekete-piros-aranyos patriotismus, a frankfurti parlament

egykép kikapják a magukét. A költő az egész történelemben nem lát egyebet, — s ezt „Vitzliputzli“ című költeménye is bizonyítja, — mint egy rettenetes tragikomédiát esztelen vérfecsérléssel. A „Romancero“ merő grotesk-komikus, barokk, barátságtalan s frivol tárgyakat ölel fel, melyek mindegyike a történelemből van kiválogatva. Mindenütt nyomoruság, az erkölcsi törvények lábbal tapodása, az ember iszonyu sorsa, a legborzasztóbb kontrastok, a legkiméetlenebb gúny s mindez bizonyos előszeretettel tárgyalva, s a világ szeme közé szórva. Kegyetlen kacagással mutatja fel a világ bűnlajstromát; az igazság keresztre van feszítve; csak a pénz ad jogot az élethez, csak hizelgés, csuszás-mászás, szolgálalkúség boldogít; alaktalan, lelketölő erkölcsiség teremt nagy jellemeket. Ép úgy gúnyolja hazáját, a német ostobaságát, a számárhangokat üvöltő patriotákat, kik megvetik a föld cseresznye-szemét s oly túlvilágban hisznek, a hol a cseresznyék mag nélkül teremnek; barátság, rokonhűség, vallás, művészet, dicsőség, mind e szörnyű kétely martalékaivá lesznek. A költő kigúnyolja a túlvilágot, unalmas boldogságával, nyárspolgáris kényelmével; kijut a katolikus tanok nagy részének is, melyek a gyarlóságok csodálatos

keveréke miatt félig-meddig már magokban véve is nevetségesek. Még a művészet — ama hatalom, melynek segélye nélkül gúnyolódni sem lenne képes — még ez sem menekszik meg kételye elől, s a költő kékszinü ködnek, elmuló páragöznek nevezi azt s miután a hirnév sem egyéb, mint a legostobább szavak egyike: a világ teljesen üres és sötét marad.

Menjünk egy lépéssel tovább. Heine visszatér a hithez, bevallja, hogy ő hisz égi személyes istent, — de e hit nem menti meg. Láttuk, hogy Heine a hegeli bölcsészetet a jövő bölcsészete-ként tüntette fel, s ő maga a pantheistákhoz sorakozott. Mig az ész-aristokraczia tagjai az atheizmussal kaczerkodtak, addig ő is szívesen engedett a tannak, de, mint a „Vallomások“-ban elbeszéli, nemsokára észrevette, hogy az atheizmus tanain nagyon megérik a sajt, páliuka s kapadohánybüz, később pedig, midőn minden csizmadia-inas és szabó-legény tagadni kezdte az isten lételét: felhagyott minden atheizmussal. A hegeli bölcsészetből kiragadta a communismust és ezt állította helyébe. „Deutschland ein Wintermärchen“ czimü költeményében már communistikus programmal lép elő — „Vallomásai“-ban a communistákat a jövő pártjának nevezi, s meg

van arról győződve, hogy e párt vezérei a legnagyobb logikusok Németországban, egyuttal a legtehetségesebb emberek, s a legerélyesebb jellemek is. S ha Heine azt mondja, hogy a művészet és tudomány érdekei veszélyeztetve vannak a nép souverain hataima által: önmagát veri le, midőn más helyt azt állítja, hogy általános népnevelés mellett kevés idő alatt értelmes, élet-erős népet lehetne teremteni. Saját vallomása szerint: a költő tiszta, érzékeny természete volt az, mi megakadályozta, hogy a néppel közelebbi érintkezésbe jöjjön. Mint látjuk, mindez nem tudományos alapokon nyugvó elmélet, de a romantikus és modern kor közti tévelygés; iszony amattól, vonzódás ehhez, majd távolodás ettől, s vágyódás az után. Ez ide-oda hanyattatásból származnak legszembeszökőbb s legvastagabb ellenmondásai. S így nem talált Heine teljes nyugalmat sem a romantikus világban, sem a modern kor légkörében; a mult és a jövő egykép siváran, szomorún és vigasztalanul tekintettek reá. Ez alaktalanság ködei közt bolyongva, visszatért az istenhez; szüksége volt arra, hogy valakihez fordulhasson. De e távoli, mindenható, jóságos istent nem tartotta valami nagy tekintélynek s ama költemények, melyek élete utolsó éveiben születtek,

majdnem egytől-egyig hangos tagadásai annak, hogy egy személyes isten létezik. Mig azt híreszteli, hogy visszatért az istenhez, kigúnyolja, őt; úgy lát-szik, csakis azért fogadta el a deizmust, hogy annál drastikusabban tehesse nevetségessé. Betegsége mit eredményez? Úgy véli, hogy ő nem más, mint egy kis földi Aristophanes, kinek apró élcze, olcsó sarkazmusa bátran eltörpülhet a mennyei Aristophanes kolosszális tréfáival szemben. Leborul a „mindenség nagy szerzője“ előtt, de a porban is érzi, hogy lelke szikrázik, s joga van a hatalmas isten nagy tréfáit bírálat alá venni. Heine a transcendentalis istent csakis azért fogadta el, hogy minden lépten-nyomon kompromittálhassa és nevetségessé tehesse.

És ép így mutatja szerelme is a legiszonyúbb ellentéteket. Az első szerelmek összes romantikus illata betölti újra még egyszer a költő lelkét; szép asszonyok, tarka álarczos csoportok, régi tündérvárak vonulnak el szemei előtt, de mind oly kisértetiesen, oly szellem-szerűen. Ha visszatér eszmélete: ama tündértá-jak illata helyett nem érez egyebet, mint a megmelegített serviette szagát. Álmában újra ifju és vidám, kedvesével karöltve jár hegyen-völgyön s annak szelid, csengő hangja visszaadja minden

erejét, csókokkal borítja el a kis kezét : ekkor fölébred s látja, hogy a kórágéhoz van szegezve De nem csupán a tünt gyönyörök : a tünt fáj-dalmak is visszatérnek. Ujra gyötri kedvese szív-telensége, majd ismét nem talál a régi szerelem-ből egyebet, mint hamut ; később nemcsak e régi szerelem, de az új, az akkori is gondot szerez neki. Természetesen, sokszor épen nem lehet meg-különböztetni : láz, vagy szerelem-e az, de nem egyszer éreznünk kell, hogy a szerelem tiszta lángjai lobbannak fel kedélyében. S ez valóban csodálatos, tüneményszerű. Még ott a betegágyon is, ezer és ezer testi és lelki gyötrelmei közt oly édesen, lágyan, tisztán gondol Matildjára. Olvas-suk csak el az „Angyalokhoz“ irt költeményét.

Meg kell emlékeznünk még a „M o u c h e“ iránti szerelméről. E szerelemre a halál rábo-ritotta titokteljes fátyolát ; a költő szavai sze-rint: egy vértanú-virág és egy haldokló sze-relméből állt e szent viszony. Bizonyos, hogy Heinet e szerelem oly magasra emeli, a minő magasra ekkorig nem emelkedett. De itt is megragadja olykor a cynismus s vádolja kedve-sét, hogy egészséges szervezettel hogyan tud oly beteg, nyomorék embert szeretni, mint ő. Azon-ban az általános nihilizmus mellett e körülményt

sem lehet csodálni. A szerelemnek, e szent hatalomnak is részesülnie kellett a pizsokban. A szerelem a pokol kigőzölgése, a legpiszkosabb élvezetek egyike:

Kérded mi a szerelem? Megmondom:

..Csillag az, csakhogy — szemétdombon.

Ez a heinei szerelem végeredménye. De ez eredmény nem mond ellent annak, hogy ő hitt hatalma istenségében s végtelenségében. A szerelem dissonantiái megszagatták szívét, de az összetépett szív közepén mindennél szentebben és sértetlenebbül volt elrejtve az. Heine a romanticismus és a modern szellem közt állva, nem tudta kibékíteni s összhangzásba hozni lelkét az eszménnyel, a pillanat heve ide-oda ragadta s rettenetes ellenmondásokba keverte, — szélsőség itt, szélsőség amott, de egy hátrahagyott költeményében bevallja, hogy ő érezte ama csodás, mindent szentté bűvölő szerelmet, mely fölér az örökkévalóság összes gyönyöreivel és üdveivel.

SCRIBE ÉS ISKOLÁJA.

I.

Scribe ép úgy elmondhatja magáról, mint Béranger: „Múzsám a francia nép“, csak hogy Scribe múzsája más időben és más hangulattal jelenik meg előttünk. Ezt nem igen lelkesítik fel politikai vagy hazafias ügyek; császár és köztársaság, alkotmány, jezsuiták, sajtószabadság s a rajnai határkérdés neki nagyon kevés gondot szereznek. Költői fellobbanás és mély megfigyelés előtte egykép ismeretlenek, de annál több vonzódást és kedvet mutat a napi élet tarka mozgalmai, az érdekek ellenjátékai iránt. Átnézete — ha a lármás, fényűző, könnyelmű, de mindemellet vonzó, sokban szeretetreméltó s szerfelett életerős francia társadalmat kell jelenítenie — mindig éles és biztos. Egy cseppet sem kíméli nemzete gyengeségeit, de e gyengeségeket oly naiv szabású vonásokkal vegyíti, hogy inkább pikansok azok, mintsem sértők. Kreis-

sig*) Béranger-val hasonlítja öt össze. Mig Béranger költészete éreztetni akarja velünk: mire képesek a francziák, ha nagy nemzeti eszmék lelkesítik őket, — Scribe a munka mellett, a viszontagságos élet kereskedelmi forrongásában mutatja be előttünk nemzetét. Tulajdonképeni tere a legelterjedtebb osztály, az ugynevezett középosztály. Ott honos a bankár irodáiban, a börze coulissái mögött, a szalónokban, a boudoireokban, az üzletemberek dolgozószobájában, s a művészek ateliers-jében.

Hol élvhajhászás, birvágys és „becsület“ utáni küzdés veri fel az országutak porát, ő helyén van. Bizonyos előszeretettel mozog e tisztátalan légkörben; a cselszövények és szenvedélyek titkai ismeretesek előtte. De bármily odaadással alkalmazza is magát társadalmához, — kevés illúsiót köt hozzá; kizsákmányolja egyénei gyengeségét, ám azért szemökbe mondja az igazságot. Innen van, hogy művei az előkelő kritikának cél-táblái lettek, mig a szerző valódi kincsányákat, a művelt közönség pedig unalomüző időtöltést talált bennök. A ki nem franczia s az utósó évtized franczia népét ismerni akarja — nem katonai

*) Studien zur französischen Cultur- und Lireratur-geschichte. Berlin, 1865.

magatartásában, sártól és löportól fekete zubbonyában, hanem házi, vagy bálöltözetében — az csak Scribe színműveit figyelje meg s a francia társadalomról hübb képet nem szerezhet magának. Valamint a tartalom, maga a forma, az alak is úgy tűnik fel nála, mint Béranger chansonjainak sajátzerű függeléke. Béranger ugyszólván, egészen kimerítette az eredeti, nemzeti alakot. A romantikus iskola összes, annyira magasztalt lyrája nem egyéb, mint a délromán, angol s német minták többé-kevésbé sikerült utánzata; a francia regény elég termékeny s jelentősége is van, de lényegesen a külföld hatása alatt, nevezetesen G ö t h e, Walter Scott és D i c k e n s regényei után keletkezett s fejlődött ki; a komoly dráma s a tragédia óriási léptekkel haladt Shakspeare és Schiller nyomain, de elerőtlenedvén, kénytelen volt a régi klasszicitás kerékvágásába visszatérni. Béranger az ó-francia chansont nemzeti dallá emelte; a vigjáték s a társalgási színmű Scribe egyéniségében találta meg valódi kifejezőjét. Népe jelleme, szokásai, társadalmi erkölcei nagyon alkalmas tárgyakat szolgáltatnak kezébe. Franciaországban például már az iskolás gyerkőcökben is megvan a rangvágy, a kitüntetések utáni sovár-

gás. Ha a gyermeket nyolcz napon át nem verték meg, — a „prix de sagesse,“ a jóviselűek rendjele mosolyog feléje, ugyszólván követeli azt s e kis csillag egész életén keresztül világítani látszik; csakhogy természetesen a későbbi években ezüst és karmazsinvörös szalagok váltják fel azt s a szerencsés szülők s irigy iskolatársak bámulata helyett a község, a kortársak, a nagy közönség s kiválólag a hölgyek megigézéseért tör lándzsát az ifju. Üzlet, hatáskör, cselekvési mód nem sokat változtatnak a dolog lényegén. A pór, ki a legkövérebb disznót viszi a kiállításra, ép oly büszkén fogadja a hivatalos kitüntetést, mint az akadémia koszoruzott írója, vagy a győzelmekkel hazatért tábornok. Az egyetemen a komoly tanárokat tapsviharokkal üdvözlik a hallgatók, ép ugy mint egy tánczosnót vagy zenevirtuózt, s az akadémia nyilvános ülésein nagy számmal megjelenő hölgyek keze és pillantása egykép vetekedik a győző dicsőségében osztozni. A társadalmi elismerés valódi szükséggé válik s befolyása mérhetetlen jóban s rosszban egyaránt. A francziák minden fényes és gyöngye tulajdona benső összefüggésben van vele.

E versengés, e tetszés-szomj, a társaság ité-

letétől való tartózkodás itt csakugyan szükséges, mert az egyént semmi mélyebb értelemben vett erkölcsi kötelem nem fűzi össze az egészszel. A vigjátékirónak megbecsülhetetlen kincs. Mindent megnyer mellette, mit a tragédia elveszit. E határozott társadalmi tan, a társasélet s az erkölcsök ez éles vonásai kész kosztümként tünnek fel az író előtt, csak fel kell öltöztetnie velök meséje alakjait; a bonyodalmak megoldása mintegy előírva áll kora erkölcsében és szellemében s az író nem működhetik ezekkel ellenkezőleg, ha csak nem akarja kockáztatni a hatást. Ha az író érzi, hogy társadalma nem bir előszeretettel az emberi gyarlóságok s hóbortok minden típusa iránt — melynek erőteljes alakítása Shakspeare vigjátékaiban annyira elragad bennünket, — ugy simítja, csiszolja azokat mindaddig, mig közönsége kívánalmainak megfelelő alakba lesznek gyúrva. A néző abban a pillanatban tudja: kivel van dolga, gyors tájékozást nyer a jellem felől s bizonyos odaadással engedi át figyelmét az egyszerűen, érthetőn megindult s mindvégig ügyesen bontakozó cselekmény menetének s ép oly gyönyört talál az élvezetes, könnyed, unalmassá sohasem váló dialógban.

A fentebbiekben egyszersmind elmondottuk

Scribe darabjainak előnyeit és hibáit is. Teljes megítélése nem tartozik ismertetésünk szűk keretébe s nem is teszi célunkat. Ránk nézve nem lehet érdekes: egymásután felszorolni mindazon komikus jeleneteket s anekdotákat, melyeket Scribe és társai színműveiben már dramatizáltak. — E tarka, vig csoport elérte célját, ha a közönséget megnevettette. Az irodalom- s művelődéstörténelemnek alig van némi köze hozzá. A francia társadalom képét akarjuk műveiben előtűntetni.

Scribe életéből s személyiségéből igen kevés jutott a nyilvánosság elé. Párisban született 1791-ben 11 évvel később mint Béranger. Nem volt annyira magára hagyatva mint emez s képzettségét korántsem köszönheti a véletlennek s jószívű rokonai részvételének. Ifjusága a császárság fénykorába, egy, a „gloire“ iránt meglehetősen érzéketlen társadalom időszakába esik. E körülmény megítélésénél nem kell feledni, hogy ez években még Béranger sem igen lelkesedett a napoleoni csatákért, a „Roi d'Yvetot“ című költeményét akkor írta, midőn a csatamezőkön ezrével hullott a francia fiatalság. Mig a dalnok élénk chansonjaival vidította fel a közönséget, Scribe 1811-ben a „A Derwis“ című vaudeville-

lel lépett fel. A császárság bukása s a restauratio nem ártottak neki. Tovább haladt pályáján s a vaudeville-tréfákban gyakorolta technikáját, míg 1827-ben egy ügyes erkölcsi színművel (Pénzházasság) a „Théâtre français“ deszkáira jutott. A juliusi uralom első évtizede leginkább tanúskodik termékenységéről s hatásáról. Amaz osztály ragadta kezébe a gyepelőket, melyhez Scribe születés, nevelés, jellem szerint tartozott. Scribe fellelkesedve a hatástól, fáradhatatlan volt s mindinkább változatosabb, ügyesebb, szellemesebb alakításban mutatta be e fényűző, forrongó s alapjában annyira frivol társadalomnak képmását. A közönség nevetett saját hóbortjai felett. Scribe maga is szerfelett élelmes volt; míg a gazdag üzlet- és pénzembereket pelengérré állította szindarabjaiban, addig a művészetben igen ügyes tapintattal létesítette a munka felosztás elvét. A drámai tehetségek egész sora köszönheti neki kiképzettségét s nem egyszer gazdagságát és hírnevét is. Scribe választotta a tárgyat, nagyjában felosztotta s rendezte a cselekményt, tanítványai pedig a dialógot készítették hozzá. Nevök az ő firmája mellett foglalt helyet, a jobbak aztán később emanczipálták magukat és saját kezökre dolgoztak. Így lett Scribe milliomos. Mint ügyes

üzletember, sohasem utasította vissza a jövedelmet ígérő ajánlatokat. Rachel Felix számára megírta Lecouvreur Adriennet, a kosmopolitikus berlini maestronak operaszöveget teremtett Ördög Róbert, Hugennották, Észak csillaga stb. cím alatt. Klasszikus, romantikus mű, vaudeville, jellemszínmű, történelmi dráma, opera — neki mindegy volt, csak pénzt kapjon érte. A történelmi nagyságokkal olyan ugrásokat tesz, mint Jean de Paris a legendákban. Tolla előtt meghalt államférfiak és hősök kevésbé biztosak mint élő nyeglék s himpellérek. Struensee borzadalmas kimulásáról bohózatot ír, Marlborough bukásáról egy élczes vigjátékot, nagy Péter haláláról s első Katalin trónralépéséről, egy sentimentalis szerelmi drámát. Birch-Pfeiffer, Kotzebue és Iffland, termékenysége előtt bizvást megsemmisülhetnek.

Magában érthető, hogy e sokoldalúság s e túlvitt szolgálatkészég mellett határozott, komoly politikai nézetek nem állhatnak meg. Scribenek mindamellet meg van saját nézete s véleménye a politikai s socialis kérdéseknél. Nem csinál belőle lelkiismereti ügyet, mint Béranger tette ezt dalaiban, de szavazata mindenestre figyelembe veendő akkor, ha társadalmának megítélése forog

szóban. E társadalomból nyer ő életet, e társadalmat tükrözik vissza darabjai, s így megérdemli, hogy ez oldalról mélyebben figyeljük meg működését.

A rendszer nehézkedési pontja, természetesen, itt is a forradalom s a forradalom következményeinek felfogásában rejlik. Scribe e politikai hitvallásnak sajtóságos alakot teremtett. Szem előtt tartva e trilógiát: „előbb, alatt, utóbb“, feladatául tűzi ki, a régi uralmat, a forradalmat s a restauráció korát történelmileg drámai rajzokban, vagy vaudeville alakban tárni a párisiak elé. Az első darab Surgy herczeg családi tanácskozmányába vezet bennünket. A gyermekek el látásáról van szó. A legidősebb fiu, természetesen, a jószágokat kapja, azonkívül lovasezredet s nőül egy gazdag örökösnőt nyer; az ifjabb fivér máltai lovaggá, nővére pedig apácza legyen. A társaságban ezenkívül van egy feslett lovag is, ki hittelezőit kijátszsa, kigúnyolja s e mellett pénzét az ablakon dobálja ki. A sentimentális elem Juliában testesül meg, ki, egy a herczegi család által tönkrement kereskedő leánya s Surgy házában nevelkedik. A lány szerelmet érez a lovag iránt, de a herczegnő s a főgondnok cselszövényei más irányt adnak e szerelemnek. Következik

néhány „Ármány és szerelem“-féle jelenet. Julia, a csalódott kedves, egy borbélyhoz megy nőül. A lovag erőt vesz bánatán, lerázza szülői házának előítéleteit czipője porával s miután egy á la Rousseau tartott erőteljes diktióban a születési előítéletek botorságait kigúnyolja — kereskedő lesz. A második darab („Pendant“) a rémuralom korszakába helyez át bennünket. A hercegi család kivándorolt, szétszóródott. A polgárrá lett lovag azonban dicsőségteljes harcokat vív Franciaországért. De később neve vészthozó lesz rá nézve. Menekülnie kell; álöltözetben lép ama házba, hol Julia lakik férjével. A convent ép ekkor engedi meg a szabad elválást. A francziák kapva kapnak az alkalmon s tömegesen gyakorolják az új jogot. Maga Gérard is, a borbély — bár szereti Juliát — de hogy a házassági hűség aristokratikus hirbe ne hozza őt, hajlandó hódolni a divatnak. Segédkezet nyújt a házához menekülő lovagnak, hogy megmenthesse. Sikerül a szomszédos ultra-jacobin czipészt megcsalni s a lovagot biztonságba helyezni.

A harmadik darab husz évvel később játszik s ugyanezen társaságba vezet bennünket. Gérard mint vitéz harcos Austerlitznél marad. A lovag mint kiszolgált tábornok s gazdag gyáros boldo-

gan él Juliával. A republikánus czipész Caracalla kapusként szerepel házánál. Az első darab festett magaviseletű vicomteja is visszaérkezik Franciaországba. A forradalmat s a császárságot egy kopár szigeten aludta végig. Párist természetesen rítul megváltozva találja, dühöng a társadalom újabb alakja ellen s nem képes eléggé bámulni, hogy a tábornok Surgy egyetlen leányát egy polgári osztályból származó ügyvédnek adta nőül. E mellett a forradalom jótéteményei túlságos módon dicsőíttetnek.

Im, körülbelül ez lenne Scribe álláspontja s ugyanez a középosztály álláspontja is. Látjuk, hogy e politikai hitvallás lényegileg nem sokban üt el a Beranger-étől. Találkozunk a születési kiváltságok megvetésével, minden erő és tehetség érvényesíti magát. Csak a nemzeti büszkeség emelkedett hangja, a császár hírnevének zajos imádása, a munkás osztályok szentimentális jajongása hiányzanak műveiből. Nem akarja nemzete fényoldalait elföldni, mert e fény saját homlokát is glóriába vonja, de annyira sem vak, hogy a hibákat, a gyengeségeket ne merje tükörként közönsége elé tartani, melyet, ha megjavítani nem bír is, legalább saját bűneivel s torzképeivel indit kaczagásra.

Scribe kétségtelenül a középosztályt ismeri legjobban. A „Pénzházasság“ legkeserűbb satyrái közé tartozik. Modern társadalmunk legviszatasztóbb alakjai fűzik az egész cselekményt, mely mindvégig élénk és érdekes. Az erényes személyek diadalra jutását e darabban valódi rembrandti háttér emeli, körvonalaik szinte fénylenek az árnyban s alakjaik szoborszerűleg domborodnak ki a homályból.

II.

Scribe a „Pénzházasságban“ pelengérré állítja a pénzaristokratia lelketlen materializmusát, hasonló erélylyel ostorozza számos más darabjában az undok és tisztátlan érzelmeket, melyek birvágygyal, élvhajhászással s a bűnök hosszú sorával párosulva megmértelyezik, szétmarczangolják a kedély világát. Scribe bármint akarná is más utra terelni tevékeny műzsáját, újra és újra visszatér a nyegleségekhez, melyek a szabad verseny létrejöttével nem csupán a francia, de egész társadalmunkat leginkább jellemzik. Könyörtelen gunynyal mutatja meg a „civilisatio fővárosának“ önző hajszája balgaságait. Mint vonul háttérbe a lelket nemesítő munkaszeretet, mint hamvaúdnak el lassankint az igazságérzet legkissebb szikrái is, a családi élet s az erkölcs korlátait mily durva rohamossággal szaggatja szét a kincsvágy, s a pillanatnyi jutalom után

rontó kapzsiság, sivár önzésben találva végső menedéket: mindez életerős, gazdag s hü vonásokkal lelhető fel egyes darabjaiban. Ide tartoznak a „Pajtáskodás“, „Puff“ s „Calomnie“ czimű színművei. Scribe tolla nem kegyelmez sem az íróknak, sem a művészeknek: kereskedőt, képviselőket, francia paireket egy kalap alá hűz s egyformán ostoroz. A „Pajtáskodásban“ köznapi alakok egyesülnek s aljas cselszövényeken vonszolják keresztül a cselekményt. A társadalmi alakok meglehetősen számmal vannak képviselve: orvosok, ügyvédek, journalisták, írók, alacsony és magas rangú politikusok. Az egész darabot francia szellem lengi át. Központja egy nőben testesül meg, kit a szerelmi tévedés szenvedély és bosszura ingerel. E szenvedély hozza létre a bonyodalmat, indítja s végzi be a cselekvényt. Minden darabja nemzete sajátságait, a párisiak szokásait tükrözi vissza. Majdnem elmondhatnók, hogy a francia társadalom története szoros összefüggésben van Scribe színműveivel. Páratlan könnyed kézzel szöv-tönja cselekményeit. A „Pohár viz“, „Bertrand és Raton“, „A czárnő“ teljesen, a csalódásig egyek. Neki csak pár személyes motívumra van szüksége és kész a fordulat, az egész darab menete. Politikai dolgokban köny-

nyen ítéel, ép úgy mint nemzete. A legfontosabb kérdések egy-egy theaestélyen dőlnek el s maitressei igen ügyes politikusok. Ha túlságosan bele-mélyed is nemzete hibáiba, s e hibák könyörtelen ostorozását a legszigorubban hajtja végre : azért nem feledkezik meg sohasem nemzete erényeiről és jobb, szebb oldalairól. E tekintetben tapintatosságát ügyesnek, páratlannak lehet mondani. Rendesen három alakot vesz fel a társadalomból, kikben nemzetének akar hizelegni : katonát, művészt, tudóst s részben a nőt. Csak néhány sentimentalis vonás hiányzik, hogy Béranger katonáit lássuk magunk előtt. A francia dramatikuskok, novellisták s dalköltők majd mindig különös előszeretettel bántak katonáikkal. Ez is nemzeti vonás s jellemző a „gloire“ népére nézve. Katonájban szokta megtestesíteni minden erényét. Ez alakot képesek idealizálni, mint Augier tette „Le Gendre de Msr. Poirier“ czimü darabjában. Hektor, a montmeytani herczeg, egy napon arra ébred fel, hogy majdnem összes vagyonát elpazarolta. 5000 frank évi jövedelme marad neki, semmi egyéb. Beáll az afrikai hadsereghez ; úgy él mint a legutolsó katona és négyheti szabadságidejét a farsang alatt használja, hogy 5000 frankját Párisban nagyúriasan elkölthesse. Az egyik

év szabadságideje alatt egy fiatalkori barátjával találkozik, ki gazdag házasságban él polgári születésű nejével. Ez a jó barát (marquis de Presler) szemrehányásokat tesz neki, hanem a katona derekasan megfelel. Annyi erélyt, annyi bensőséget, nagyságot és tüzet fejt ki ellen-dikciójában, hogy a francia író — ha egy ily jelenetet megteremtett — biztosítva van darabja sikeréről.

E nemzeti hiúság és gyengeség korántsem kerülte ki Scribe figyelmét. Nagyon ügyesen tudja mindezt kizsákmányolni és hasznára fordítani. Hanem ez olyan dolog, melyet Franciaországban nem lehet gúny tárgyává tenni. Maga Scribe is ingadozni látszik, mikor egy ily alakot ránt elő: ő is komolylyá lesz. Mily óriási méltánytalanság lenne egy katona ellen cselszövényeket fenni: azt „Bertrand és Raton“ című darabjában lehet leginkább észrevenni. „Une Chaîne“ című művében St. Géran tengerész kapitány valódi lovag, kit a tizenkilencedik században még megértettek és szeretnek, szavakban szegény és egyszerű, annál gazdagabb s hatalmasabb tetteiben, hálás, jótékony, nagylelkű, a hiba legkisebb árnya sem esik tiszta, nemes homlokára „Puff“ című darabjában d'Angremont kapitány szerepel, természetesen szintén az afrikai hadseregbe van beosztva;

egy kissé embergyülölő, de a jog és igazság szilárd, erős, majdnem don Quixotti végletekre menő harczosa. Ugy tűnik fel, mint a jelen társadalom egyetlen egészséges alakja. Nyilván lehet látni hogy Scribe nemzete nagyságaival szemben épen nem érzéketlen, habár a lyrai emelkedettség s enthusiasmus nem azonos tehetségével. Hol csak alkalmá nyílik, mindig állít elő egy önálló, becsülettel munkáló és a gyakorlati életben sikerrel küzdő egyént, oly embert, ki sem jobbra, sem balra nem tekintgetve, a társadalmi ferdeségek s ocsmányságok süppedő talaján biztos léptekkel vergődik keresztül. Ilyenkor átmelegszik. Saját lelkét s tiszta érzelmeit önti diktióiba s teremtő erejének összes hatalma felbuzog nyelvében. Művészei s tudósai egyszerű, nemes, küzdő, becsületes emberek. Munkás kezök megmenti őket, érényeik érvényt szereznek törekvéseiknek. Kiemelkednek a nyomorból és a darab végén illő jutalomban részesülnek. Bennünket csupán az az egy lep meg, hogy e jutalmat Scribe majd mindig pénzben osztja ki. Művészei s tudósai gazdagon házasodnak. A nőnek, kit elvesznek, legkevesebb 500,000 frank jövedelme van. Ez Scribe gyengeségeihez tartozik s itt félig-meddig igazuk van azoknak is, kik őt a materialismus hizelgőjének,

a magasabb pénzügy udvari költőjének nevezik. Maga a tiszta szerelem nem elég jutalom előtte, a végzetet rábirja néhány százezer frank kifizetésére is.

Még egy harmadik elégtétellel tartozunk Scribének s a társadalomnak, melyet rajzol. Női alakjairól akarunk pár szóval megemlékezni. Scribe a nőalakokban nemzete erkölcsének és életszokásainak minden előnyét egyesíti. Nőinek finomságát s költőiségét sohasem hagyja az alantóság fokán, mindenkor magasabbra emeli őket. Darabjaiban férfiak és nők oly benső, tiszta baráti viszonyban jelennek meg előttünk, hogy a frivolitásnak még halavány színét sem vehetjük azokon észre s hatásuk tiszteletre gerjeszt bennünket. A nők áldozatokat hoznak a férfiakért. Különösen érdeklődnek a művészek s a tanult emberek iránt. Ezekért sokszor versengésbe is kapnak. Minden hiuságukról képesek megfélekezni, ha a barátság áldozatokat igényel. Így a „Pajtáskodás“ című színművében Zoé és Agathe egyesülnek, hogy Edmund segélyére lehessenek. Edmund ugyanis levelet ír Zoénak, melyben szerencsétlen szerelméről beszél s félig-meddig sejteni engedi, hogy kétségbeesésben a végsőre is képes. Zoé azt gondolja, hogy Edmund szerelme

öt illeti. Később azonban megtudja tévedését, megtudja, hogy Edmund Agathet szereti, de azért egy perczre sem ingadozik, hanem hű, igazi barátja marad továbbra is Edmundnak.

Az e körbe tartozó drámai motivum legnemesebb emlékedést nyer „Une chaine“ című darabjában. E darab meséjének alapja egy teljesen francia viszony. Egy vidékről Párisba jött fiatal zeneművész először lép a nyilvánosság elé s zavara, félénksége, tartózkodó modora egy lépéssel sem viszik előbbre pályáján. A magasabb körök egy széplelkű hölgye felajánlja neki pártfogását s nem sokára hasábot irnak a fiatal művészről, zeneművei bejutnak az operába. E pártfogásolási viszony azonban később melegebb, szenvedélyesebb szint ölt magára. Szerelmesek lesznek, de a nőnek férje van. A nő küzd s midőn szép és természetesen gazdag cousineja megérkezik, a történet fordulatot vesz s jó véget ér.

A modern francia dráma és vigjáték — mint ezt Scribe képviseli — semmiesetre sem tarthat igényt maradandóságra. Demint nemzete sajátságainak s társadalmi erkölceinek hű képe, becszel bírósélsimerést érdemel. Schmidt Juliannak igaza van, midőn azt mondja, hogy az újabb francia vigjáték-írók tökéletesen Scribe után in-

dulnak s annak szellemében működnek. Tehetséges írók vannak köztük, mint Bayard, Sandeau, Augier, Legouvé, Mélesville, Mdme de Girardin, Ponsard stb. „de egyik sem tud közülök ujat teremteni.“ Ez utóbbi állítást azonban nem írjuk alá teljesen. Mert eltekintve a tehetséges, de irányt tévesztett Augier s Ponsard működésétől, kik az antik világot akarták vigjátékokban előállítani, a legmodernebb társalgási darabokban is van új, van olyasmi, a mi eddig nem volt meg a vigjátékokban. És ez a moral. A szerelem a házasság ellen. A fiatal Dumas „Diane de Lys“ darabjában megkezdte, a „Demi-Monde“-ban folytatta. Hanem annyit el merünk mondani, hogy ez újabb moral nagyon frivol színekkel ékeskedik s meglegelősen önkényü. Leghűbb követője Barrière, ki számos darabjában (Les filles de marbre; Les faux bonhommes; Les parisiennes; Les fausses bonnes femmes stb.) ijesztgeti a közönséget. A regény cymnisusa átlépett a színpadra.

ÁNYOS PÁL.

I.

E kor gyermekei közül — írja Kölcsey — bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzében látszik olvadni s kinek érzése a nemzetiséggel s phantaziája a hon képeivel leginkább rokon. Sorraiból egy szeliden bús s a hazához hevülettel vonzódó léleknek harmoniája hangzik felénk; énekbe ömlő sentimentalismusát a honszerelem érzelmei által vezeti s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt leánykája, szemei előtt; szivétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet mult korának történeteinek oly örömmel andalog s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérlőjévé teszi a bajnoknak a poétát s az új kort a réggel összekötvén, e párosításban egy költői közvilágot keres, melynek megszeliült, megnemesített fényében magát minden érző honfi fellelhesse s meglelkesítve lelhesse fel. De nem birhatott

Ányos mindazzal, a mi a bámulatra méltó költő kiformaltatására kívántatik ; kedvezőbben fogadó nemzet s szerencsésb körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbóból a szemet, szívet és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.*)

Ime egy minden tekintetben helyes és mélyreható ítélet a fiatal és szerencsétlen Ányosról, ez időszak egyetlen valódi költőjéről, a kinek saját világa van, a ki szenvedéseit nem csinálja, de átéli s kit „inkább eredeténél mint egyébnél fogva“ lehet csak a francziás irány verselőihez sorozni. A h i v a t á s különbözteti meg őt kortársaitól.

Bánatos, kísérteties jelenség. Lépteit komor búsongás árnyai kísérik, könnyes szemekkel bolyong a földi téreken, kedélyét az elégia fellegei fátyolozzák, meghasonulásban él a világgal, elégedetlenségben magával ; lelkén zivatarok zajlanak keresztül s a szenvedélyek forgó szele tovaragadja nyugalját ; nem ad neki vigaszt a hit, nem ez a látható szép világ ; a mulandóság gondolata átnyilazza s égő sebekkel bolyong mindhalálíg. E háborgás, a tusakodó szellem e békétlensége, e benső, titkos viharok, e szakadat-

*) Kölcsey Mind. Munk. III. 23 lap.

lan lázongás csakis nagy szenvedélyeknek s nagy tehetségeknek lehet sajátja.

1756. évi decemberben, Esztergáron, Veszprém megyében „változott emberré a semmiség szomorú kebléből.“ Már gyermek éveiben nagy hajlamot mutatott a contemplatióra; kereste a magányt, napokig elbarangolt a bakonyi rengeteg vadonat tájai közt. A gyermek lelkére ideje-korán rá-rajzolódtak e sötét képek, e komor erdők, e zuhatagok és szakadékok, a magány e félvilágossága, e titokzatos zúgok, melyek kimagyarázhatatlan hangulatokat ébresztenek fel, e különös, rejtélyes lombzugások, a végtelen bükkös e tengerszerű moraja, mely mint valamely hatalmas, örök dallam, szüntelenül körülötte harsogott. Heves képzelemre az ily első, gyermekkori benyomások állandó s uralkodó jelleget látszanak vérsni, mintha a szellem egyszerre, hirtelen hatalmába esnék valamely rejtélynek s ettől aztán sohasem tudna többé szabadulni. Így történt ez a fiatal Ányossal is.

Élete egyideig megoszlott a természet és a családi tűzhely közt. Elemi tanulmányait Komáromban nagyanyjánál kezdte, később Győrött, majd Pápán folytatta és végezte. Tizenöt éves korában fordulatot vett élete folyása. Egy kicsi-

nyes ok, egy képzelt sérelem miatt daczból, haragból végzetes lépésre határozza magát s a következő évben (1772.) már a mária-nostrai Pálos szerzetes rend tagjai közt találjuk őt, hol István keresztnevét a Pál névvel cseréli föl.

Oh, bizonynyal nem gondolja meg : mit tesz. Nincs más czélja, mint a képzelt sérelem visszatörzése. S ha mindjárt egy élet árán is : az nem tesz semmit, az nem jön számításba. Az ifjuság, a tavasz, a bimbózó élet ábrándjai, gyönyöre, boldogsága — hadd veszzenek ! Még nem is sejtetheti, hogy ez akaratosság, e makacs, e kegyetlen dacz mennyi fájó köny forrása lesz a jövőben ! Hiszen ekkor csak t i z e n h a t éves ! Odadobja ifju éveit nyiló koszoruját : hadd hervadjon ! Oh, bizony el is fog az hervadni menthetetlenül, de majd jön a bánat, a késő fájdalom is miatta ; fölébred az önvád ; a visszaemlékező szerzetes szomorú czellája mély, szivből szakadó sóhajoktól hangozik s nem lesz hatalom, mely ujjáteremtse azt a tündérvilágot, mit meggondolatlansága hamuvá égetett, sem isten, a ki az eltévesztett élet-pályát megváltoztassa.

Felszentelése után, tanulmányainak folytatása végett, a nagyszombati egyetemre küldték. 1776-ban bölcsészettudorrá lett s Báróczy

és Bessenyei munkáit olvasván, lassanként feltámadt benne a vágy: megosztani lelkét, gondolatait és érzelmeit dal hangján a rokonlekekkel. A múzsa — ki már rég homlokon csókolta őt — most kedvese gyanánt vonta keblére elhagyatottságában. A kolostor kertjében gyakran olvasgatta az ó-kor klasszikusait: Ovidot, Virgilt és Horácot, de legkedvesebb költője mindvégig Lucanus maradt. Ezek voltak magányának vigasztaló társai s ezekkel örült és bánkodott az ábrándos ifju. A szerzetben csak egyetlen egy barátja volt, kivel szívért meg merte osztani: Bersenyi Kristóf, paulinus.

Ez mérsékelé, gyógyítgatá a költő tépelődő lelkét, — de való vigasztalást mégis csak a költészet szerzett neki.

Ányos érzé, hogy nagyra van hivatva; kuszált törekvéssel tört tisztább ideálra. A valóság sivár volt előtte: eszményibb világ után áhított. Ezt csak a költészet teremthette meg számára. Itt volt az idő, hogy szive kiáradjon, hogy fájdalmai kiömöljenek. S megszülettek az első költemények. Ányos illetékes embereknek, irodalmi férfiaknak óhajtotta volna ezeket bemutatni, a kik kritikát mondjanak róluk; valamely Bessenyei-társaságbeli költővel akarta közölni az első zsenigéket s ime vágya csakhamar teljesült is. 1776-ban,

az idegen vasas ezredével folytonosan vándorló Barcsay Ábrahám Nagy-Szombatba jött. A félénk s tartózkodó szerzetes személyesen nem merte őt felkeresni, hanem levélbe zárta néhány költeményét s elküldötte neki, kérvén: „mondaná meg magyarul, ha méltó volna-e tovább fáradnia? és remélhetne-e hasznös előmenetelt a magyar poézisban?”

Barcsay válasza baráti ölelés volt s e pillanatban megköttetett ama nemes barátság, melynek irodalmunk egyik szakában sem találkozunk oly gyakori és oly tartós példáival, mint a testöröknél és követőiknél. Az írók érezték ez időben hogy benső barátság, szeretet nélkül még elhagyatottabb pályán mozognának; csak a szeretet sorakoztathatta őket oly phalanxxá, mely bátran szembezállhatott az eléjük torlódó akadályok tömegével. Barcsay azonnal felismerte Ányos ritka és mély költői tehetségét s ez órától kezdve — mint Bacsányi mondja — nevelője, barátja, Quintiliusa lett.

Az egyetem Nagy-Szombatból Budára tétetvén át, Ányosnak is meg kellett válnia barátaitól s 1777-ben Budára mennie, a hol körülbelül öt évig foglalkozott a theológiával. De mit használt a tudomány! Meghasonlásba jött magával. Szive vérzett, lelke szárnyai vergődtek s a lemondás balzsamcseppjei csak egy-egy pilla-

natra altatták el fájdalmait. Titkos féreg — az eltévesztett élet fájó gondolata — rágódott benesején s lassanként emészteni kezdé az ifju költőt, feldulta egész kedélyvilágát. Bizonyos zavar fogta el őt s végletek, szélsőségek közt ingadozott. Megvetette a zajongó világ hiú küzdelmeit s magányos czellájába huzódott szomorú könyeivel; gondolatait a kétely keserítette meg s kerülni látszott az embereket. Jellemző, hogy czellájában két tücsök-bogarat tartogatott s ezeket anynyira megszelidítette, hogy hívására előjöttek üregeikből. Egy karthausitól sem lehet többet kívánni. Töprengésekkel, lelki küzdelmekkel mérgezi meg magát. Csak a barátság élteni, tartja fenn még, csak ez szerez neki némi vigasztalást a boldogtalanság közepett.

A főváros közepéből, mint fölszentelt pap 1781. november havában Nyitramegye felső-elefanti zárdájába tették át. Ez nem az ő óhajtása volt, de előljáróinak parancsa. Elszakították a világtól. Az elefanti zárdá valóban azok számára épült, kik lemondtak minden örömről. A remete-pálosok néma kolostorának pusztá, kietlen tája volt, melytől a természet szépséget és termékenységet egykép megtagadott. Az egész vidék tele meszes dombokkal, sötét, vadon erdők-

kel s vad bérczekkel az erdők felett. „Az ilyen tájék jó és kellemetes lehet ugyan eleintén s egynéhány napi mulatásra” — mondja Bacsányi a költő életiratában — és talán lakásra is a nyugodalmat kereső korosabb embernek, de Ányos ifju, érzékeny és poéta volt! — „Mennyit kell érezni itt egy poétának — írja maga Ányos 1782 febr. 10-ikén Mészáros Ignácznak — sokat, kedves barátom, kivált olyannak, ki a nagy világból ily remeteségre küldetett.“ Ezzel elszakították őt barátai köréből is, az enyhe révpárttól, mely még legtöbb kárpótlást nyújtott odaveszett álmáiért. Zimankós, barátságatlan téli estén érkezett meg az ifju szerzetes Szent-elefant zord vidékeire, új száműzetése hideg klastromába, hol egyetlen lelket sem talált, kivel rokonszenvezhetett volna. Mindehhez még hozzájárult bomladozó egészsége, mely lelkét is teljesen beteggé tette. Napról-napra mogorvább lett. Barátaival ugyan sokat levelezett, de e leveleket már a kétségbeesés szinezi. Itt készült költeményeiben (pl. a Fohászzkodásban) a tovamenekülés vágyainak ad kifejezést, de szenvedéseinek legnagyobb része nem költeményekben nyilvánult, csak sóhajokban, könyvekben. A szakadatlan kinban s küzdésben kifáradt léleknek lankasztó nyugalma volt ez s

nem pihenése, csak pihegése öszszetörött szívének.

Elefánti remeteségéből nemsokára (1782. októberben) Székesfehérvárra helyezték át, hol mint tanár az első grammatikai osztályt tanította. Testben-lélekben betegen, megtörve érkezett rendeltetése helyére s itt betegségét még inkább fokozta a város mocsáros környéke s a Sárviz posványos árkaiknak egészségtelen kigözölgése. Egyéb művein kívül Nagy Ignácz fehérvári püspök megbízásából kath. egyházi énekeket készített s gyűjtött itt. De azon mértékben amint gyűjteményes művei szaporodtak : roskadt a költő. Érezte, hogy napjai meg vannak számlálva, hogy meg kell halnia. 1784. július havában Veszprémbe vitette magát, hol a felgyógyulás reményével biztatták, de ahol a költő szíve még azon év szeptember 5-ikén megszűnt dobogni és vérezni.

Huszonnyolcz éves korában halt meg! Az ifjuság legszebb, legvirágosabb évei! A letarolt tavaszt vitte a sirba magával. Örömtelen életkora hervadása volt ez ; martyr-ut, vértanúi pályá, melyet nagy szenvedések, nagy fájdalmak s zord lemondás árán dicsőség fénye borít el ragyogó sugarakkal. Az ő dicsősége csakugyan „könyvekben megtört szivárvány.“

II.

Ányos pessimistikus költő. Sötétnek látja a világot, mert kedélye sötét. Van-e értelme a költők pessimismusának, világfájdalmának? Van-e joga a költőnek saját kedélye színein keresztül nézni a világot s itélni fölötte teljesen egyénileg? Egy, e kérdést vitató írónk, helyesen jegyzi meg: „Ötezer év a világ és az emberiség történelméből nem tanítá meg a kritikát arra, hogy szenvedés van és hatvan év a világszenvedés nagy kifejezőjének, Byronnak, halála óta nem elegendő arra, hogy a kritika elismerje, miszerint az, ki nem adja magát a lét boldogságnak magasztalására, talán szintén megérdemli a költő nevet.“ Még szebben s még igazabban mondja Arany János: „A művészet harmoniája nem mindig az optimizmusé is egyszersmind.“ Valóban így van. A legsötétebb lélek is adhat harmoniát: kétségkívül bús akkordok, bús dallamok

összesége lesz ez, de mégis harmonia. Bú és öröm mindig volt a világon s bánatnak és vidámságnak mindig voltak külön-külön dalosai. Az egyik könnyel jár, a másik kaczagással: amaz nem sir hiába, emez nem kaczag ok nélkül. A pessimistikus világnézet tehát ép oly jogosult a költészetben mint a vidám és derült. Ha a művészet nem egyéb, mint az élet, a való eszményítése: úgy miért volna csak az élet egyik oldalának az a kiváltsága, hogy eszményítettessék? Homer mosolya elbűvöl bennünket, de Byron fájdalma fenséges. Az egyik rovására tehát föltétlenül a másikat dicsőíteni: legalább is elfogultságról s egyoldalúságáról tanuskodnék. Vannak, akik a derült világnézetet a költő egyedüli s valódi hivatásaként akarják feltüntetni. „Igen! kiáltanak fel, a világ vigasz után vágyódik skibékülést akar! A fájdalom hangjai felszaggatják sebeinket, a derü begyógyítja azokat!”

Ideje volna, hogy az ily meddő okoskodások s egyoldalú felfogások végre elnémuljanak. Az aesthetika felállithatja a maga szabályait, de nem feledkezhetik meg arról, hogy a költői műveknek keletkezési processusaik is vannak; hogy a költőt első sorban nem az aesthetikai tanulmányok avatják költővé, hanem az életviszonyok, az ér-

zelmek, az indulatok, szenvedélyek, melyek uralkodnak fölötté, megalkotják világát és egyéniségét.

De tegyük fel, hogy a világ valóban nem óhajt egyebet, mint vigaszt ; tegyük fel, hogy a költő főcélja : a kedélyt megnyugtanni s a kétségtől marczangolt sziveket kiengesztelni. E kiengesztelés minden derült világnézet mellőzésével is elérhető. A költők nagy fájdalmai és szenvedései mellett önkénytelenül is enyhülést kell éreznünk, mert nagy sebeik láttára megfeledkezünk apróbb fájdalmainkról. „Nagy fájdalom kisebbre balzsam“ mondja nagyon szépen és igazán a legnagyobb lélekismerő, Shakespeare „Cymbelin“-ben. S csakugyan így van. Ezt éreznie kell mindenkinek, ki Byront, Poét, Leopardit, Heinet olvassa.

Azt sem mondhatjuk, hogy a világfájdalom lejátszotta már a maga szerepét. Az emberiséggel keletkezett s az emberiséggel fog elenyészni. Faust aligha lesz lélekharang a mult összeomló világa fölött, mint ezt Carlyle hirdeti. Az örök hangok mindig megújulnak. Vannak, kik a problémák megszűntétől teszik függővé a világfájdalom elnémulását, de egy futó tekintet a történelemre meggyőzhet bennünket, hogy az emberiség

haladásával növekvő arányban áll a problémák szaporodása ; minduntalan több és több oly dolog vetődik fel, mely fölött az ember ujjonghat, de boronghat is.

Szükségesnek tartottam mindezt röviden előre bocsátani, mielőtt tüzetesebben szólnék, Ányos költészetéről.

Ányos költészetünknek komorabb alakjaihoz tartozik. Kételkedő, forrongó, sötét szellem, költészetének főjellemvonása a fájdalom. E fájdalom s a sötétség, mi azon előmlik, teljesen össze van olvadva életével, ebből fakad, ennek borujával növekszik s válik mindjobban komorrá: tehát egyéni. Igazi lyrikusoknál mindig a közvetlen élet a hangulatok szülője s az egyuttal költeményeiknek tárgya is. Azokat a hatásokat, benyomásokat osztják meg költeményeikben, melyek szíven találták őket s teszik ezt őszintén, benső szükségből fakadólag, épen ezért hatnak aztán az olvasóra is közvetlenül. Ez őszinteség és közvetlenség jellemzik Ányos lyráját is. Bántja őt az élet, a mulandóság, a világ hiábavalóságai és hiúságai; feledni ohajtana, szabadulni kívánna gondolataitól, de nem tud; könnyei szüntelen ömlenek, mély kedélyének kiapadhatatlan forrása-ként. Lelkének elegikus hangulata minden dalán

végigvonul; mint a vándorfelhőt saját elmaradhatatlan árnya, követi őt pályafutásában saját komorságának homálya. Érzelmait többnyire képekben adja s e képek sorra mind az egyéni fájdalom színeivel vannak árnyalva. A külvilág fénye megtörik lelke fellegein. Az Elenyészendő Rózsa, a Lenyugvó Nap, Fohászkodás, Sohajtás, Tünődés, Egy boldogtalannak panasza a halvány holdnál, Egy hü szívnek keserve kedvese sirjánál, Bucsúvétel, A csalfa szeretőnek megvetése, Az ifjuság, Megbékülés, stb. című költeményei már címükkel elárulják az elégiai tartalmat s csakugyan egytől egyig vigasztalan, megadó panaszok árjával, keserű könyekkel, kétségbeeséssel telvék. De élete magyarázatul áll e költemények mögött. Valóban! átélt szenvedései, szomorú viszonyai, eltévesztett pályájának érzete az ő legigazabb kommentatorai. Tudjuk, hogy ama fájdalmakat, melyeket zeng, nem szenvedgi, de érzi s szánjuk őt. Részvét ragadja meg szívünket e költemények mellett s ahol az ember részvétet érez, ott megkönnyebbül, valami édes, jól eső érzés hatja át, mely minden szomorúsága dacára is boldogít.

Igen! De „az egyéni szerencsétlenség nem lehet arra feljogosítva, hogy az egyetemes élet

hiábavalóságát hirdesse, hogy átkot s káromlást zúditson az emberiségre, melynek ő csupán egy számba sem vehető porszeme. — Az egyén mindig hajlandó saját beléletének mulandóságához mérni az emberiség folyton előbbre rohanó életét.“

Ányos sem marad meg az egyéni fájdalomnál: magáévá teszi az emberiség könyeit, agyával is érez s gyakran a legnemesebb világfájdalom magaslatára emelkedik. Jajveszéklései belevegyülnek az egyetemes fájdalom kiáltásaiba s ha szive meg is csendesednék, többé nem tud menekülni üldöző rémétől: a g o n d o l a t t ó l.

„A világ büntet — írja egy helyen — azért, hogy megismertem s haszontalanságait, hitetéseit, melyekkel halandóságunkat valóság színe alatt csalja, megsejdittem. Hol, vagy miben találjunk valóságos gyönyörüséget, örömet, nyugodalmat? Nincsen oly édes dolog a világon, melynek élésében a szív meg ne betegedjék, ha változást nem érhet. Ki érezhette az ivásnak jóságát, ha sohasem szomjuhozott? és kicsoda nyughatott, ha előbb nem fáradt? Ilyen a test; mindenkor bágyadás után nyugszik. De a szív és a lélek mikor fáradnak el? El kell magadat tökéllned: nem gondolni, nem érezni, vagy emésztődni. — Hát nincsen-e valóságos öröm a világon? Elég

lehet azoknak számára, kik vígan tévelyg-
hetnek s szép színekkel csalattatnak; de a ki
sok a t lát: bánattal büntettetik azért, hogy
életének haszontalanságát, hiába való vágyódá-
sait, igazságainak bizonytalanságát, önön magá-
nak hivalkodásait, mulandóságát s természetében
érzéseinek kínos rabságát ismerni tanulta.“

Gondolataitól, midőn látja: mily chaosba so-
dorják őt s mennyire felébresztik benne a kételyt:
szabadulni vágy. Szinte megborxad magától:

Bár csak álmom lenne, miről gondolkozom:
S képzelt mennydörgések, melyektől irtózom.

De nem álmok s nem képzelt mennydörgé-
sek azok. Ön-lelkén zajlik keresztül a zivatar, s
az éj, mely másoknak édes álmodást csókol szemére,
őt ébren tartja, lázzal élteti! Oh ezek a terhes,
álomtalan, kínos éjszakák!

Fuss már egyszer éjjel kínos sötétsége;
Te eleven halál! Boldogok restsége —
Megölsz unalmaddal; nem kell csendességed,
Szerencsésbb szemekre folyjon édességed:
Enyimék nedvesek fájdalom árjától
S nem várnak enyhülést álmok tréfájától.

Keresi a gondviselést, hogy elmerülhessen
szemléletébe. A ki önvégzete örök hatalmával
mindenen uralkodik, tán őt is magához fogja

emelni. A hitben keres vigasztalást, de lelkére minduntalan a kétely árnyai vetődnek. „Benyargaltad a földet s már most tovább sem valóságot, sem örömet, sem állandóságot, sem bizonyos rendeket Istenen, Természeten kívül — melyeknek magyarázására mégis elégtelen minden fáradságod — nem találván, hallgass magánosságodban és sirj!”

A világ öszhang, harmonia után áhitozik s költőitől azt várja, hogy vigaszt, engesztelődést nyujtsanak neki. De mint adhatta meg a költő a követelt vigaszt, midőn maga sem találja azt sehol? Hogy engesztelhessen ki, midőn elméje és keble meghasonlásban állanak egymással? Legfőlebb csak színleges nyugalmat talál s Toldy ismét helyesen jegyzi meg: „az az elégiai nyugalom, mely Ányos munkáin elterül, nem a kiengeztelődés, hanem a *r e s i g n a t i o* nyugalma.”

Azt a békét, mit ő magának óhajt s melyet megosztani vágyna az egész világgal, — hiába keresi, az mindvégig ideálja marad, melyet képez, követel, elérni törekszik s melyet — bár bizik benne — soha el nem érhet.

„Oh békeség! Oh nyugalom! Oh valóságos gyönyörűség! térj be az erkölcsök udvarába; ne

legyen sem oly nehéz megszerzésök, sem oly kínos fentartások. Ott fog néked a letapodott emberiség oltárt emelni s nyomorúságainak terhétől ellankadva elődbe térdepelni, hogy tőled új erőt kölcsönözhesen pályafutására !“

A könyvek, a tudomány szintén csak kéte-lyét táplálják s magányossága csendjében valóságos küzdelmeket, forradalmakat idéznek elő. Mit meritsen ő a megismerésből? A tudományok --

— — — >álöltözetekkel

Csalják világunkat tündérmélységekkel,

S titkos mérget nyujtván arany csészéjökkel

A halált itatják velünk tetszésökkel >

Hiába mélyed el a történelem tanulmányozásába : nem tud kibékülni azzal a szomorító gondolattal, hogy mindennek, a mi szép, jó, — egykor rútúl el kell veszni !

Bölcs s vitéz Athénnek hol vannak hamvai

S koporsó kövekből épített falai ?

Halhatatlan Sparta Lyncurgos lelkével

Mennyit nem tündöklött okos törvényével.

Eltűnt . . . Nyugodj' irótollam . . .

Mit ügyelsz mulandó világ folyásával,

Mit meg nem változtatsz ezer lant hangjával !

Ám ahelyett, hogy csakugyan elfordulna a világtól, még jobban szemügyre veszi. Birálat alá

vesz mindent. „Irtóztató igazságok közt hánykolódunk — írja Barcsaynak — bárcsak az egész világ hallaná sóhajtásainkat!“ Mi haszna lenne! „Mindenkor hasonló bűnöket átkozunk és cselekszünk, és bárcsak azok mellett maradnánk! de addig ingereljük a szelid természetet, míg egészen ki nem forgatjuk sarkából és a legalacsonyabb cselekedetre nem kényszerítjük. Mikor aztán szégyenleni kellene gyengeségeinket, akkor uj neveket gondolunk ki, hogy bűneinket erkölcsöknek lenni hígyje a világ“.

Mennyit kellett ez embernek szenvednie, míg ily kitörések, kifakadások könnyitettek, úgy ahogy, lelke terhein! A kétely tépdeste szüntelenül; meghasonlott kedélye tisztán láttatja és érezteti minden nyomorát e felkiáltásokban, ez odavetett szaggatott jajokban, a magával nem bíró sziv e monológ-szerű kiömléseiben és túláradásaiban!

III.

Eddig Ányosnak egyéni és világfájdalmáról beszéltünk. Láttuk egyéni fájdalmainak benső motívumait és láttuk, hogy világfájdalma szükségképi kifolyása volt az egyéni fájdalomnak. E fájdalom őt félig-meddig egyoldaluvá teszi s az ilyen egyoldalúság a nagy közönség előtt nem előny, pedig kétségtelen, hogy a hangulatok ez egyoldalúsága nyilván erős költői egyéniségre vall.

Ányosnak minden költeményén (még bizalmas jellegű epistoláin is) rajta van az egyéniség bélyege: az elégiai hang. A kül- és belvilág váltakozó szemlélete örök háborgásban tartja szellemét. E háborgás a reflektáló költészet lényegében rejlik, mert a szemlélés, — mint egyik aesthetikusunk mondja — a gondolkozó előtt annyi gyarlóságot és hiányt tüntet fel, annyi oly képet, mi hajdan szebb volt, vagy a mi óhajtásaink szerint szebb lehetne, hogy a költő szívé-

ben bizonyos elégedetlenség támad, mely a tárgyakat szívesen fedi el éppen ezért a bánat fátyolával.

Ányost épp ez az örök háborgás, ez a nem szűnő elégedetlenség és meghasonlás avatják valódi, határozott költői egyéniséggé. Munkái közt alig van egy-egy versszak, melyet ez állítás bizonyítására idézni ne lehetne. Még lelkesedése is komor, a megadás és beismerés sötétsége színezi.

Gyermekévei — mint életrajzi vázlatában láttuk — eltörülhetetlenül vésték szívébe a természet iránti vonzalmat és szeretetet. E szeretet a sirig kísérte. Gyakran a leglázasabb lelki küzdelmek közepette megjelen előtte a természet hű anyai képe s költőnk fájó esengéssel beszél hozzá :

Kelj fel szép Auróra piros nyoszolyádból
 Kelj fel ! Siess ama magános erdőkre,
 Tiszta forrásokra, szomorú mezőkre.
 Melyek már megszokták hallani szavamat,
 Mikor bús énekkel fejezem bajomat.
 Ottan fülemlék s gerliczék nyögése
 Felel jajjaimra s patakok csergése,
 Ottan számlálom el hív magánosságának :
 Hány nyila szegezett a mostohaságnak.

Ott, hol a „nymphák lankadt lépésekkel járnak s befonják hajukat myrthuslevelekkel“, ott

megnyugtató érzelmek fakadnak szívében s tán meg is fog békülni a szelid természet mosolyait látva. Ányos e nemü reflexióit mindig a csöndes gyász bibliai egyszerűsége lengi át.

Lehetetlen még elgondolni is, hogy ily fogékony lélek és nagy szenvedély türelmesen alávetette volna magát szerzete fogadalmainak. Ő nem született ascétának. Ha csak lelke lenne — mint maga írja egy helyen — úgy a klastrom falai közt nyugodt maradna. — De érzékeny, hév kedélye, szeretet s szerelem után vágyódó szíve van s szinte hallani véli, a hogy a benne háborgó, küzdő természet hangos szavakkal követeli a maga jogait. Fogékony az élet gyönyörei iránt, mély szenvedéseinek gyógyszerét a valódi boldogságban keresné, eszménye van, mely álmai képe, de fogadalmi bilincsekként zörögnek lelkén s lelke vágyain. Ányos szerelmes volt, és pedig szenvedélyesen szerelmes. Viszonyáról ugyan semmi bizonyosat nem tudhatni, az idő végkép feledésbe merítette azt, de a fenmaradt apró, töredékes költemények, a leveleiben helylyel-közzel elszórt gondolatok s kifakadások — bányadt titokzatos köddel vesznek körül egy alakot. Hogy a boldogságnak nem volt része e viszonyban, annyi bizonyos. Lehet, hogy e viszony

volt meghasonlásának egyik főmotivuma. Ányos számos levelet irt, melyek világot derithetnének erre, de e levelek legnagyobb része elveszett, megsemmisített, vagy lappang valahol,*) mindössze is nyolcz jelent meg művei közt „Érzékeny levelek“ czimmel, mely czimet aligha a költő adta nekik. E költeményes levelek korántsem a puszta fantazia szüleményei: a legmélyebb és legmelegebb érzés, hevülés dalaik ezek, aminőket csak amugy csinálni nem lehet. Mert ha valódi költőnek hirdetjük Ányost, akkor fel kell róla tétéleznünk, hogy tárgyait s hangulatait nem a levegőből kapkodta, hanem lelkéből merítette.

Az „Érzékeny levelek“-nél nincs megemlítve sem év, sem hely, sem személy: mikor, hol s kihez irattak? Egyes töredékei, részletei azonban elárulják a költő benső küzdelmeit és sejtetni engedik, hogy nem alap nélkül születtek.

Pathmosi vak gyerek repdes körülötten,
 Uns zol: emlékezzem, hogy mire születtem?
 Mérges nyilaival döfödi mellemet,
 Leggyengébb érzéssel ruházza szívemet.

Még nyugalmas éjidőn is felverik éber álmait

*) Lásd: Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlyival és körével. Kiadta: Kazinczy Gábor: 27. lap.

s a szerelem oly problémának tűnik fel előtte,
mint az élet, a világ.

De vajon mi lehet az édes méreg,
Mely szívünket marja mint egy titkos féreg ?
Szörnyen ostromolja az egész világot,
Kunyhókból királyok székeire hágott
S a mely szivet egyszer megsértett nyilával:
Kaczagva hagyja el hitetlen szárnyával.

Egy-egy felkiáltása meggyőz bennünket, hogy
lánczai közt vergődik : „Oh gyengeség : mért bi-
rod annyira halandó szívünket ! Vagy oly édes
ne volnál, vagy örökké uralkodnál rajtunk ! Ne-
héz veled bizonyos esztendőig társalkodni, mert
éppen akkor ragadtatol ki kebelünkből, midőn
érezésedre legjobban készülünk ! De ne emlé-
kezzünk erről, mert megszomoro-
dunk.“

Műveiben vannak helyek, hol gúnyoros sar-
cazmussal említi a szerelmet, de legtöbbször mé-
gis elragadtatással emlékszik róla s magát az
érzékiséget oly gazdag colorittal festi, hogy kor-
társai műveiben még csak halvány viszfényére
sem találunk e költőiségnek és szabadságnak.
Kéziratai közt találtam egy költeményt, mely után
hajlandó vagyok azt hinni, hogy Ányos elvesz-
tette kedvesét ; annál is inkább hiszem ezt, mint-

hogy e költemény: a „Titkos Polyxéna“ keletideje egybevág a műveiben álló „Kedvesem sirjánál“ című hangulatteljes költemény keletidejével. „Hunyjuk be rá szemeinket és szánjuk szerencsétlenségét“ írja róla Kazinczy. Pedig sajnálnunk kell, hogy így szemet hunytak a kortársak minden előtt, mi Ányossal történt; bizonynyal nem egy érdekes adat veszett el így, pótolhatatlan veszteség ránk nézve, kik Ányosban első sorban nem a papot, hanem az embert, a költőt akarjuk látni.

Abba kell tehát hagynunk a meddő találgatásokat, mert e viszonyt pusztá képzelet után felépíteni: kétségkívül a valóság és a lűség rovására történék.

Kövessük tehát gondolatainak és hevüléseinek szomorú utjában tovább.

Keservei elüzik őt a magányba.

Oh boldog szabadság erdők közepében
 Ahol ki-ki bátran sirhat keservében,
 Nem úgy mint halandó társaink ölében,
 Kiknek kegyetlenség lakozik szivében.

Magányos erdőkben, sirja el legmeghatóbb panaszait, itt legszebb elegiáját, mely daczára régies zamatjának s négyes rimeinek még maig is egyike a magyar költészet legszebb, legiga-

zabb elégiáinak. Ez az „Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál“ című elégia, mely egyuttal azt is megmagyarázhatja, mért tartották Anyost saját kortársai „csodajelenség“-nek. Hadd álljon itt egész terjedelmében.

Szomoru csillagzat, mely bus sugárokkal
 Játszol a csendesen csörgő patakokkal !
 Csak te vagy még ébren boldogtalanokkal,
 Kiknek szívük vérzik s küszködik bajokkal.

Hallod, hogy sohajtnak estvély homályában,
 Midőn a természet szunyadoz álmában —
 Nincs álom ezeknek gyászos kunyhójában.
 Eltűnt, eltávozott boldogabb hazában !

Ott egy temetőnek látom keresztjeit,
 Bágadt szél mozgatja cyprus-leveleit ·
 Oh, ez árnyékozza sokak tetemeit,
 Kik velem érezték az élet terheit.

Egy fehér árnyékot szemlélek sirjából
 Suogva felkelni, halottas honjából ;
 Valjon nem lesz-e az azoknak számából
 Kik, mint én, könyeztek szívök fájdalmából ? !

Oh bár felém jönne ! nem félnék képétől.
 Többet reménylenék borzasztó lelkétől,
 Mint élő halandók szemfényvesztésétől,
 Kiknek számkivette vagyok kegyelmétől.

Jaj de ismét eltűnt ; ez is fut engemet !
 Talán észrevette hullani könyvemet ! . . .
 Oh hát nincs már senki, a ki nyögésemet
 Hallaná s enyhíteni akarná ügyemet ?

Üss te boldog óra, amely inségemből,
 Ki fogsz szólítani ily sok gyötrelomból ;
 Szakaszd ki e sebes szívet keblemből
 S csinálj port agyagból készített testemből

Talán majd valaki jó sirom szélére
 S akasztván egy darab fátyolt keresztjére,
 Reá emlékezik barátja szívére —
 Egy könyvet gördítvén hideg tetemére.

Ányost, mint elegikus költőt, sokan méltat-
 ták, de mint hazafias, mint a nemzeti szellemet
 hathatósan ébresztő költőt, kevesen. Pedig a ha-
 zafiui fájdalom igaz hangjait is föltalálhatjuk köl-
 teményeiben. E költemények egy része világos
 tanubizonysága tiszta magyar érzületének. A kö-
 rülötte hullámzó s háborgó viszonyok felrázták
 őt is. E korban a költők lantja egyuttal fegyver
 is volt kezökben.

II-ik József lépett a trónra.

Mellőzte a koronázást, nem vette figyelembe
 a *pragmatica sancti*ót, nem tartott országgyü-
 lést, a nádori s más hivatalokat betöltetlenül
 hagyta s új, erőszakos intézkedései egészen ki-

forgatták Magyarországot a régi formából. József a vallással sem törődött sokat, mind ezt, mind a papságot irgalom nélkül megtámadta: veleszületett hevessége, türelmetlen természete, teremtésszomja, az elmaradás élénk érzete, de különösen a vágy, hogy minél előbb szedhesse művei gyümölcsét — rohanva vezették ujitásaiban.

Egész élete alkotás és teremtés volt, de egyúttal az ellentétek küzdelmének szakadatlan láncolata is.

Amint megkezdődtek erőszakos ujitásai, megkezdődött az elnyomott jogérzet fellobbanása is s a tudatra hozott koreszmék hangos szavakat adtak a nemzet ajkára.

Ányos is azok közé tartozott, kik nem tudták hallgatagon túrni a nemzet megaláztatását, kik nem tudták magukba fojtani keserűségöket. Így született meg a „Kalapos Király“ című hazafias költeménye, mely a legújabb időkig csak mint kézirat szerepelt, de költeményeinek újabb kiadásába már fel van véve.

Ányos, még mielőtt e költeményét megírta, már, mintha megsejditette volna a jól elfátyolozott, de bekövetkezhető veszedelmeket: feljajdul s különösen a magyar viseletnek idegennel való felcserélése keserű kifakadásokra készíti. „Mire

visz a köntösnek megváltoztatása? — írja „Gondolatai“-ban, Megpuhult a szív; az ész megfeledkezett őseinkről; alig lát magán a mostani magyar csak egy foltot is már, mely emlékeztethetné, hogy azoknak unokája, kik nemes vérökkel fizették azt az örökséget, melyben most heverész! úgy tetszik, mintha az öltözet másolásával kioltották volna mellőkből annak a nemes tüznek még szikráját is, melyet anyjoknak tejével szoptak. Honnan származik az anyai nyelvnek elfelejtése és az idegen szólás módjának szeretete? Félek, nehogy ez is a viseletnek sorsát kövesse. Más öltözet más nyelvet szül; más nyelv más indulatokat; más indulatok más hajlandóságokat, és így lassu lépésekkel, a pallérozásnak gyönyörű színe alatt elvész a haza, a nemzetség más nemzetséggé válik . . .“

Hazafias aggálya, elkeseredése azonban a „Kalapos Király“-ban nyilvánul legerősebben. Ez egész költemény (mely különben töredékes mű) lázas izgatottsággal, pezsgő, erőteljes nyelven s keserű gúnynyal gázol végig József reformjain. A költő nem képes magát fékezni s mint József az intézményekkel: oly kiméletlenül bánik ő József személyével. Oltalma alá veszi az eltiprott népet, a megingatott intézményeket, a mellőzött jogokat;

gyűlölete annyira kicsap a rendes mederből, hogy József anyját, Mária Teréziát is (kiről több költeményében teljes elragadtatással s kegyelettel szól) bánkodó gúny közt említi fel:

Há! képtelen fajzás! véred gyalázatja!
 Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja!
 Megöszült apáink miként csodálkoztak,
 Hogy rajtad s anyádon egykor szánakoztak;
 Tudod: a pozsonyi vár palotájában —
 Miként nyöszörögtél anyádnak karjában!

E költemény olvasásakor különös érzések közt hányattatunk. Szokatlan e nyílt, őszinte, erőteljes hang a meghunyászkodás és nemzeti aluszékonyság e korában s a ki e verset közvetlenül megírása után olvasta: bizonyynyal megdöbbsent e merészségen. Iszonyuan támad a koronátlan királyra. Mátyás az igazságos, tüzzel-vassal rohant Fridrik kastélyának, nem szánta feláldozni sok kipróbált hivat, csakhogy koronázottan üljön a magyar trónon —

De ez megeleégszik, hogy kalap van fején,
 Mert háromszázezer zsoldos él kenyerén.

Minden sorában sujtja a császárt, ki azt véli: „ezeknek fegyvere királyság, holott kegyetlenség, erőszak, tolvajság.“

Ő csak itthon űzi régi mesterségét
 Csalárd ígéretit, szives kegyességét,

Ekkoráig a két fortély oltalmában
Csoda szerencsével hevert trónusában.

Ha megszorul, földig megalázza magát,
Őrző angyalának nevezi jobbágyát,
De ha szerencsését jobb karba szemléli,
Csaknem félistennek lenni magát véli.

A XVIII-ik század magyar költői közt tán
egy sem mondott ennyi igazságot s ily leplezet-
lenül, uralkodó szemébe.

A „Kalapos Király“ egyes helyein s kivált
vége felé előtérbe lép a katolikus, a békés laká-
ból kiűzött szerzetes is. Ő pártosnak, eretneknek
tartja a császárt, mióta Kalvin, Luther, s a vad-
rácz szabadságot nyert tőle. E vallási kérdések-
nél is előbb dühöng, tajtékozva kel ki a zsarnok
ellen, majd szelid, félő aggodalmainak ad kifeje-
zést: mi fog történni a „szegény remetegséggel
s az ájtatos szállásokkal.“

A költemény vége felé a mennydörgő hang
— mintha kifáradt volna — fokonkint csendesül;
a harag az elégiák panaszába kezd olvadni; az
erőt a lágyság váltja fel s mintha költője érez-
né, hogy kiesett a felvett szerepből: hirtelen
megszakítja s így marad ez töredék, de szerfe-
lett érdekes töredék. Nyílt bizonyítéka e költe-
mény különben annak is, hogy Ányos nem csu-

pán kitűnő elégiai költője, de kiváló harczosa is volt korának s lehetett volna még kiválóbb, ha nem vész el oly sajnálatosan korán. Teljesen fel fogta hivatását.

Küzdésre, kinokra volt kárhoztatva. De a költők valódi iskolája a fájdalom. Ők maguk áldozatok, műveikben azonban új életet kezdenek.

Az ő célja is az volt, mi kortársaié: a nemzet emelése irodalma által. Az emberiség, a hazára iránti érdeklődése, a természet, barátság, szerelem iránti meleg, szenvedélyes vonzalma alkotják egyénisége összeségét. Mint költőtől, az új nemzedék is sokat tanulhat tőle. Ez a meghasonlott, harczaiban kifáradt kedély a legmegragadóbb elégiák alkotója s daczára sötét búskomorságának, még a legutolsó pár sorban is, melyet halála közeledtével ír, nem a kétségbeesés, de a resignáció hangjait hallatja; nem fáj neki, hogy meg kell válnia, — hiszen minő helyről távozik? Egy „nagy játék helynek vétkes piaczaról, színes örököknek c s a k fővényhalmáról.“

CSOKONAI ÉS LILLÁJA.

Uraim és hölgyeim! Nyílt titok, hogy Csokonai szeretett gyakran és nagyokat inni. Jó barátai, mikor költői érdemeit akarták magasztalni, így szóltak: „Ez aztán a dicső torok!” — ellenségei pedig szentül meg voltak arról győződve, hogy mindig részeg. E tulzott hír elterjedésének tulajdoníthatjuk, hogy a költőről oly arczkép maradt ránk, mely a valóságtól nagyon elüt. Mint mikor valamely régi festményt kontárkéz ecsete vastagon bemázol, agyon-modernizál. Várnunk kell, míg a hamis kolorit daróc-vonásai lehámlanak. Akkor aztán előttünk áll a valódi kép.

A nagy közönség soraiban keveset találunk, a ki nem tudná, hogy a „Csikóbőrös kulacshoz” intézett jóízű bordal szerzője senki más, mint Csokonai Vitéz Mihály; de szintén keveset, a ki tudná, hogy Csokonai korának egyik legeredetibb költője s egyik legszerencsétlenebb embere. Hiszen még magam is ugy tanultam, (száradjon

a professzorom lelkén!) hogy Csokonai faragatlan tehetség volt, a ki a magyar költészet klaszszikus finomságát holmi-féle parasztosságokkal akarta megmételyezni, hogy nem volt semmi érzéke az igazán szép iránt s lelke sohasem birt fölemelkedni tisztább, eszményibb világok légkörébe. S azalatt, mig ezeket mondta, kegyetlenül tubákolta a jó ember s egész zivatarokat tüsszögött a nyakunk közé.

Szegény költők! Szellemetek lobogó északi fényét sokszor faggyú-gyertyák mellett elemezik a kommentátorok s kényelmes zsöllyeszékben ülve hidegen, közönyösen mondanak véleményt ama küzdelmek fölött, melyek sziveteket fölemésztették! Oh, mert a rossz mindig hamarabb terjed s több hívőre talál, mint a jó, — aztán (köztünk legyen mondva) a költőkre sok mindent ráfognak kor-társak, életirók, kritikusok egyaránt. Gondoljanak csak önök Düntzer vaskos kötetére, mely Goethe „Faust“-ját a szó szoros értelmében agyonmagyarázza, — annyira, hogy az ember feje szinte belesötétedik a tudós német fölvilágosításába s a dicső magyarázatok után „Faust“-ból sokkal kevesebbet fogunk érteni, mint azelőtt. Shakspeare-re ráfogták, hogy lopott; Byronra, hogy a „Chilloni fogoly“ czimű remek költői be-

szélyét London utczáin kocsikázva s egy lady mellett ülve írta meg; Poé Edgarrá, e tüneményes szellemre, hogy világhírű „Holló“-ját, a fájdalom e felséges szimfóniáját, részeg fővel vetette papírra; Petőfire, hogy iszákos volt.

Csakhogy az ilyen „szép“ hírek közönségesen nem a való, hanem a képzelet, nem az igazság, hanem a szóbeszéd, nem a megértés, hanem a félreértés vásott szülöttei.

Csokonai Ivott, az kétségtelen. S e pillanatban szinte látom a költőt, a hogy ott ül magányos pohara mellett s tekintetét leszögzi komoran, sötéten az asztalra, melyre vastag porréteg rakodott; egyet-egyét hörpent a pohárból, azután reszkető ujjal betüket von keresztül a porrétegen s e betük lassanként egy névvé kerekednek, melyben úgy rémlik: sorsa van megírva, mert az a név egy nőé s így hangzik: Lilla.

Csokonai nem tartozott a nyugalmas szellemek közé. Érezte, hogy költőnek született s költőileg akart végig rohanni az életuton. Természetes izgékonyasága, heves képzelete, elfojthatatlan gyűlölete minden iránt, a mi rendes vagy pedáns, erős vonzódása mindahhoz, a mi költői, rendellenes és kalandos: már idejekorán eljegyezték őt a szerencsétlenségnek. Huszonegy

éves korában, mint a debreczeni kollégium segédtanítója, őszeütközésbe jött előjáróival s intézeti pörbe keveredett, mert tanítványaival, a kik ugy tódultak előadásaira, mint a teatrumba, sokszor a komoly órák helyett nagy sétákat tett, mulatott, játszott, sőt több ízben együtt pipázott és ivott is velük. Annyi bizonyos, hogy ilyen jóízű professor nem minden borkorban terem, de az is kétségtelen, hogy a peripatetizálás e módszere nem felel meg sem a paedagogiának, sem az intézeti fegyelemnek. Az lett a vége, hogy Csokonainak el kellett távoznia. Már ekkor ismerte a héber nyelvet, tudott latinul, olaszúl, francziául, németül s olvasott angolul is. Elküldték Halasra legáczióba. A legáczió gyűjtött pénzzel Pestre rándult, hogy ott az irodalom kitűnőségeivel megismerkedjék. Azután visszajött és Sárospatakra ment jogot hallgatni a híres Kövytől, de mikor tanulmányai közben a magyar törvények ama cikkelyéhez ért, hogy „ha a méneses lovak az ötven számot meg nem haladják, egyenlően osztatnak fel özvegy és gyermekek közt, ha pedig több számból állanak, csak a gyermekeket illetik“ akkor becsapta a törvénykönyvet: tanulja más az igazságot belőle. Bucsut mondott a jogtudományoknak. Elvándó-

rott a Dunán-tulra, hol Bicskén, egy fehérmegyei kis faluban telepedett le, ha ugyan letelepedésnek nevezhetjük azt az állapotot, mikor az ember soha sincs otthon. 1796-ban felment a pozsonyi országgyűlésre tyrtaeuskodni s szerkeszteni a „Dietai Magyar Muzsá“-t, mely épp oly gyarló véget ért, mint maga az országgyűlés. Innen Komáromba vándorolt, hogy a fölkelő nemeség szervezésén jelen lehessen s költői hevülésekre ringathassa magát.

Tehát folyton ide-oda, minden határozott cél nélkül, de annál nyugtalanabb kedélylyel s lobogóbb vágyakkal. Élet ez? Azt hiszem, sokkal jellemzőbben lehetne czikázásnak nevezni. Maga sem tudta: mit keres, mit akar? Mint írónak, nem kedveztek neki sem a politikai, sem a társadalmi, sem az irodalmi viszonyok. Csalódás és kiábrándulás követték őt lépten nyomon Kúszált lélekkel tört előre s olyan világ, olyan társadalom után járt és óhajtozott, mely nem létezett. Pedig szerették, csak hogy ez a szeretet is fájts neki: nem a költőt illette, hanem a czimborát. Érzései durva kedélyekbe ütköztek, de szeretetreméltóságáért, jó ötleteiért szívesen megbocsátották neki azt az élhetetlenséget, hogy csak poéta akart lenni. Hát foglalkozás ez, vagy hi-

vatal, vagy paskum, vagy mi az isten csodája? Az ilyen ember a mult század végén nem sokkal több számba jöhetett, mint egy histrió. Csokonai azzal vigasztalta magát, hogy legalább független, szabad. De hát nem szabadok-e a sátoros cigányok is?

Volt ekkor Komáromban egy élénk, barátságos kis ház, a Bédi ház, a hova Csokonai is járatos volt. Majd minden este megfordult ott. Többnyire ifju lányokból s fiatal emberekből álló társaság gyült itt együvé, mely jó magyar szokás szerint, amugy családias fesztelenséggel mulatozott. Egy nyári este (a nyári esték különben is veszedelmesek) a költő, beléptekor egy uj jelenséget pillantott meg. Domby Márton így fotografizotta le az utókor számára; „egy karcsu, derék termetű, kinyilt homlokú s szivű, keilemetes, interessáló ábrázatú, szöke, gyenge, rózsaszájú, tűzszemű lánykát.“

Vannak oly találkozások, a hol a bemutatás, egyuttal szerelmi vallomás is. „Csokonai professor ur!“ (Gyengédségből elhallgatták, hogy exprofessor.) „Vajda Juliska kisasszony.“ A költő meghajtotta magát, de oly ügyetlenül, hogy bátran visszakövetelhette volna minden pénzét attól a tánczimestertől, a kitől így tanulta. De ez a táncz-

mester most Ámor s az ingyen tanítja meg az embert az esetlenségekre és ostobaságokra. Akarva, nem akarva, úgy kell táncolni, a hogy ő dik-tálja. Költőnk alig várta, hogy az oldalszobába párologhasson. Itt aztán rendbe szedte magát s összehalászta elveszett alakjának minden szere-tetreméltóságát és kedélyét. Most már nem félt azoktól a tűzszemektől, belenézett nyílt egükbe s láthatta bennök az egész, határtalan, ragyogó mennyet, a bimbóba fejlőd, virágokba szökkenő tavasz verőfényét, a sugárözönt, melynek habjain-ban mámoros pacsirták trilláztak s lelke jó kedv-től szikrázott, kifogyhatatlan volt az élczben, a tréfában; bohó ötletei tarka pillangók gyanánt röpködtek szerteszét s szive, ez a rózsatövisek közt vergődő csalogány, betöltötte ujjongásával az egész körülötte pompázó kikeletet. Aztán — hirtelen elnémúlt, magába mélyedt, úgy kellett kizavarni őt ez álmodozásból. Mi történt vele? Szeszéyesebb lett, mint azelőtt? Nem. Csak sze-relmes lett. Igen. Ez maga volt a szerelem. S nem az a szerelem, mely okoskodik, házalni jár s közvetítők nélkül nem boldogul, — nem az a szerelem, mely a tante-okkal szövetkezik s higgadt és langyos, mint a limonade: de az az önfeladt, hirtelen, váratlan jövő szerelem volt ez, mely,

ugy találja szíven az embert, mint egy az ég kékjéből kipattanó arany-nyíl s fölgyújtja a lelket mint az őserdőt a villám. Az a követelő, de mély — az a viharos, és mégis gyöngéd szenvedély volt ez, mely eszményén kívül semmivel sem törődik, mely a boldogításnak minden föltételét, de ugyanekkor a boldogtalanságnak minden elemét is magába rejti; egykép hivatva van a te-remtésre és a rombolásra.

S Lilla? Lillának tetszett ez a szép tüzi-játék. Hogyne! hiszen az pompás mulatság, mi-kor valaki értünk a lelkét szétrakétázza. Hize-lgett neki, hogy a már ekkor hirneves költő, a társaság legkiválóbb ifja, az öreg urak kedven-cze, a menyecskék mulattatója, kít a ház urnője sem győz eléggé dicsérni, neki, az igénytelen le-ánykának udvarol. Hiszen csak játék és — édes játék. De a játék mellett aztán az ő szíve is szikrát fogott s rokonszenyvel simult az ifjuhoz, a ki nemcsak elméjével, szellemességével emelke-dett ki környezetéből, de mélyen érző szívvel is meg volt áldva, vagy — verve. A formyszerű vallomás az ismeretség után csakhamar megtör-tént. Csokonai levélben tudatta kedvesével, hogy szereti. E levélben egész lelkét föltárja. Lilla ki-olvashatta belőle, hogy Csokonai szerelme nem

költői ábránd, de komoly, mély szenvedély. „Vizsgálj meg levelemnek minden sorait — írja a költő — s közöld velem végső meghatározásodat, mely után vagy főboldogsággal megtetézel, vagy holtig tartó magányosságra kárhoztatsz...” E levél elküldése után Csokonai — költeményeinek kiadása végett — Pestre ment s ide várta a választ is. A válasz azonban nem jött. Szerelmes embernek kész pokol a bizonytalanság s költőnk is bevallja, hogy Lilla egy kis „nem“-jéttől jobban retteg, mint a haláltól. Kiadási szándékával is felsül, egész Pesten nem talál egyetlen vállalkozót sem, a ki ki merné adai — Csokonait. Visszasiet hát Komáromba. Itt azzal a hírrel fogadják, hogy Vajdáék elutaztak. De Bédiné egy levelet ad át neki — Lillától. Mintha a következő szerencsétlenségek csiráját mind magába rejténé ez a kis levél, fekete pecséttel van lepecsételve. A költő aggódva, elsötétedve, de mégis lázasan és mohón tépi fel. Nehány rövid sor van a tulsó lapra vetve és azok közt ott van az a végzetes szó is: „szeretlek!” Egy kicsi kis szó, de abban benne van minden: a bizonyosság a jövő, a menny! „Mihelyt vettem boldogító kezeckédnek sorait, — válaszol Lillának a költő, — azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte

meg tusakodó szívemet s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és röpködök, kedves angyalom, a te leveled szárnyakat köt az én óhaj-tásomra s ragadtatva-ragadtatom az én szerencsém felé, mert ami a legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam.“

De hát hova rohant a költő? Talán kedvese után? Nem. Neki most céljai vannak, új élet áll előtte, meg kell számolnia a sorssal, emberré, számba vehető emberré kell magát teremtenie; a dicsőséget szolgálatába szegődtetve, foglalkozás, hivatal, munka után látnia, szakítani a multtal, odadobni eddigi legdrágább kincsét: a szabadságot Lilláért! Szerelmi lázát legyőzi benne a tettek utáni vágy; nemes, nagy szive nem akarja elámitani Lillát szerelmi frázisokkal; nem a csillagokkal hitegeti, hanem egy — tűzhelyet keres számára, nem az eget rajzolja elébe, hanem az otthont. S újra Pestre kóborol ez az Orbán lelke, de most nem rettegve, hanem boldogan. Mint afféle komoly idealista, nem is képzelem, hogy reményei hajótörést szenvedjenek s azt sem érti, hogy Lilla mért reszket szüleitől e viszony miatt? „Ha oly kegyes vagy, amilyen szép, ne tagadd meg tőlem az én békeességemet; írd ezután is, de írd hosszasan, forróbban és úgy,

hogy én annak olvasásában elájuljak . . .“ Ezután arra kéri kedvesét, hogy válaszát mindjárt levelének vételekor kezdje el s mindent mellőzve, szüntelenül írja, hosszan, sokáig. „Ma kezd el, ma, mikor ezen levelemet veszed; tégy félre minden dolgot, feledkezzél meg mindenről, még magadról is. A feljövő nap már a papiros mellett találjon s mikor lemegy, utolsó sugara is a te csókra méltó betüidre pillantson s csak akkor vedd észre, hogy a szerelembe elmerültél, mikor az én nevemnek emlegetését a hajnali kakasszó rezzenti félbe.“ Köttesse be azután a levelet akkora csomóba, hogy ő azt egész könyvnek gondolhassa s küldje utána Pestre. Ő várni fog türelmesen. E levelét október 21-dikén írja s a választ csak november végire kéri. Miért ilyen későre? Hiszen szerelmes szívnek borzasztó idő ez! Hat hét — hat egész esztendő! Ne feledjük, uraim és hölgyeim, hogy a mult század végén vagyunk; — képzeljenek önök maguk elé végtelenbe nyuló, kétségbeejtő, sáros, gödrös országutakat, az uton egy masszív járművet, melyet elcsigázott gebék vontatnak, egy döcögő, czanmogó fogatot, mely csigalassusággal halad előre s mely Komáromból egy hónapban tán egyszer indul, hogy Lilla szerelmes levelét Pestre vigye: iszonyatos szerelmi posta,

megbukott panoráma-tulajdonosoknak való gyász-
kocsi, magyarul úgy hívják, hogy delizsáncz !

De mi hát a tulajdonképeni terve ennek a szegény poétának ? Minden áron ki akarja adni a verseit, mert érzi, hogy ezeknek művelődés-történeti missiójuk van. Poézissal és Széptudomány-nal kell megszelidíteni a nemzet zord izlését. Más nemzeteknél is így történt, mielőtt a felséges tudományokig felemelkedhettek volna. Erre tanít a világ összes irodalma s valóban nálunk is több magyart szoktatott az olvasásra Gyön-gyösi Murányi Venusa, mint az Apáczai Cseri János minden Encyclopaediája ! Egészen talpra esett gondolatok, — de mit használ, ha azért a versekre nem akad kiadó ? Maecenást kellene keresni. No de ezt megteheti Komáromból is s legalább újra látja Lilláját, kinek látása egy a vigasztalással. Ott hagyja hát Pestet s vissza-siet Komáromba. A titkolt csókok, ülelések, könyek, az apró összezörrenések s boldog kibékülések közt egészen megfeledkezik Lilliának egykori balsejtelméről. Hiszen a lány szülei szívesen lát-ják őt, — szívesen, mint afféle ártatlan embert, a kit nem kell komolyan venni, mert csak úgy — mókáz. Pedig hát Csokonai szerelme nem volt mókázás. Az az ide-oda bolyongás mind csak

azért történt, hogy a költő végre valahára helyre vergődhessék. Egy kis zugot keresett a hazában, a hol leendő élete párjával megvonhassa magát. Bekopogtatott azokhoz a magyarokhoz, akiknek az ősei előkelő magyar írók voltak. Levelet intézett a helytartó tanácsoshoz, b. Orczyhoz s a kincstár alelnökéhez, Koháryhoz, pártfogásukért esedezve. Nagyon jó helyen kopogtatott. Azok miatt ugyan bizvást éhen veszhetett volna. Az új csalódás kellemetlenül érintette, de nem ejtette kétségbe. Most barátai biztatására a Dunántúl gazdag Maecenásánál, gr. Festetics Györgynél próbált szerencsét. Hire járt, hogy a gróf egy osztálylyal meg fogja nagyobbítani a csurgói református gymnáziumot. Oda professzor kell. Elment tehát Keszthelyre és felajánlotta szolgálatát a grófnak. No már kérem szépen, azt a saját tapasztalásomból is állíthatom, hogy egy poéta embertől untig elég áldozat, ha a leendő felesége kedvéért — professzorral lesz. Csokonainál pláne dupla érdem volt, mert ő már egyszer megpróbálta ezt az állapotot. Mégis neki ment újra. A gróf megígérte, hogy fentartja számára a khatedrát.

Csakhogy ezalatt Komáromban nagyon furcsa dolgok történtek. Lilla apja elfogdosta a

költő szerelmes leveleit s látva, hogy ez a viszony egészen komoly jellegű, közbelépett. Hogy is ne! Majd biz' ő a leányát egy ilyen kasza-kapa kerülőnek adja! Ha még legalább disznókereskedő, vagy lócsiszár lenne — de poéta! Olyan ember, a ki pénzért hazudik. Csak bogarai vannak, de hol a hat ökre? Szobájába hivatta Lillát s megmagyarázta neki e viszony örültségeit. Befekettette előtte Csokonait a rágalom vastag szennyével. Hiszen ez egy közönséges korhely, a kinek se országa, se hazája. Egyebet sem tesz, mint csavarog és a mások nyakán élösködik. Eddig is hitegetett, hitegetni fog ezután is, megcsal ezerszer, magát sem tudja eltartani, nemhogy a feleségét. A szemétdombon vesznétek el! Ilyen emberhez akarsz nőül menni?

A fiatal leány rémülve hallgatta atyja rettenetes vádjait; szívének nem volt egyetlen egy védő hangja sem; mindent elhitt s kijelentette, hogy hallani sem akar többé Csokonairól.

A költő pedig ezalatt vígan kocsikázott Komárom felé. Alig várta, hogy láthassa Lilláját s ünnepélyesen megkérhesse szüleitől. A szülők úgy fogadták, mintha semmi sem történt volna, de a lány hideg volt, mint a márvány s a költő faggatásaira nem mondott egyebet, csak azt, hogy:

„Nem is bánom, nem is tehetek róla.“ Ráadásul aztán a szülők bemutatattak Csokonainak egy embert, egy fakereskedőt, mint Lilla boldog vőlegényét.

A tündérvilág fel volt dülva. „Nem is bánom! Nem is tehetek róla!“ Balga gyermek, majd egykor megbánod, majd egykor fájni fog, de már akkor késő lesz; majd jön idő, mikor mentegeted magadat s el akarod hitetni lázadó sziveddel, hogy Csokonainak visszataszító arcza volt; elosztogatod a költő szerelmes leveleit, mintha menekülni akarnál az emlékektől s késő vénségben, mikor már nem Lilla lesz a neved, hanem Rebeka, előveszed a megmaradtakat s rideg magányodban, a mindörökre letarolt mult zörgő avarja közt, fonnyadt kézzel forgatod e szenvedélyes vallomásokat, melyek egykor téged illették s megsiratod őket késő könyekkel, keservesen!

„Nem is bánom! Nem is tehetek róla!“ A költő nem hallott egyebet, csak e néhány röpke szót. Bezárult fölötte a menny s kiterjedt előtte a sivatag. Mint mikor egész viruló tavaszt bedérporoz s fehér zúzzal belombol a visszakerülő tél: olyanná lett élete. Nem maradt más hátra, mint elbucsuzni Lillájától.

Im az a bucsúlevél, melynek minden sorából

kiragyog a költő nagy szive s melyet megindulás nélkül csak Lilla olvashatott:

„Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek, még most is, Lilim. Ah, szeretett Lilim, ez a levelem az utolsó hozzád az életben . . . Oh áldott leányka, tartsd meg az én szerencsétlen nevemet magadnál; jusson eszedbe olykor-olykor, hogy egy érzékeny fiatal készebb lett volna téged birni, hogysen a világot . . . De ne, ne epeszd ily kellemetlen emlékezéssel vidámságra teremtett szivecskédet. Felejtsd el az én szerencsétlen nevemet, felejtsd minden indulataimat azon boldogságnak kebelében, melylyel sorod most biztat. Ejts egy pár könyecseppet ez utolsó levelemre: ez nekem és az én leghívebb szeretetemnek elég áldozat fog lenni te tőled. Én pedig megárasztom az én könyeimet, hadd folyjanak ki zápor módra az én indulataim mind a két szememen.

Csodálkozom, hogy szived úgy megváltozott, úgy elpártolhatott attól, akinek már ajánlva lenni látszott. Bizonyosan valami nagy vétségemnek kellett lenni ellened, a mely irántam téged oly idegenné tett. Mi lehet az? én még csak gyanítani sem tudom, sőt esküszöm az egekre, mindenre ami Szent, — esküszöm saját szivemre,

hogy tudtomra ugyan semmivel sem tartom magamat ily elhagyásra érdemesnek!

De talán nem is birtam én soha is a te szívedet; talán csak magam álmodoztam magamat oly boldognak, hogy te engemet szeretsz: te pedig vagy nem szerettél, vagy nem hitted, hogy én téged oly teljes szivemből szeresselek, mert különben soha sem tettél volna ily szerencsétlenné. Ha pedig te is úgy szerettél engemet, mint én téged: úgy boldogtalan vagy te is és jövődőben is a te keserüséged duplázni fogja az én magányos keserveimet. Oh, Juliskám, ha ez így van: szánlak tégedet!

Miért nem adtad ki magadat akkor estve csak egy-két szócskával is? Még az én legszomorúbb szavaimat is ezzel fogadtad el; „Nem is bánom, nem is tehetek róla!” Én ebből mit huzzak ki egyebet a legrettenetesebb megvetésnél? Ha ezt nem mondtad volna, vagy irántam való hű szeretetednek legkisebb jelét adtad volna, — eddig ketté volna vágva a csomó s tul volnánk, kincsem, mindenem. Még most nem lett volna késő, meg lehetett volna orvosolni mindent és József-napon a gróf hintáján láttál volna bemenni udvarotokra: két hét múlva minden könyhullásink örömkönyekre változtak volna!

De mivel önönmagad mondtál le rólam, engemet vétkesnek soha nem vádolhatsz! engemet, a ki irántad még most is soha meg nem aluvó indulattal lángolok, nem kárhoztathatsz! A te sziveden állott, kinek add; senkinek erőszakot tenni rajta nem lehetett volna. Az én feljövetelem s a te eltökélt szándékod rábirták volna kedves szüleidet, hogy annak engedjenek által, a kit te szeretsz és a ki téged oly igen szeret. Két hét múlva egy szép városbeli professzorné lettél volna, én pedig a legboldogabb teremtés te általad. Én te benned soha egyebet nem néztem, hanem a mit nézhet egy philosophus, a ki a virtusnak barátja és egy érzékeny poéta, a kinek gusztusa nem éppen otromba. A mi a te lelkeden kívül van, azt én másban is föltalálhattam volna. Egy érdemes hivatalu s elegendő fizetésű ifju ember mindig biztathatja magát gazdag menyasszonynyal, de az én lelkem sokkal nemesebben gondolkozó, hogyses indulatait pénzért árulja. Én tégedet csupán magadért kedveltelek.

„De már ennek mind vége van s pedig én miattam van-e? kérdezd meg magadat. Én b á n o m, de mit tehetek róla? erővel senki szívével nem lánhatok. Fejet hajtok hát a kényserítő szükségnek s minthogy te nem szeretsz:

nem is törekedem szép személyed birtokára. Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezetedet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám tetőled, de szivemben mindenkor jelen leszel! Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra s két egymásért teremtett sziv ily messze fog egymástól esni . . . mindörökre !

Légy boldogabb mint én s töltsd nagyobb meglelégedéssel ifjui napjaidat ; légy boldogabb mint én, édes reményem ! és a bánat sohse üljön a te szép arczáidra, melyek engem állandó bánatra kényszeritenek. Légy oly boldog, hogy én soha eszedbe ne jussak. Egy szerencsétlennek emlékezete ne zavarja meg a te nyugalmadat.

Én holnap délután indulok, elhagyom ezt a Komáromot végképen, a melytől te is majd meg fogsz válni. És mi, mi nem együtt fogunk menni! Még holnap reggel elbucsuzom kedves szüleidtől, a kiket szivességükért mindenkor tiszteltem, — a kiket oh mely forrón szerettem azért, hogy Lillát neveltek az én számomra ! Akkor meglátjuk még egymást az életben s ah Lillám, többször sohasem. Örökös határfal lesz felvonva közöttem és közötted, — végkép elválunk egymástól: te az öröme : én pedig a holtig tartó szomorúságra.

Eddig volt, hogy szerettelek : már most csak

tisztelnem szabad tégedet; a szerető név barátta változott, de oly barátta, a ki csak a Balaton partjairól sóhajtozhat te utánad... Éljen vigan a legtisztább boldogságnak karjain... Szeressen oly forróan az ég, mint én mindenkor szerettelek. Isten hozzád. Csókollak, még egyszer, — a legutólszor csókollak. Ah! elvesztett, kedves Lillám, isten hozzád!¹⁾

Igy végződött e kilencz hónapig tartó s Csokonainak egész életére kiható viszony, melynek örömei, fájdalmai megannyi gyöngygyé alakultak át a „Lilla dalok“-ban. De e dalok Lillája egészen más, mint az élet Lillája. A költő a gyarló aszszonyt ideállá teremtette, besugarazta szellemével szívének holtig tartó imádatával. Fiatalon halt meg: Lilla késő vénséget ért.

Azt szokták mondani, hogy a szerelem a nőnél az életnek nem csupán egy része, de maga az egész élet, a teljes élettörténet; férfi embernél pedig csak olyan jelenet, olyan epizód-féle. Itt megfordítva történt. Csokonai soha sem nősült meg; Lilla kétszer is férjhez ment.

Ugy látszik: jobban tetszettek neki az — epizódok.

¹⁾ E levél, az összes adatokkal együtt, Haraszi Gyula »Csokonai Vitéz Mihály« című monographiájából van véve.

BERZSENYI DÁNIEL.

Ugy hozzátörődünk a klasszikai chablonokhoz, hogy legizmosabb költői tehetségeink sem tudtak végkép szabadulni hatásai alól. A kisebb szellemek e masszív klasszikai öltönyt, melyet hajdanában titánok viseltek, kénytelenek voltak széjjel tépdelni, darabokra szabdalni s a maguk hitvány szöveteiből készült foltokkal megtoldani. E fűzött bocskorokban, e méltóságos tógákban és ó-palástokban aztán úgy tűntek fel, mint valamely álarczos menet pulcinellái s költészetök valóban nem volt egyéb, mint — modor. A forma végkép lenyűgözte, megkötötte őket; ha jární akartak: bukdácsoltak s könnyen elestek. Egyetlen költőnk volt csak, kit a római nehéz jelmez nem feszélyezett egy cseppet sem, a kinek izmai keresztül dagadtak e titán-ruha dús redőzetén. Bajuszos, athléta alak, harsogó hanggal, rengő léptekkel. Ahogy szokatlan jelmezében, ünnepélyesen közeledik felénk, szinte döbbenve szemléljük s hajlandók vagyunk azt hinni: egy rengeteg

arányu római alak! De mily kellemes csalódás! csak a jelmez római rajta: vérmérséke, hevüléseinek mennydörgő pathosa, mély melancholiája — egészen magyar.

* * *

1795 körül a soproni iskola tanulói közt feltűnt egy ifju, a ki nagyon rosszul tanult, hanem annál jobban verekedett. Berzsenyi Dánielnek hitták. Egészséges gyermek volt, szilaj vérmérsékkel, térfias hajlamokkal s hatalmas öklökkel. Kitünően vivott, lovagolt, úszott, tánczolt; asztalt, embert, lovat könnyü szerrel átugrált; szívesen legyeskedett a nők körül; kereste az alkalmat, hogy a békés német polgárokkal összezőrdülhessen, egy izben tizenkettőt elvert közülök s beledobálta őket a város tavába. Csak úgy pezsgett, csak úgy duzzadt az erőtől; rakoncátlan, féktelen volt, mint a zivatar s eszménye már akkor a — vitézség. Gondolt is rá, hogy felcsap katonának. Figyelmét korán megragadták a nagy tárgyak; a kisebbekkel nem sokat törődött. Az iskolában, úgy a hogy, megtanult latinul, a soproni lányoktól pedig németül s leczke helyett Horáczt és Gessnert olvasgatta.

Szigoru atyjának mind ebben nem sok öröme

telt s előbb csak ideiglenesen, aztán végkép kivette az iskolából s gazdaságra fogta. A fiatal, heves vérmérsékű Berzsenyinek nem nagyon izlett ez a kényszerű tiszt, még kevésbé volt inyére, hogy atyja eltiltotta a költők olvasásától s így az éj óráit lopta meg, hogy a költészetnek áldozhasson. Érzékeny szive s égő képzelme új világba ragadta s irogatni kezdett, de nem annyira azt énekelte meg amit érzett, mint inkább kedvenchének, a sentimentalis Matthissonnak érzelmeit viszhangozta.

Mi vonhatta ez erőteljes ifjút, ez egészséges tehetséget a Matthisson szeretetéhez? Túlérzékenysége, koronkénti ellágyulásai, szomorú helyzete. „Gátolt szerelmeit“ énekelte meg s epedései hasonlítottak az oroszán nyöszörgéséhez. De Horáczt azért nem kevésbé szerette s utánozta. Magának irogatott s jóformán gyakorlat kedvéért, éppen ezért minden lelkiismereti furdalás nélkül, szabadon vette át mintáitól a képeket, kifejezéseket, úgy annyira, hogy némely strófája a tiszta travestaczió hatását teszi ránk. Azt azonban bizonyosra lehetett venni, hogy ez erős léleknek lesznek saját hangulatai is s izmos tehetsége nem egyszer keresztül fogja magát törni az idegen befolyásokon. Ez meg is történt.

Legelső ódája a „Romlásnak indult hajdan erős magyar“ kezdetű óda volt, mely később úgy zengett végig az országon, mint a mennydörgés. Mint tizenhét éves ifju, megfordult a fölkelő nemesség szombathelyi táborában s túláradó örömmel, lobogó lelkesedéssel szemlélte a fényes, magyar sereget, melynél szebb spártai had soha nem szállt Trója alá s rettentőbb hadi nép nem kevélykedett Bécs letörött falán. Ekkor készültek a „Felkölt nemességhez“ s a „Herczeg Eszterházy Miklóshoz“ című, hatalmas hangú ódák, melyekben már saját szárnyain emelkedve, mérészen tört a magasba s büszkén hódította meg a nagy tárgyak, a nagy lelkesedések birodalmát: **a fenségést.**

Nem csodálhatjuk, hogy az atyai ház szigorú, zord, börtönszerű volt e szabad s korán kifejlett szellemnek. Fájt neki, hogy szilajságát nem mérsékelni, hanem zabolázni akarták. Ebből aztán folyton meg-megújuló harc támadt apa és fiu közt, a félreértések mindig gyakoriabbakká lettek, az összeütközések hevesebbek s a harc három keserű év lezajlása után szakadással végződött. Berzsenyi anyai jószágára, a regényes Kemenesaljára, Sömgyénbe vonult, visszahagyva a lelkét nyugtató lánczokat s lihegő örömmel

üdvözölve új tanyáján a rég nélkülözött szabadságot.

Önálló ügyes, értelmes gazda lett belőle s csakhamar túltett az atyján. Huszonnégy éves korában nőül vette a tizennégyéves, magasabb vágyak nélkül, de annál háziasabban nevelt Dukai Takács Zsuzsánnát s családjá egyszerű körében zavartalan életet élt. Figyelemmel kísérte a megyei és országos közügyeket, lelkesedett vagy elkeseredett, a hogy éppen jött s nem tördött azzal, hogy felesége felpanaszolja neki a gyertyafogyasztást.

Az egyedüliséget mintegy magára kényszerítette s készakarva nem kötött ismeretséget senkivel. Midőn később Niklára hurczolkodott, gyakran s bizonyos keserű tetszelgéssel szerette emlegetni remeteségét. Háza szép, felemelt helyen volt, ablakai alatt hatvan holdnyi kert, melynek végén a Sásas folydogált; szobái tágasak, kényelmesek s késő őszi alkonyon, lobogó kandallója mellett itt üldögélt s álmodozott a költő, visszaélve multja örömeit s bolondságait, míg gyermekei feltapsolták körötte a csendet s ujjongva röpködtek végig a szobákon.

Igen! A multról álmodozott; egy ifjuról akinek vére csupa láng volt; — arról a korról,

melyben „harcz és dühösség“ volt életének legfőbb eleme, midőn „tajtékos ajakkal csókolta azt, kiért szive reszketett“, midőn „törös kézzel ölelte barátjait s vérrel elegyítve itta örömeinek poharát.“¹⁾

Mélységes melanchólia borította el, — a hirtelen elvihartzott ifjuság után, ime, egyszerre alig ismert magára. Omlani kezdett, vergődött s vérét megmérgezte az a magány, melyet magára erőszakolt. Harmincz éves korában már teljes véniségről panaszkodik s kedélye elborul. A horácziusi hatások alatt megelégedésről zengő költő alapjában véve elégedetlen; szive fel-feldörömbözi merengéseiből, föllázad a végtelen nyugalom ellen s visszaóhajtja a harczokat. Nem csoda. Az ő vérmérékének valóban harczokra, küzdelmekre, összeütközésekre lett volna szüksége; e holt nyugalom, e majdnem nyárspologárius mozdulatlan-ság megbénította, ellankasztotta teljesen. Erős és romboló megrázkódtatásokba került neki egy-egy zivatar, melyet mintegy mesterségesen hajszolt keresztül belső világán, hogy idylli környezetében az ódai hevülések magas izgalmait érezhesse. Ő, a ki eredetét Zrinyi, Nádasdi, Gyulafi vérből

¹⁾ Kazinczy Lev. Berzsényi Dániellel. 181. l.

vette, s jobbanyáiban, egy Csebi-Pogány Ilkót és ezüst medenczékben mosdó Török Magdolnát látott, nem válhatott egészen Diogenessé, sőt maga vallja, hogy voltak órái, melyekben a „nagy ősi vér háborgatta“ s hordóját a hősi szellemek döngették. Ilyenkor aztán a múzsákat hitta segítségül s tőlük várta a pillanatnyi megnyugvást és vigasztalást, melylyel azok nem is késtek, de állandóan mégsem tudták a vergődő költőt meggyógyítani. A legjobb aczél is rozsdát kap, ha nincs más szerepe, mint tétlenül s folytonosan a falon függeni. Valjon volna-e szüksége Berzsenyinek azokra a segélykiáltásokra, melyeket Kazinczyhoz intéz: „Engem az én istennéim egészen elhagytak, -- irj kérlek, hogy azon szent tűz, melyet bennem gerjesztél, egészen el ne hagyjon.“¹⁾ — volna-e szüksége, ha vérmérsékének s vágyainak megfelelően mellét kitarthatná az élet ütköző hullámainak s keresné és megtalálná (mint azokban a bolondos ifju években tette) sanyaru idyllek helyett a lelket edző zivatart?

Nem arról van szó, hogy Berzsenyi — kora költőivel összevetve — nagy költő? Ehhez nem fér semmi kétség, de rám azt a hatást teszi, mintha éppen az említett körülmények akadályoz-

¹⁾ U. o. 99. lap.

ták volna meg, hogy nagy tehetsége teljesen ön-állóvá és eredetivé izmosodjék. Mert végre is abban a megtiszteltetésben, hogy „magyar Horácznak nevezik, van valami, a mi inkább Horácztot magasztalja, mint Berzsenyit. Költészetében lépten-nyomon elővillannak a horácziusi motívumok; a mulandóság, a megelégedés, az idővel okosan élés, a bölcsesség, a római költő hasonlatainak és képeinek társaságában, de mi ezek helyett Erdélyi Jánossal inkább Berzsenyi ős jellemét, igazi valóságát, kharakteristikumának saját jegyeit kívánók látni, ismerni s nem pusztán nyelvbeli erőben és bájban, de egész gondolatvilágban, tisztára forrott egyéniségben.

Az a kor, melyben ő szerepel és hat, klaszszikus jellegű teljesen. Átköltöztünk a római világba s nemzetünket annyira áthatotta a latin nyelv tisztelete, hogy „Berzsenyiben mintegy jobban értette meg azt, mit Horáczban kevésbé¹⁾ De azért joggal kérdezhetjük Kölcseyvel: „Melyik magyar ismerjen saját mezőire, ha rajtok Pán fujja a sipot s Tytirus hajhászsza bárányait?“²⁾ Berzsenyi is végkép beleássa magát a görög és római világba s a régiek tanulmánya mintegy

¹⁾ Erdélyi J. Pályák és Pálmák. 67.

²⁾ Kölcsey Minden Munkái III. 30. 1.

elnyeli, elmossa benne a modern költő sajátosságait
 Mit keres Boreás a Ság tetején, Helikon hangjai
 a Vértes vadonában, a tiburi völgyek és lesbosi
 berkek Székes-Fehérvár vidékén, Attika és Enna
 virányai, Kronos leánya, Delphi nagy istene s
 Saturnus Keszthely körül, a maeoni kürtök s a
 dircéi barsány hattyu Kemenes alján s a tihanyi
 érzelmes remete az asklepiadesi forma feszes
 nyügei közt? . . . Magát Kazinczyt is megdöb-
 bentik az ilyen versszakok:

A te rettentő karodat Lykurgusz
 Veszte, és Pentheusz letörött királyi
 Polcza s vad Rhaekusz szomorú halála
 Hirdeti, Éván!

Berzsenyi égő phantaziája nem nyerhetett
 elég táplálékot abban a körben, melybe zárkozott.
 A világ legnagyobb lyrikusait mindet ott látjuk
 az élet zajgó árjában, míg Berzsenyi csöndes ma-
 gányában keresi a „nagy, magas tárgyakat.“
 Meg van róla győződve, hogy a szép és nagy
 tárgy magával ragadja a lelket, arról a művészet-
 ről még csak sejtelve sincs, mely a hétköznapi
 közönséges tárgyakat is a költészet zománczával
 tudja bevonni. A „boros pohár“ prózai kép
 neki, az „evés-ivást“ általában szeretné a
 költészet birodalmából számüzni, „mert a maga

lelkiségét érző ember nem csak szépet nem lát testi szükségeiben, de azokat mint állatiságokat minden lehető módon takarja még az állatvilágban is, a lelkiben pedig annál inkább csak lelkeket szeret látni, nem pedig testi szükségeiket eláruló evő-ivó állatokat.“¹⁾ Tehát mindig csak a nagy, a magas tárgyak! Ezek mellett észrevétlenül emelkednek ki a homályból a legszebb ideák! A költőnek — szerinte — arra kell törekedni, hogy a „legnagyobb és legmésszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat lehető röviden, kereken s tömötten adja ki, mint a trombita a z ö s s z e s z o r i t o t t h a n g o t.“²⁾

Ő, mint ódaköltő, így is cselekedett, de éppen azért, mert nagyon megválogatta a tárgyakat, ezek meggyérültek, megfogytak körülötte. Saját elvei álltak boszut a költőn, mint a hogy „erejének hathatósága“ boszut állott fizikumán. Mindig a trombita összeszorított hangján zengeni, örökösen az ódai fenség magasát csapkodni nem lehet. Ez erőteljes érzések, e fönséges képek és gondolatok, e nagy hullámokat vető, ünnepiesen áradó stíl, e merész idomzatok megannyi bizony-

¹⁾ Berzsenyi D. Munkái II. 77. 1.

²⁾ Akad. levéltár Toldy hagyatékai közt.

ságai Berzsenyi hatalmas tehetségének, de részben egyuttal okai is korai kimerülésének. Innen van, hogy mennydörgő pathosát mintegy zuhanás-szerűleg váltja fel melancholiája, szárnyaló merészségét az elégikus borongás s erejét a lágy-ság. A végletek élezettebben elkülönítve tán egy költőnkénél sem fordulnak elő, mint Berzsenyinél. Huszonöt éves korában írta meg ezt az erőteljes szép strófát :

Merj ! a merészség a fene fátumok
 Mozdithatatlan zárait átüti
 S a mennybe gyémánt fegyverével
 Fényes utat tusakodva tör s nyit.

S alig néhány év mulva már ezt halljuk tőle:

Partra szállottam ; lekötöm hajómat ;
 Semmi tündérkép soha fel nem oldja.
 O te elzárt hely, te fogadd üledbe
 A heves ifjút !

Világnézetének e gyors átalakulása, hangulatainak e hirteleni változása, ez emelkedések és esések, melyek szinte rohamosan omlottak egymásra : kétség kívül arról tanuskodnak, hogy Berzsenyi lelke erős háborgásokon, megrázkódta-tásokon ment keresztül. A horácziusi nyugalomból, abból az ünnepies merevségből, mely Róma világfiasan, inyenczmód, élvező költőjének ódáit

jellemzi, nem sokat fogunk találni Berzsenyi költeményeiben. Nem tartozott azok közé a szerencsés vérmérsékű költők közé, a kiknek a munka „pihenés.“ De amily feltétlenül bizott képességeiben, épp oly szabadjára is hagyta őket. Naturalista volt a szó legteljesebb, de legnemesebb értelmében is. Ennek lehet tulajdonítani, hogy Kölcsey tiszta intenczióval de kissé kiméletlen hangon irt kritikája annyira felingerelte, hogy Kazinczyhoz intézett, levelében így fakad ki szigorú bírálója ellen: „Én ennek a p i m a s z n a k kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nékem a pesti kávéházba egy öl nyekegő verseket hozott.“¹⁾ Ez magyarázza meg, hogy „válaszát“ a „Tud. Gyűjtemény“ szerkesztői a költő jó neve érdekében nem adták ki s hogy három év múlva maga Berzsenyi kénytelen bevallani: „Óriási munka volt nékem zavart fővel, dühöd: szivvel s minden könyv nélkül aesthetikázni, holott én Rajnis Kaulauzán kívül sem aesthetikát, sem poetikát soha nem olvastam. Most olvasok s mosolyogva recenseálgatom akkori tapogatásaimat. Ilyen voltam én mindig: azt hittem, nékem nem szükség tanulnom s nem is tanultam.“

¹⁾ Levelezése Kazinczyval. 223 lap.

A beismerés e mély és fájó keserőségeit a csalódások és csapások egész raja előzte meg és követte költőnk életében, úgy annyira, hogy a végleges összeomlás nem sokáig késhetett. Az egykor kihívó bátorságu, daczos erejü szellem törten csüngette alá szárnyait s komoran gubbaszkodott emlékei mellett, roncsok és hamvak között „bús melancholia szomorgó nótáit“ zokogva. „Nem látogatád meg haldokló barátodat, — írja Kazinczynak — ime, annak árnyéka meglátogat téged. Árnyéka, mondom, mert az a lélek, melylyel te vaiaha annyit vesződtél, többé nincs. Igen is, tisztelt férfin, én még élni kezdek ugyan ujra, de lelkem régen megholt, s annak helyét egy uj ismeretlen lélek szállotta meg, mely sötét és hideg, mint az éj, s nyugodt mint a sir. Azon irtóztató zavarnak, mely egész természetemet fenékkal felforgatta, nem lehetett egyéb következése mint ez a félhalál.“

Ezt a félhalált aztán 1836-ban a valóságos halál váltotta fel. Az akadémia Kölcseyt, kinek a költő sohasem nyújtott békejobbot, bizta meg az emlékbeszéd megtartásával s ez „ősz hajszalakkal, hideg valósággal kihütött kebellem“ zengte el fölötte az „engesztelő szózat“-ot, a legmegrázóbb, legmélyebb hatásu gyászbeszédet, mely az

örökkévalóság küszöbén, sirnál valaha elhangzott.

Azóta sok idő zajlott el s Berzsenyi nagy maradt, koszoruja üde, zöld. Bár teljes pompájában nem fejlődhetett is ki e „mezei magányában nyíló szép virág“: jelenése mégis tüneményes, ereje fölrázó hatalmu, mély melancholiája megható ma is. A „Fohászkodás“, a „Magyarokhoz“, és az „Élet-philosophia“ című költeményei sok más egyébbel állandó, masszív alkotások; dús, merész nyelve pedig alapja a Vörösmarty nyelvalkotó munkájának. Magában véve is halhatatlan érdem. Nevét a maradék sohasem fogja tisztelet nélkül említeni; lelke, mely korát lánggra gyújtá, lelkesíteni nem szűnik meg soha.

PETŐFIRÓL.

Uraim és hölgyeim! Lantos költészetünknek azt a korát, melyről röviden meg kell emlékez-nem, szeretném a finom megindulások korának nevezni. E kor költői nem éreznek erős rázkód-tatásokat; iszonyodnak mindattól, ami megbont-hatná szelid nyugalmuk harmoniáját; a termé-szetes, a szilaj, a féktelen érzelmek, a heves ki-törések számára nincs hely ez elegans költészet-ben, mely a francia romantika s a német érzel-messég vegyüléke. Költőink ép oly üvegházi nö-vények, mint szenvedélyeik, indulataik, érzelmeik. Szivök alig fog fel valamit a valóból s éppen ezért nem tudnak igazak lenni. Bizonyos érte-lemben úgy kell őket tekintenünk, mint automa-tokat, kik az élők hatását teszik a jóhiszemű szemlélőre, — de vértelenek, hidegek, nem élnek. Meghatottságuk kimért, mint mozdulataik; szen-vedélyeik előkelően fagyosak s művészetök oly gyengéd, mint a fuvalom. Nincsenek eszmények nélkül, de ez eszmények ékes bábok; nincsenek

művészet nélkül, de e művészet nem egyéb, mint — formacsín. Mindjobban eltávolodnak attól, a mi természetes, egyszerű, igaz s mindjobban közelednek ahhoz, a mi szenvedett, üres, hazug. Feltalálják a kerek formát, a tiszta, átlátszó előadást, melyben nyugodni látszik a belevetett gondolat. S kétségkívül van ebben a modorban valami ünnepélyesség, valamely rideg művészet, — elrejtett, hallgatag élet, mint a viszhangban, de a szívet-lelket átjáró, termékenyítő s való költészet-től úgy különbözik, mint a mozdulatlan, síma csatorna a habzó, ütköző pataktól.

Ments isten, hogy e nagynevű költők, e tekintélyes kísértetek érdemeit kisebbíteni akarjam, — de ha olvasom őket, úgy látom: oly érzékenyek, annyira át vannak finomodva, hogy a leghaszontalanabb motivum a remegések, megindulások egész vibrációját kelti fel bennök s alig találnak szavakat puha, lágy érzelmeik kifejezésére. Kunoss egy meglőtt galambról majdnem annyi verset ír, mint Petőfi az alföldről. — Egy részről a túlhajtott érzelgősség sápadt cse-csebecsével, más részről a képzelet kicsapongásai-
val találkozunk e kor költőinél.

Tekintsük meg kissé stíljöket, — ez érdekes, tanulságos stílt, mely költészetöknek külső képe,

mely apáinkat és anyáinkat még elbájolta s melynek egykor hódító pompája ma nem több, mint muzeumi rongy. Soha czifrább, ragyogóbb szavak nem takartak több ürességet! Azt mondják: minden kornak meg van a maga istene; ennek is megvolt a magáé, csak hogy ez egy felcziczomázott bálvány volt s nem igaz isten. — Valóban, a cziczoma volt a fő. A legcsekélyebb szabálytalanság, a rideg formuláktól való legkisebb eltérés megbotránkoztatta volna a szemeket. — Minden törekvés oda irányult, hogy a végtele-nül kicsinyt, a semmist, a filigrant tökéletesitse. A költők kényelmesen üldögéltek a parton, nyugodtan szemlélték a hullámzó élet mozgalmait s mozdulatlan-ná, merevvé másolták az előttük czi-kázó jeleneteket; mosolyogtak, álmodoztak, de nem merték magukat belevetni a költői alkotás viharos tengerébe.

E költők legnagyobb s legrésze B a j z a körül csoportosult. — A „Zarándok“ és „Andalgás“ költője a finoman és gyengéden érző szellemek egész raját vonta maga köré s ambrózia, nektár és stil dolgában jó példával járt előttük.

Bájló, rózsás lehellet — sérei közt aléló költő — szerelm estvelgő csillaga hajnalgva tűn fel alkonyult szememnek — korányi csillag — a

korányi biborégben fennragyogó istenek — bájremények csolnakán — kéjlobogva felleng tekinteted egy szép jövődő fényárnyain — szőke pompájú hajak — rózsafán termett ajak — bércz havából fútt kebel — honfőrgetegnek véráldozatai — bájvidék, viránymező, vágyadoz, csillámtető, lebeng, suhong, búszél, szemcsillagzatok stb. stb. — mind az ő kifejezései és szavai.

Rakjuk bizonyos sorrendbe e szavakat s kész a vers :

A kénykehelyt
 Szelid istenkezek
 Nyújtják egekől;
 De a nektári édbe
 E sziv gyászfellegének
 Keserve csöppen.

Természetes, hogy ha esetleg halászlegény vagy bojtár fog előfordulni e költeményekben: mindkettő rendkívül finoman, illedelmesen lép elénk s csak úgy ért a bókhoz, csak oly választékosan beszél kedveséhez, mint a legkifogástalanabb világfi.

A halászlegény pl. így :

Szerelmem lesz nyoszolyád
 Párnád hű karom
 Álomkéjbe ringatód
 Nyájas szivdalom.

A bojtár pedig így:

E tündér varázsla meg
 Ez von engemet,
 Édes képe tölti be
 Fájó szívemet.

E költők nem tudják elképzelni a szerelmet lugas nélkül: indulataikhoz mulhatatlanul szűkséges a gitár s magát a természetet sem tudják élvezni vad szabálytalanságában, de rajta vannak, hogy jelenségeit, tüneményeit úgy rendezzék el, mintha egy aléet ültetnének:

Falú végén erdő,
 Erdőben magány,
 A magányban sirdomb
 Hársak alkonyán;
 Domb körül csörögve
 Omlik a patak,
 Hársak közt madár zeng,
 Szellők inganak,

A szenvedély nyers hangjával, az indulatok szaggatott nyelvével, a benső hév jellemzetes kitéréseivel, férfiasággal, erővel sehol sem találkozzunk itt; minden felolvad az érzelésben, a szónokias dikcióban, pathosban s szinte látni véljük azt a szinpadias magatartást, azokat az unalmasan szabályos és keresett mozdulatokat, melyek e bágyadt hangulatoknak hivatalos kísérői.

De bármiről daloljanak, az — meg kell vallani
— mindig csinnal, kecsesen, elegansan történik
A tárgyak választékosak, kifogástalanok, a stíl
síma, zengzetes és émelygős.

Ime, C s á s z á r Ferencz egy szerelmi szo-
nettje:

Midőn fakadni kezdtek bájaid
A lét mosolygó biborhajnalában;
Tanúja voltam érzetlángzatában
Szűd mint ölelte édes álmait.
Láttam szeráfok égi arczait
Ragyogni, lányka, kebled szűz havában,
S angyalkezőkkel az erény díjában
Fürtidre tűzni mennysugárait.
S te bájvirág lől, szép mint istenálom,
Minőt halandó ritkán álmodik
S karjára fűz egy ifju — sirodig!
Oh légy szeráfja, mint lől ideálom
S öntvén szivére tiszta kéjeket —
Derits körülé tündérszép eget.

Van benne valami a Trissotin modorából s
élénken emlékeztet arra a versre, melynek érde-
kes czime így hangzik: „Szonett, Uranie herczeg-
nőhöz, hidegletése alkalmából.“

És a közönség? A közönséget elbájolta ez az
illattalan költészet, az epedések e kecses halvány-
sága, a finomság e divatos szintelensége, e ló-
ugrások szerinti hevülések s — átengedte magát

a megindulásnak, a nélkül, hogy nyugalmát fel kellett volna áldoznia. Az ugynevezett „művelt szellemek“ a valódi műdarab zord fenségében — gondoljunk csak itt Bánkban sorsára s a Két szomszédvárról megkoczkáztatott ítéletekre — nem vettek észre egyebet, mint a durvaságot, de felsikoltottak a gyönyörtől, ha kezökbe tévedt egy körbefutó rímekkel ellátott költemény, melyet szerzője hónapokig csiszolt, míg laposságát teljesen eltalálta. Magas szépségekül élvezik az ilyen üres bombasztokat :

Oh hölgy! te szebb vagy
 A szépségnél magánál!
 — Ha a halál volnék :
 Te halhatatlan maradnál.

A bájkorány, édenreggelek, kinhomály, szívlant, érzetlángzat, bájzengzet, anda stb. színes szappanbuborékhoz hasonlító szavakat oly kéjjel szürcsölik fel, mint a legillatosabb theát. C z a k ó frenetikus hatást idéz elő e mondásával: „Fájdalmam oly nagy, hogy megolvad tőle a — nap!“ K u t h y megragadja az érző sziveket ily kifejezésekkel: „Szerelmem tengerárja fáj!“ vagy : „Róza arcza olyan, mint a szabadság lilioma!“ még jobban tajtékozó, lihegő, veszett prózájával, mely a következőkép hömpölyög :

„A lány tünde szelleme teremtő erővel terhesite meg minden képzeményt, mely rokonszenves folyammá, húrpendületté olvaszta rajta minden érző lelket, kebel-aeolhárját keresendővé, hogy életbe hozza a szívhangot, mit szárnyain ragad. A táncz rohamaiba sodródék mult, jelen, jövő, ifjú vágy, fennremény, költői szerelem, meddő élet, tarolt szabadság, hon, isten, baráti szív. Minden érzelem kelt és haldoklott, előteremtve s kiirtva öröm és keserűség karában. Az öntudat s feledés szivhabokban bukkant le és föl s örvényei felett magasztosult kedély hadarta szines lobogóit, nyomva, emelve, ragadva s hátralökve a súlyesztett észet . . .

Az életbajok tövisbokrai közül önző embertársak őrszemei világoltak rá rémületes zöld fénynyel; úton útfélen megölt remények darab testei heverték, büszködt vérükön megutált gyönyörélvek futkosó lidérczeit táplálvák s az egész üldöző kép fölé életunalom önfellege ereszkedett. Szerencsétlen nő! Emlékangyala egy iszonyú villi, össze-vissza bénított szörny, egy álomlázban nyöszörgő rém vala, melynek minden ébredése kísértő szemeket nyitott meg; naplólapjai szörnyü festményekre forogtak s ha néha mosolygott: hamvas ajkai alól nem természetesség ép gyöngyei fehérlettek elő, hanem vendégfogak odvas csontjai sárgáltak ki . . .

Ha pedig a theának kedves, boldogító mérge fejledézék ereiben; ha kezdé elválasztani testét a lélektől s ha előhozá ama holdkórral vagy mágnesáloommal rokon szendert, mely folyó istenséget cseppent az ember felolvadt letkére: oh akkor elmulék tőle a föld, az élet s megnyílának a dicső hajlékok, melyek között csak eredeti legyen szó parancsol. Ilyenkor vallásszerű jellemmel emel-

kedék homlokának fehér boltja, mint egy szióni lap, melyre mennyei jelenéseket készül írni egy láthatatlan kéz. Alélt szemeiben dicsfény habjai világoltak s illatozó ajka ájtatos nyílásban maradt, mint a föltárt imádságos könyv. Arcza általában hasonló vala egy eleven oltárhoz, melynek lapján jézusi szenvedések valának lefestve. Kezdődék hallatlan kéje: a működés. Lelkén a kilehelt eszme- és gondolatpárák felhővilágot boltozának . . .“

Ime, ilyen eszeveszett, űrült dagály a Kuthy stilusa, azé a Kuthyé, a kiért a forradalom előtti magyar közönség rajongott s kinek fárasztó, kiállhatatlan prózája mindent elborító árjaiban élvezettel fuldokolt.

Elgondolhatjuk, hogy e stil nem lehet tartós, nem maradandó. Ez erőszakos túláradás, e lát-szólag magasra csapkodó hullámok, ez iszonyú kinnal felhalmozott s egymásra torló színes zagyvalék: ijesztő ürességeket takar.

Az írók jobbjai — bár többé-kevésbbé maguk is beleestek e hibákba — érzik ezt. Már Kölcsey fennen hangoztatja, hogy a „valódi nemzeti poézis szikráját a köznépi dalokban kell keresni“, Csokonai tanácsolja, hogy „ereszkedjünk le a paraszt, tudatlan, egyszerű községhez, akkor majd nem lesz annyi új szó, annyi hallatlan ejtés előttünk;“ Eötvös már 1837-ben ki meri mondani, hogy „minden poézis a népből

ered“ s T o l d y Feren cz 1843-ban a lyrai költés visszaesését, hanyatlását jelezvén, kikel a bizarr, a dagályos ellen, fájlalja, hogy a „nyelvünkben meglevő saját mértéket és ritmust ki nem lestük,“ — de ugyanekkor a külső és belső szépség kifejtésére a déli nemzetek poétai formuláit: a stanzát, a szonettet, madrigalt, ritornellt, a terzinát, sestinát, glosszát és ghazellt ajánlja.

Minő tapogatódzás! Minő zavar! De egy dolog bizonyos: nyilván érezhető, hogy e túlfinomított, agyonművelt s dagályba vesző költészet sokáig már nem tarthatja fenn magát; előre láthatólag saját pompája terhei alatt fog összeroskadni.

Olyan ez a költészet, mint egy ragyogó diszterem, mint egy fényes szalon. A kik ide belépnek: mind kifogástalanul vannak öltözve, külső megjelenésök hóditó, — de a bosszantásig feszesek, a megdöbbenésig szellemtelenek. Hajuk ép oly szépen fésült és fodrozott, mint gondolataik; nyakkendőjük csokorkötésében annyi művészet rejlik, mint egy szonettben; arczuk oly nyugodtan, oly szenttelenül ragyog, mint lakezipőik, és hangulataik harmóniája mindig velök van, mint zsebkendőjük. Ha esetleg a lanthoz nyulnak: a glacé-kezttyüt azért nem vetik le. —

Ábrándos szórakozottság, saját nagyságuk fárasztó érzete s a kimerülés kéjelmetlenségei sugárzanak ránk alakjaikról. Kecses léptekkel járnak föl-alá az ékitményekkel túldiszított teremben, melynek levegője fűszeres és forró. Illemeden, formulák szerint társalognak egymással, s úgy érzik, hogy minden erőlködésük daczára sem tudnak élénkek lenni; hogy mindegyikőjük csevegése ugyanaz az álmosító, szellemtelen csevegés, melylyel már annyiszor megkinozták egymást hogy egyéniségük ereje áldozatul esett az elvnek, a szabálynak, s a terem fojtó gőze egyformává szűrkiti mindnyájokat. — Azt a ragyogó, klaszrikai öltönyt is, ime, hiába cifrázták, szűkítették, — most már végkép kényelmetlen, — alig tudnak benne mozogni, — fulladoznak, — a hőség, az unalom, az egyhangúság szinte türhetetlen.

A legválságosabb pillanatok egyike volt ez, de épp e válságos pillanatban szakította fel a terem masszív ajtószárnycsúcsait egy daczos, merész szellem s nem törődve azzal, hogy megjelenése talán szalon-ellenes: izgatottan rontott előre, a nyakig begombolt, szorosra fűzött, fulladozó alakokról letépte a szűk, alkalmatlan ruhát, a cifra rongyokat szertehányta, aztán odarohant a jól

elzárt, óriási ablakokhoz, melyeknek üvegtábláit hatalmas ökölcsapásokkal darabokra zúzta, utat engedve isten szabad levegőjének, a nevető rónák friss illatának.

A teremben vésztjósuló zúgás támadt; a felháborodás, a megbotránkozás általános volt. A Petricsevics Horváth Lázárok, a Hazuchák, a Hiadorok, a Baltások, a Bangók, az Urházyak, a Sujánszkiak és a Pajerek arcukból kikelve menekültek egy szögletbe s onnan protestáltak a hallatlan merénylet, a rendőri kihágás, a botrány, a szentségtörés, meg a szörnyű — légvonat ellen. A légvonat valóban kegyetlen és borzasztó volt; a metsző levegő szabadon süvöltözte végig a termet, kioltogatta a csillárok lángjait, belekapaszkodott a diszitmények szöveteibe, mint a vitorlákba s megforgatta ez előkelően sápadt s a korszellem áramlatai ellen magukat köpenyeikkel, shawljaikkal védő pulcinellákat, harlekineket és pantallonokat. — Az ijedelem, a rémület mind nagyobb mérvet öltött. Ázt hitték: a nagy gondal épült diszterem ragyogó boltozatai rögtön rájuk zuhannak s ugyanekkor a költészet egész világa összeomlik körülük.

Az a sok rémült arcz mind ezt látszott kérdeni:
— Ki merészli ezt? Ki tör e szentélybe

haramia módra, durván, megfélekezve minden illemességről, nem respektálva tekintélyt, nem tisztelve semmiféle formulát s nem ismerve más jogot, mint saját ökleit? Ki ez a rettenetes ember?

Ki? . . . Egy heves, szilaj vérmérsékű s zord erélyű ifju, kinek életeleme a dacz, a küzdelem. Önfejű, erőszakos, kiméletlen; rendületlenül bizik magában, vakon hisz eszméiben s harczban áll a világgal. Szelleme keresi, úzi az élet forgó véseit, mint a felhők madara a nagy időket s e sasból — előre látható — nem lehet baromfit csinálni, ez oroszánt semmi esetre sem lehet az irodalmi omnibusz elé fogni ló helyett. Arczára van írva egész jelleme, — nem született szolgáltnak, sem másolónak, — nem fog illedelmesen szökdécselni és csobicskolni, mint a közkertek szökőkútjai, de robbanni s robbantani fog, mint a vulkán. Kopottas ruhája daczára, melyen az élet túskezagatásai s az alföldi sár nyomai jól meglátszanak, büszkén áll a terem közepén, büszkén, sőt gögösen, de gögje nem egyéb, mint egyszerű bevallása annak, hogy ő — Petőfi. És ez nem vonható kétségbe. Szeme villáma nyiltan hirdeti, hogy semmit sem tart lehetetlennek s magát inkább érezve, mint tudva, harsány

hangon rázza fel a hűledező, didergő alakokat:

— Akarjátok tudni: ki vagyok? Imádom a szerelmet és a szabadságot; gyűlölök minden bilincset, minden képmutatást és hizelgést. Ezzel megmondtam nevemet. Ti azt hirdetitek, hogy a költészet szekér, mely ballag széles országutakon. Hazudtok. Sas a költés; hol nem járt senki sem, ő arra indul fennen szabadon. Ti nagyúri, diszes, tündöklő teremnek tartjátok, hová csak fénymászos cipőkben lehet bejárni illedelmesen, — holt a költészet szentegyház, nyitva áll boldogboldogtalannak, mindenkinek, a ki imádkozni vágy s oda belépni bocskorban, sőt mezitláb is szabad. Akarjátok tudni, mi az igazi költészet? A szív felkiáltása. Ti az élet habzó italától undorral fordultok el, ambróziáról és nektárról fecsegtok, — de azért deresre huzatjátok a parasztot, ha keserves robotját nem dolgozza le; féltitek parókáitokat a legkisebb szélfuvástól, de nem éreztek furdalásokat, ha az inséget halljátok felsikoltani; félisteneknek képzelitek magatokat s nem vagytok más, mint kormánybiztosok, prókátorok, tábla-bírák. Ti a mult fázékony emberei vagytok, halottrablók, kik felássátok sirjából a holt időt, hogy babérokért árulhassátok, de én tégedet üdvözöl-

lek, te a beteg emberiségnek orvosa: jövendő!
Oda nézzetek!

S ifjui, romlatlan lelke hevétől elragadtatva, diadalmasan mutatott a terembe nyilazó nap szabadon szétömlő sugaraira, melyek odakünn megvilágították, fénybe borították az erőtől s bájtól duzzadó természetet: az elhagyott alföldi tájakat, a messze terülő rónát, a vadon pusztaságot, a magánosan álló csárdákat, a délibáb rengő tavában vágató méneket, a kútnál delelő gulyát, a botjára támaszkodó juhászlegényt, a száguldozó csikóst, a lovat lopó betyárt, a küzdő, szenvedő népet, a szegénységet, a nyomort, az egész életet . . .

S a keresztültört ablakokon beáradtak, benyomultak a költő dalai, a népköltészet friss eredetiségével, természetes, könnyed bájával, heves szökelléseivel, lengén s gyujtón, mint a nap-sugár; az egyszerű, szivből fakadó s szivhez szóló dalok egész özöne csapkodott fel e rideg falakra, megannyi ostromló, zengő hullám, árijain emelve a nemzeti érzés, a nemzeti ritmus édes zenéjét; pazarul, erős, széles sugárban buzogtak s enyelgésükben, játsziságukban ép oly megragadóknak tetszettek, mint a minő imposansak voltak akkor, ha a gyűlölet és harag égő köveit dobálták fel,

mint a tűzhányó. Az eszmék és álmok végtelen világa reszketett e dalok ütköző hullámain. — **Megtetszett** rajtok, hogy költőjük az objectiv tökéletes vízióját nem gubbaszkodó elmélkedés árán szerezte meg, de tekintete, mint az égi lángé, hirtelen fényü, gyors, intensiv s ha a természetre veti: széles és mély; szeme észreveszi a formák és színek összeségét, a fény és árny minden játékát; füle meghallja a nagy zajt, s e különös, chaotikus neszben tisztán az egyes hangokat — és a mit lát, hall: megérint, elevenné lesz költészetében. Szabatosan fejezi ki mindazt, a mi az emberi lélekben s a természetben zavaros és határozatlan. **Megtetszett** rajtok, hogy költőjük nem tiporja a járt utak porát; hogy nem fog összeférni az akadémiai tanokkal, pályáját nem engedi kiczégéreztetni, de útlan utakon tör előre, hevesen, izgatottan, mint a kit magas vágyak üznek a bizonytalanba, hogy valamit feltaláltassanak vele s addig üzik, míg a költészet igazságait saját szivéből, omló vérével kell kitépnie. — Teljes, hatalmas egyéniség tünt fel e dalokban, melyeket az indulatok örökös háborgása reszkettetett, s melyekben volt minden: — öröm, bánat, boldogság, boldogtalanság, düh, ellágyulás — de nyugalom egy szemernyi sem. Szárnyaik-

nak kibontott lobogója új időket hirdetett; azokkal a lánczokkal, melyeket a mult hagyott nekik örökül, felrepültek az Olympra, s egész tündöklő mivoltában ragyogtatva a magyar geniust — világgá szálldostak.

Mit törődött e költő azzal, hogy erőszakos, nyílt fellépése ijedelembe ejti s haragra ingerli a vérszegény kritikaszterek tömegét! Otromba zajukat csak annyiba vette, mint a legyek dongását. Edzett, nagy szíve volt, alkalmasabb arra, hogy a szenvedések lángjában szétpattanjon, mint a porcellán, semhogy megolvadjon, mint a jég-csepp. Érzelmei azért nyertek felséges kifejezést, mert erős lelkén viharoztak keresztül. — Jól tudta ő, hogy csak a férfias költők érzelmessége igaz. Megvetett mindent, ami chablon; szilaj pegazusa ki-kirántotta magát a külidom zabolái közül, de a tartalom, a gondolat fölött feltétlen ur volt. Szaggatottnak tetsző, merész kompozíció közt mintha mindig az ódai fenség magasát csapkodná. A szikrázó ötlet, a meglepő, ragyogó ellentétek, a képek és hasonlatok egész raja neki csak eszközök, — nála minden érzés uj, megkapó gondolat alakjában jelenik meg, minden gondolat mást teremt s az egészet egy villámló szép eszme koronázza meg. Nem sokat gondolt vele,

hogy költészetének némely virágait a szél félignyiltukban rázza le; tudta, hogy nincs egyetlen gondolata sem, mely végkifejlésében ne az örök-szép ideálnak hódolna.

E büszke, férfias dalok a klasszicizmus ingadozó épülete körül mintegy tüntetőleg, szakadatlanul zengettek, — távolról pedig harsányan zúgtak fel ama szilaj hangulatu énekek, melyek — megannyi katona — aczélizomzattal, erős szervezettel, sápadtan, rongyosan, de a század nagy eszméitől áthetvülve, bátran közeledtek, — kezökben súlyos fegyverék, léptök nehéz, zúzó, dübörgő — így törtek elő vad szabálytalanságban a zörgő mélységekből s robogásukat hallva, zord elnyomulásukat látva, ez ájuldozó korszak loyális műzsája ijedten dobta ki kezéből hangszerét s magukra hagyva elképpedt lovagjait, dicstelen futásban keresett menedéket.

Ime, uraim és hölgyeim, Petőfi fellépésének fontossága a magyar költészet történetében. Rombolásra született, hogy teremthessen. Ő az, a ki a múlt szobaköltészetét végtelen világgá tágitja, ki a nemzeti költészetet teljes diadalra vezeti. Tűzoszlopként magasodik fel előttünk, ködben kelve, ködben szállvā el, s ámulva nézünk még

most is az úr ama pontjára, hol e tüneményes gazdag fényforrás kilobbant.

Kilobbant, de látni véljük szakadatlanul ; édes és haragos zengzeteivel elhallgatott, de hallani véljük szüntelen. E természetes, csengő, igaz hang mindig bájoló marad ; a ki elzengte őket, több volt mint költő, ember volt, hős és vértanu ; megérdemli, hogy csodálják, még jobban, hogy szeressék. Egyik jeles méltatója mondja róla : „Költészetéből századokra kisír a szerelem epedő s mégis nemes, férfias dallama, és századokra kihangzik a kardok csattogása, a harsona harsány hangja, az ágyudörej, a diadal ujjongásai.“ S valóban, heve mindig fölrázó erejű lesz, költészete mindig hatalom, merész pályafutása mindig csodált s eltünése mindig rege. Bátran alkalmazhatjuk rá Taine remek hasonlatát, melylyel e kiváló aestheticus Mussét akarta jellemezni: „Úgy vágatott keresztül az életen. mint a mezőn ágaskodó nemes paripa, melyet a növények dús illata és a roppant ég nagyszerű ujdonsága tágra nyílt orrlyukakkal hajt előre örült rohanásban, — attól lehet tartani, hogy mindent összetör s végül magát is össze fogja törni.“ — Valóban összetörte, de ez az összezúzódás a mi Petőfinknél egyuttal megdicsőülés. — Lángelme volt s működése ki-

nyilatkoztatás. Őt magát ép oly tüneménynek lehet tekinteni, mint azt a körülményt, hogy oly nemzet kebléből született, mint a magyar. mert annyi tény, hogy bár az egekig emeljük őt, s ér z é s e i mélyen meghatnak, addig eszméi érintetlenül hagyják a közlelkületet. Igazi nagyságát csak századok múlva fogják teljesen megmérhetni, ha ugyan e nemzet elég életrevaló lesz, s nem tartja örületnek e lángelme nagy álmait, de részt vesz költője szellemével egy új teremtés dicső munkáiban.

VAJDA JÁNOS.

Nem rég összeállott egy csoport író s megverte a reklám dobját Vajda újabb kötetei érdekében, mert manap még a jó bornak is kell czéger. E lelkes csoportnak a nemzethez intézett felhívása különben úgy hangzott mint a segélykiáltás, tisztességesebb értelemben vett adakozásra szólítván fel mindenkit, a ki az élete alkonyán álló költő küzdelmes napjait meg akarja enyhíteni. A nemes terv az volt, hogy legalább tizezer forint gyűljön össze s a jeles költő aztán anyagi gondoktól menten, nyugodt lélekkel pihenhessen babérjain. Körülbelül háromezer embernek kellett volna előfizetnie, hogy mindez megtörténhessék; előfizető azonban csak annyi gyűlt össze, hogy a munka — eltekintve némely kiadói veszteségektől — megjelenhetett.¹⁾

Nem vagyok barátja a reklamnak, az iro-

¹⁾ Vajda János Újabb munkái. Két kötet. Közrebo-
csátja egy e célra alakult írói társaság Budapest Révai
Testvérek. 1887.

dalmi kéregetést meg éppen utálok. A begyült forintok jó nagy része bizonyosan alamiznaszagu s a szétküldött kötetek aligha elégitették ki a hozzájuk kötött várakozást. Annak a lelkes irói csoportnak az lett volna a kötelessége, hogy Vajda költeményeinek színe-javát foglalja össze, akkor aztán megismerhette volna a magyar közönség jelene legizmosabb tehetségü lírikusát s megmérhette volna a felhívásban elmondott magasztalások súlyát is.

Mert ezek a kötetek csak töredékeit mutatják Vajda egyéniségének, semmiesetre sem egészét. Nem szobor, csak torzó áll előttünk. Igaz, hogy ez a torzó aztán nagyon érdekes és értékes, de inkább a műértő szemnek, mint a nagy közönségnek.

Vajda a forradalom viharos napjaiban lépett fel, midőn a rendkívüli, a különös, eredeti, sajátos, merész és költői után vágyódott mindenki s a rendest és köznapit, a ravaszt és filistert kilökte magából minden kör, mint valami salakot a forrongó must. Mintha e nagy idők égő lázát szivta volna magába: ő is izgalmas, háborgó, szilaj és keserü. A „Nemzethez“ címzett költeménye egy percz alatt feléje fordította a figyelmet s kitüntetésekkel halmozták el uton-ut-

felen, a mi a Petőfi gyújtó hatásai mellett nem közönséges érdem. Azok közé tartozott, kik föltétlenül biztak a forradalom diadalaiban s midőn Párisban a juniusi véres jelenetek meggyalázták a köztársaságot: fájó szájalommal fordult el Franciaországától és kitörő lelkesedéssel hirdette, hogy e bálványozott föld jövőjét százados szenvedések díjául isten a magyarnak szánta. A „vörös sipkás“ a csata előestéjén hőshöz illő férfiasággal énekelte:

Élet: kibékülök veled,
Kibékülök — halálomért!

A forradalom azonban elbukott s ki oly erős hittel várta a diadalt, mint Vajda: az kétszeresen érezhette a csapást is. Kinos fásultságba, mély álomba süllyedt a nemzet, s midőn ocsudni kezdett, olyan felocsudás volt ez, mely — mint egy nehéz titok — nyomasztó és félelmes. Innen Vajda hazafias költeményeiben az a tartózkodó, nyomott hang. A csöndesség és hallgatagság, a szótlan türelem — melyet egyik költeményében a „gyáva lelkek kerítőjének“ nevez — megdöbentik és félelemmel töltik el. Az elhagyott hon úgy tűnik fel előtte, mint egy tetszhalott, kiterítve, mereven. Virasztják, de úgy rémlik, hogy nem is ébren, hanem álmodva s ál-

modnak hihetlent: a holt szeme félig nyitva van; jó reménnyel tekintgetnek ki az éjszakába, de a nesztelenség, a csönd oly ijesztő! Fog-e mozdulni valaha ez a tetszhalott?!

S megmozdult. Felpezsdült, felzsongott körülötte újra az élet zugó árja s a temetői szagot a szabadon ömlő fuvalmak illata mosta szét. Felpezsdült az irodalom is, csakhogy sok volt a tehetséges lármázó, de kevés az igazán hivatott tehetség. Lírikusaink legnagyobb része Petőfit majmolta, erősen rugaszkodva utána, belekapaszkodva külsőségeibe s feloszolva, elmállva lánglelke izzó fényében. Vajda a saját lelke, a tulajdon világa mellett melegedett, sokkal izmosabb tehetség volt, hogysen az utánzás olcsó dicsősége ingerelte volna s mert szárnya volt, nem szorult mankóra.

* * *

Kisfaludy Sándor „szerelmeit“ elnevezték lírai regénynek; e felfogással Vajda szerelmi költeményeit összeségükben lírai drámának lehetne tartani. Valóban, e költemények tartalma egészen drámai. Heves, magas érzelmek, követelő, küzdő, pusztító szenvedély, tusakodó, tépelődő indulat, végtelen vágyak s vágyódások, melyeket erőteljes méltóságos, komoly stil szárnya

hordoz meg ég és föld között s végül nagy lelki rázkódtatások közt bekövetkező katasztrófa: mindez nyilván látható s érezhető a Vajda szerelmi lírájában.

Ideáljai nem hétköznapi jelenségek. Mint az erős és nagy szenvedélyek rendesen: nem elégszik meg egyszerű jellemeikkel. Egyszerűség és naivság nem adhatnának kellő tápot mély kedélyének, háborgásra vágyó indulatainak s nem lennének képesek tragikai helyzeteket teremteni számára, holott csak ezek közt érzi otthon magát. A „mennyei szent együgyűség“, ki egyformán tekint lepkére, virágra, fűre, sugárra s oh gyötrellem! az emberre is: inkább zavarba hozza, meglepi, mintsem szerelmet ébreszt szívében.

Neki bonyodalom kell, komplikált jelleme, zsarnok hatalmak, fölfoghatatlan alakok, elérhetetlen titokszerű lények — szóval: a lélek misterinma, szövevényei: ezek gyujtják fel szenvedélyét s ezek tüzelik dalra őt.

Már elbeszélő költeményeiben is találkozunk e regényes, szövevényes alakokkal, kiknek ereiben szilajabb vér lüktet. Bojtár Bandi, ha Erzsikének csak egy csepp vére hullana a tüskétől, felgyujtaná a nagy erdőt miatta s midőn kedvesét a hetyke vadász váltságul be akarja vinni

az urasághoz: egy baltacsapással véget vet a vadász életének. „Átkor és Ida“ nem egyéb mint a „Szerelem átká“-nak s a „Gina emléké“-nek dramatizálása, mintha csak azt akarná vele bebizonyítani, hogy néha érzelmeink és szenvedélyeink teljesen uralkodnak fölöttünk s ép úgy szükségét érezzük annak, hogy valakit meggyilkoljunk, mint bizonyos időben szükségét érezzük, hogy valakit szeretnünk kell. A „kiállhatatlan szép“-nek már neve elárulja, hogy éppen nem tartozik az egyszerű lények közé. A „Jáborfa regéjé“-nek hősnője, Dalima, ismét mintha a „Gina emléke“ című költemény-ciklus köréből lépne elő. A „Mit kongnak-bongnak a harangok?“ című elbeszélő költeményben, egyes helyeken, szintén ismerős hangok csendülnek meg, mintha a költőt árny gyanánt követnék saját szerelmei s gondolatai akarva, nem akarva minduntalan saját világának szomorú légkörébe térnének vissza.

A „Szerelem átká“ s „Gina emléke“ című költeményfüzér két, sokban hasonlatos és egyformán bonyodalmas női jellemet tüntet fel. Mindkét alakot csodálttá, igézővé és imádatossá bűvöli a szépség; hatalmuk nem annyira a szellem erejében és fenségében rejlik, mint inkább ama kegyetlen, hideg tökéletességben, mely éppen nyu-

godtságával kelti fel mások szívében a vihart. E két alak közt azonban mégis van különbség: Gina sokkal méltóságosabb, ideálisabb, hidegebb és tisztább.

A „Szerelem Átká“-nak hősnője ragyogóan szép, szeszélyes; életvágy és hűtlen kaczerködés villognak szemében; a hir messze jár nevével s kevés jót mond róla, de lényével mégis oly titok, mely arra van hivatva, hogy tébolyitson. Titokzatában rejlik az inger, a hatalom. Költőnk előtt tündöklő problémaként ragyog s így fog ragyogni mindvégig. Szerelmének egyetlen jutalma: a fájdalom, mely szebbnél szebb, értékesnél értékesebb dalgyöngyöket vet föl szíve mélyéből.

Gina csodásabb alak: nem tud senkit sem szeretni, fagyos, büszke, fény- és pompakedvelő lény, kit büvös fátyol véd s kinek végtelenül fáj, ha mások — szeretik. E kegyetlen fenség bűbája még erősebb, még dülőbb hatással van a költő kedélyére; feluszított szenvedélyei minden nyugtató lánczot letépnek magukról s szabadon zajlanak a — kimerülésig. „Hevülése — írja Erdélyi János — a gyeheenna tüzeivel való kaczerködés. Átok, láng, izzó velő, vér, gyilok, fagy gúnykaczaj, örülés, ördög stb. a tételődés bravourjai közepett. Szenvedélye egyoldalról felosz-

lásban, már oldalról dermedésben leli határát s rendkívüliségre tart számot mint a zivatar. Nem tudja az ember, melyik több: a zaj-e, vagy a csend? És ime, ezen a távolság szélsőségeire eső képzetek egymásra és egymás ellen mozgásba téve, küzdelemben tartva, jól, rosszul, de utoljára mégis kibékítve oly eleven játékot üznek Vajda költészetében, hogy a hol a műszép nincs is elérve — a z é r d e k c s a k u g y a n v a l ó s i t v a v a n. Szerelmének összes kéje ez a tomboló, zajló fájdalom. Ki gúnyolná őt érte?

A művészet különböző formáinak határai azonban meg vannak szabva és azokat büntetlenül sohasem lehet átlépni. Vajda is elhajtja néha a sulykot; ilyen túlzás a „Boldog szerelem“ című költemény, hol a szép érzékiséget a testi-ség kultusza váltja fel s bekövetkezik a veszedelmes lírai hagymáz fölégetve minden tartalmi zépséget és harmonikus hatást. Ebben a költeményben a költőt elkapja a szépség örvénye, fuldokolva elmerül, később azonban fölveti a habfélíg halva; aztán észére tér, elnyomja az álom, de fölébredve újra gyötörni kezdik a látott bájak, annyira, hogy a sok tüztől és izgalomtól egy helyütt már a kifejezés sem áll rendelkezésére, csak dadogni bir. Ott csüng e bájakon, olthatat-

lan, szomjuhozó szemeit itatva rajtuk ; vére ég
mint a kéneső, hölgyét besóhajtja, belehelli.

Te-te, te-te

Tündér seregbeli kalácsom,

Kit egyre eszlek (fájdalom csak

Szemeimmel) s még se fogysz el.

Szerencse, hogy Vajdánál e költőietlen helyek
igen ritkán fordulnak elő: a tulságos fény futó árnyai
ezek, melyekért bőven kárpótol bennünket „Gina
emlékei“-nek nem egy daraja, — valóságos reme-
kek, tündöklő solitaires a magyar szerelmi lirában.

* * *

Midőn Vajda verseit olvasom — írja Erdélyi
János — oly érzések foglalják el kedélyemet,
mintha emberéi volnának, kinek sebébe nyilvessző
tört, vagy szívében fulánk maradt. Versei úgy
mutatják, hogy valamely nehéz borongás árnya
iródott lelkére; innen költészetében a keserőség,
innen az egésznek öntépelődésre mutató színezete,
kinkaczejos gúnya, sarkasztikus fájdalomassága.

Csakugyan! Vajda ritkán van oly optimisti-
kus hangulatban, hogy irigy szemek hibájának
rójja fel a földi sötétséget: sötétnek látja a vi-
lágot valóban. A tetsző fény legfőlebb pár pilla-
natra kápráztatja: örömei mulékonyak, fájdalma
tartós, örök. A zsbongó, rohanó embertömegre

gondolva legtöbbször elcsügged ; az életzaj között temetői képeket lát. Az embertársaságot úgy tekinti, mint szívének börtönét, hol nyiltan jár s dicső a gaz, míg a jó és igaz álarcz alá szorul. Megkisérti a végletek kiegyenlítését, elhitei magával, hogy a becsületesnek, gaznak, szépnek, rútnak személyesítője mind egy czélra, egy alapeszmének végleges kivitelére tör, de e hit nem adhat neki megnyugvást, mert maga az alapeszme megoldhatatlan titok marad örökre. — Már kijárta az életiskolát. A való nem egyéb előtte, mint komédia ; zenekar az elemek ; szereplő tagok az élők ; a publikum : nem ismert más világ lakói ; egy-egy halál a bemenet-dij. Bohózat, vigjáték, vadregények rémtörténet, opera, látványosság napról napra ugyanaz, csak névben van köztük különbség. Boldog, ki mindig ujnak látja s nem lát a szárnyfalon belül, de jaj annak, a ki hallja a titkos, örök lény sugásit a szín fenekén ! Minden előre ki van csinálva, eszközök vagyunk, e gyarló élet nem a cél, s a valódi cél véges eleménk előtt örökre rejtve lesz —

Mert semmi sem tökélyes itt lenn,
 És így lemondásom sem az ;
 Érzés tudás bevégezetlen,
 A mit beszéltem sem igaz.

Hiába mondja : semmik vagytok hirtény, di-
esőség, hatalom! hiú szenvedés, balgatagság,
mert járva künn a virágos, balzsamos mezőben,
eltörpül szégyenkezve minden hiába való bölcsölete

S mint aeolhárfa, emlékemben
Zendül bűbajos éneked, —
Tündérvilág, bezárult éden,
Gyermekkor, első szerelem!
S egyszerre csak fáj, fáj a szívem
És könnybe lábad a szemem.

Ez emésztő tépelődések közt boldogabb éveire
gyakran visszagondol, örömmel emlékezik ifju-
ságára, midőn a világot még hibátlannak látta s
a gondolat átkait nem érezte, midőn vidám cser-
jében járt s minden zöld levélről azt hitte, ko-
szoru lesz homlokára. Most szemfödőként borul
rá a fenyvesek árnya s valami rejtelmes hang
azt susogja : minden fából koporsó lesz.

A mily mérvben erősödik fájdalma, úgy veszti
varázsát a máskor vigaszt nyújtó természet is.
Lelkének szomorusága, keserve kihat a külvi-
lágra s a remegő, egyedül lázongó kin nem nyer
balzsamot többé enyhe fuvalmaktól; virágok szín-
pompája, illata nem csitítja el panaszát; szenved-
éseire nem hoz álmot zengő madarak bölcső-
dala. A természetben saját lelke nyomorát látja;

tükör az előtte, mely sötét és vigasztalan színekkel veri vissza mindazt, a mi a költő szívébe titok gyanánt van eltemetve. Hideg szél süvit a mezőkön, a fák tövig átborzadnak rája, mintha hóhér keze volna, mely szemeiket befogja; majd halálcsöndesség lepi el az erdőt, csak néha hullat a fa egy-egy levelet, mintha könnyet ejtene. Szive méltatlanul, meg nem érdemelve szenved s nincs, a ki megértené. E tudat mindenüvé kíséri s a reménytelenség és egyedüliség fájdalma, úgy a mint benne lázong: alakot ölt, kifejezést nyer a természetben is.

Árva hang sincs a bokorban,
Lombtalan cser megraboltan,
Hajadonfő néz az égre —
Mintha elégtételt kérne.

Hogy igazságos legyen, saját gyengeségeit sem kiméli s mély elkeseredettséggel, a szarkazmus bizonyos kegyetlenségével fordul maga ellen; majd a keserű órák csalódásaitól leverve bujdokol nyomoruság alakjában, kinevetett, ismeretlen fájdalomtól üldözve; a minek más örülni tud, ő szánja s a mi neki fáj, nem értik a panaszt; meg hasonlásba jön magával és a világgal; mint elátkozott lélek, bolyong viharban, felhőben, felzúdult tengeren s hogy az emberektől menekül-

hessen, sebeivel nekiront a legsűrűbb magánynak, ismét a természethez fordul, nem gyógyulást csak egyhülést keresve, mert orvosra ő hiába várna, neki kárhozat az élet s nem vigasz a halál. De a természet többé enyhülést sem ad, rejtett bánat fogja el az egész tájat, az a bánat, mit az ember érez és nevezni még se mer —

Az a nagy bú, a mely téged

Vádol örök nagy természet.

Mely kiégett szívvvel kérdi:

Mért születni, minek élni?

A legsűrűbb magány sem temetheti el gondolatait, fájdalma gyűlöletben olvad fel, melyet a szó szoros értelmében egyetemesnek lehet nevezni:

Mit ér, hogy nem látok embert,

Ha — magamat látom?!

Ennél tovább menni merő képtelenség volna, Végleten állunk. A szenvedély eljutott ama pontig, hol kimerül. Magába vette a zárkózottság és megvetés minden elemét, a tapasztalás és küzdelem összes gyötrelmeit, tehetetlenné válik s legfőlebb szálni tud, magáról úgy emlékezőn mint elítéltről, meg nem értett, élő fájdalomról, ki bármerre lobogtatja fel gyásza fenséges tüzeit: mindenütt félelmes és — idegen.

* * *

Azt lehetne kérdeni : miért ez a nagy fájdalom és gyűlölet ? Mi köze e teljesen komor világnézletnek a költészethez, mely mindenkor harmonia és fenség után törekszik ? Vajda költeményeiben kuszált, sok helyütt ellenmondó eszmékkel és érzelmeikkel találkozunk ; sokszor túlságosan fekete színeket használ s mi joga van saját gondolataival színezní a világot, miféle zsarnokkodás saját egyéniségének mezébe öltöztetni a természetet ?

A kritika — fejére húzva a nyárspolgáriás nyugalom hálósípkáját s szeméit felfegyverezve a zavartalan szemlélődés üvegeivel — váltig hallatja bölcs intelmeit, melyeket a következőben foglalunk össze : „Alkalmazkodjál szilárdan a szabályokhoz ; ha van panned szenvedély, erő és phantazia, — vess nekik féket filisterfogásokkal ; olvaszd meg sziklafájdalmadat s a hig anyagot gyúrd hibátlan versformákba ; ha meggyőződéseid, világnézleted ellenkezésbe jönek bizonyos uralkodó törvényekkel : idomítsd át meggyőződéseidet, nem a magad, hanem a világ kedvéért ; törekedjél arra, hogy megnyugtass még akkor is, ha neked nincs egyetlen nyugodt pillanatod sem ; ha lelkedben tragédiák zajlanak le : te állíts a világ elé mozdulatlanságot és harmoniát !“

Bizony ez egy kissé túlságos követelés! Most már vizsgáljuk meg e követelésekkel szemben magát a lelket, mely hivatva lenne ama tanácsok és intelmek elfogadására. Minden embernek van önálló, egyéni világa s e világ esetleg nem olyan mint az uti por, melyet kénye-kedve szerint lerázhat magáról. A mi veleszületett, hozzátapadt s a lélek fejlődésének egyes időközeiben megismosodott benne: az lassanként teljes világgá szélesedik; gondolatok és képek, mint a kristály, szétbonthatlan egésszé egyesülnek; a költő biztos ismeretekkel, gazdag öntudattal bár, kénytelen e világ előtt meghódolni s ha új tények, új ismeretek látszólagos ellenmondásba bonyolítják is, lényegesen nem képes saját világát megsemmisíteni. E függés oly törvény, melyen az akarat nem változtathat, oly szükségképiség, mely nélkül művészt igen, de költőt nem mutathat fel a világ.

Ama követelésekkel szemben még a hangulatokról is lehet néhány szót mondani. Mindenki előtt ismeretes, hogy a hangulatok mennyire uralkodnak az ember felett. Ha derült és elégedett hangulatban vagyunk: kedvesen, barátságosan mosolyog ránk az élet; komor kedélylyel nem tudunk gyönyörködni benne. Valóban, a hangu-

latok ama színes üvegek, melyeken át mi a világot tekintjük és megítéljük. E hangulat egyszer gyöngébb, másszor erősebb, hol könnyebb, hol terhesebb és nyomasztóbb, úgy vonulnak át a lelken, mint a köd, gőz, felhő a tájak felett. A hangulatok a lélek időjárásai; erőink érzik a nyomást s nem tehetnek ellene. Igaza volt Goethének, midőn azt írta, hogy „boldogság és szerencsétlenség, mint két külön hatalom, változtatja át a külvilág tárgyait“; ezért adta ő a még boldog Werther kezébe Homért, míg a már boldogtalan Wertherrel Ossiánt olvastatta.

Azt hiszem, senkisé fogja állítani, hogy az embernek hatalmában áll bizonyos hangulatot bármikor felkelteni s egy mást önkényüleg, akarat szerint eltávolítani, vagy valamely fájdalmas érzést megszüntetni s jóleső derültséget gerjeszteni helyébe. A költőnek sincs hatalmában ez önkénykedés; azt hozza felszínre a mélyből, a mit ott talál, s ha valaki megírná hangulatai történetét, annyi mintha művei történetét adná. Az apályt dagály követi, a forradalmat reakció s ezek oly törvényszerű szükségességgel következnek egymásra, mint az évszakok.

Az indulatokat és a szenvedélyeket sem lehet szó nélkül hagyni. Ezek a vérmérsék szülöttei s

velünk születnek ; más ember ép ugy nem véthet ellenök, mint a költő. Vagy ki győzné le az erény és morál kedvéért, tehát teljesen elvont okokból, szenvedélyeit ? Azoknak a felszínre kell kerül- niök, ki kell törniök s ha néha nagyon is erélye- sen törnek ki : bizonyos körülmények még mindig menthetik. „Csak hideg vér ! csak nyugalom !“ mondják a filisterek, de Shakespeare szavaival :

Aligha láttak még oly bölcselet
 Ki fogfájását békén tűrte vón —
 Bármily magasról s fennen hirdeté, hogy
 Batorság minden földi szenvedés !

Az akarat tehát utolsó szeme azon láncznak, mely indulatokkal és szenvedélyekkel kezdődik. „Csak hideg vér, csak nyugalom ; majd elmúlnak a szenvedések, meg kell várni az idő hatását !“ Ezekre a szép biztatásokra ismét Goethével vá- laszok : „Mintha csak azt hallanám : botor em- ber ! bele halt a lázba ; mért nem várt, míg ereje visszatér, nedvei megjavulnak, háborgó vére le- csillapszik, — semmi baja sem lett volna !“

Eszem ágában sincs, hogy a most elmondot- takkal Vajda sokszor tulzó s helylyel-közzel durva komorságait akarjam mentegetni, annál kevésbbé szándékom költői műveit föltétlenül tökéleteseknek hirdetni, de s z e r e t e m ez embert, mert magát

adja költeményeiben erényeivel, vétkeivel, ellenmondásaival, egész szívével. Érzem s jól esik érzem mélyen megillető, vagy fölrázó hatásait, nyelvének gazdag költőiségét, rendkívüli erejét s tisztán látom e nézeteiben határozott, érzéseiben férfias, izról-izre befejezett egyéniség körvonalait, melyek nagy arányuak s imponálóak.

KISFALUDY ATALA.

13*

I.

Csak tegnap történt . . .

Ugy rémlik, alig választ el néhány pillanat attól az illatos, tavaszi légrétegtől. Fejem fölött csak úgy lobogtatta tűznyilait a büszke nap; vérem szilajon lüktetett s lelkemen az álmok egész raja rohant keresztül. Szabad voltam mint a madár, — czélom a czéltalanság, ideálom a cikázó sirály s kilencz évet csakugyan sikerült is így keresztül cikáznom dallal, kaczagással, könyekkel, a hogy jött, a hogy esetleg hangolva voltam.

Csak tegnap történt.

Elöttem áll az a búbajos tündéri vidék nevető egével, jáczynt-kék Balatonával, virágos mezőivel. A hajnali légben reszkető lombok alól, a harmatos róna magas fűkalászaiból elővillanva mint a napsugár, lebegve mint egy tündöklő silhouette, kipirulva, harmatosan, egész kis virágos rétet czipelve magával fut felém egy fiatal asz-

szony s kaczagva, lihegve veti magát a kertünkben felhalmozott, frissen kaszált, hűvös lóherre s reggeli után kiabál.

Betti óriási pohárban hozza ki neki az édes habzó, lágymeleg tejet.

Mennyi báj, mily kellem e jelenetben! Hogy tudja abból a formátlan pohárból inni a tejet ez a nő! Szénfekete, kissé kuszált haja mily incselgve bodrozódik homloka körül, — nagy ovál szemeinek fénye hogy villan fel s hogy hal el koronkint, — duzzadt, piros ajkait hogy tudja csücsöríteni, — a fehér tejhullám mily édesen, mily finoman legygyen azokhoz az üde szájszirmokhoz, mintha holdfény csapkodna korállpartokat, ah, ez nem reggelizés, ez nem ivás: valóságos kéjelgés, a mit e nő végbe visz.

Szellemes szemeit föl-fölveti rám s kaczag és e kaczagás oly üde, oly természetes, oly szívből fakadó, mint a madárdal.

Ügyetlenül, bambán állok előtte, zavartan tévelyegtetem rajta tekintetemet s pirulva gondolok rá, hogy most engem ez a szellemes, okos asszony alkalmasint valami oktondi gimplinek néz.

S valóban az vagyok. Félek tőle, daczára annak, hogy — néném, — nagynéném.

De hát ki gondolta volna, hogy ilyen termé-

szetesen könnyed, ilyen kedves, szép legyen. Mindig azt hallottam róla, hogy szeszélyes a türehetlenségig, ideges a boszantásig s ha egyszer könyvei közé veszi magát, haragos, baljósító, mint egy Sybilla. Rémséges hieroglifekbe temetkezik, olvassa, megtanulja sötét értelmüket. Tudja, hogy a napban foltok, a vízben férgek vannak, hogy a színek pompája csupa csalódás s a gyémánt nem egyéb, mint szén. Kiszámítja, hogy vérében mennyi a fehérszín, a zsírrész, a cukor és saját vallomása szerint sokszor úgy érzi magát, mint valamely angol pudding, az a sok méz, vas, phosphor szinte szurja, égeti. Komolyan áttanulmányozta Darwin műveit, tusára száll Molechotte halhatatlanságának borzasztó tanával, s Liebig Chemiai leveleiben azt olvasva, hogy a csokoládé butítólag hat a gondolkodó szervekre: mielőtt társaságba menne, mindig csokoládét iszik . . . Azoknak a szellemtelen, vérszegény dandyknak, azoknak a gänseblümchen lányoknak, azoknak a Mokány Bercziknek s okulárés ósanyáknak, a kiket ott talál, jó lesz ő — bután is!

Mindebből a pedanteriából, gögből, szeszélyből, idegességből nem látok benne egy parányt sem. Megjelenése: gyengéd, elbájoló, kedvtelése majdnem gyermekiesek, kellemből áll min-

den mozdulata s egész lénye sugárzó, mint a fény.

Mily kár, hogy csak egy napot tölt nálunk s másnap tovább utazik kaczagó kedvével, rózsás arczával s skatulyáinak érdekes rajával. S mily áldásos, mily édes, hogy valami mégis visszamarad belőle, jelenéséből egy sugár, virágai-ból egy szírom, egészéből egy soha el nem mosódó, drága emlék.

Később, — sokára, — kuszált életem komorabb napjaiban, mikor cél nélkül tévelyegtem az éjszakában s úgy vágytam valaki után, a ki megosztja velem a keservet, a gyászt, melybe lelkem már-már elmerült; mikor segélykiáltásom viszhang nélkül hasította keresztül az előttem végtelenbe vesző sivatagot; e nő megjött hozzám szelleme világosságaival, szive védő szeretetével s költészete balzsamával.

Forgatom, forgatom e czeruzával gyorsan papírra vetett, itt-ott már meghalványult, elfakult sorokat, miket egykor ő irt hozzám s jól esik tudnom, újra éreznem, hogy kölcsönösen hatottunk egymás gondolataira, érzelmeire s megosztottunk egymással bűt, örömet, lelkesedést egyaránt.

Levelek az avarban . . . Őszi szél kavarja,

tánczoltatja őket körülöttem, de mintha még rajtok reszketne a tova tűnt kikelet zománca, egy egy visszacsillanó parány, egy-egy ragyogó atom abból az elsülyedt paradicsomból, melynek neve : soha föl nem támadó ifjuság.

Indiskrét dolog, de nem tudom megállni, hogy így bizalmas téte-a-téteben, meghitten, (a hogy az író érezheti magát olvasójával szemben) ne közöljek néhány jellemző, érdekes töredéket e levelekből.

* * *

„Lásd Sándorom, ezt már régen megtehetted volna. — Nagyanyám mindig azt szokta mondani : Ezt az én Atikámat mindenre biztatni kell ; ha nem kérném, kínálnám, bizony éhen halna, még arra is úgy kell rábeszélni, hogy örüljön. Pedig nem képzeled : milyen élvezettel tudok enni, s úgy örülni mint én, senki sem tud. Régen várom én a te leveledet, s egy perczig sem hiszem — még ha magad hinnéd is, hogy „a némaságom feletti fájdalom“ késztet az írásra, ez csak ürügy ; neked írnod kellett — ez végzeted.

Évtizedek mulhatnak el, mire újra előfordul az az eset, hogy két, természetükre és korukra annyira különböző és mégis vér és szellem sze-

rint annyira rokonlelkek, mint mi vagyunk, találkoznak s egymással olyan bizalmasan, mint anya és fiu, olyan szeretettel, mint testvérek s olyan sans géne beszélhetnek, mint két jóbarát. Mennyi régi és új kérdést intéznénk egymáshoz s aztán a te leveleid volnának a biztatás, a mire nekem oly nagy szükségem van! Gondold meg, hogy egyedül te vagy, aki engem az élőkkel, a kül- és szellemvilággal összeköt. Azok boldogok, akik eltemetve szenderegnek s álmodnak is talán, de, aki, mint én, ébren van eltemetve és sötét, néma koporsójában tudja, hogy odakünn hajnalfénytől ragyog, madárdaltól hangzik a tavaszodó világ — nem érzed, hogy eshetik annak, ha néha egy eltévedt sugár, egy hang behat magányos sirjába!

Hát van-e szived, lelked, hogy eddig nem irtál? Vagy már csupán phantáziád van sziv helyett s lázad, paroxismusod meleg érzés helyett? Mindegy, most az egyszer tedd meg édes testvér, keresd elő eltévedt szivedet, elhányódott, elszóródott érzésedet valahol, valamely elfeledett zugban, régi lim-lom alatt, tán még rájuk akad-s s akkor rögtön érezni, érteni fogod, hogy mily kár ilyen tehetségnek, mint az enyém, így nap-sugár nélkül elveszni, — hogy a te vétkeid lesz,

ha elvész s hogy a te lelkesen száradnak mind azok a némán maradt dalok, azok a szint nem nyert gondolatok, melyek bennem szunyadnak s álmukban néha feljajdulva életet, szint és hangot követelnek.

Lásd, engem, minden sujt, nyom, bénit s terhel a mi csak sujtó, nyomasztó, bénító s terhelő van a világon. Sohasem hat hozzám a szeretetnek egy sugara, az elismerésnek, dicséretnek, bátoritásnak egy hangja sem, pedig nekem olyan szükséges a szeretet, a dicséret, a biztatás.

Jer hát, riaszd fel e csendet körülöttem s hideg temetőm sivatagából vigy a forró élet verőfényére, te legrokonabb rokonom.

Nem irod, hogy hol vagy található s így nem tudom, melyik csillagba adressáljam a leveletem? Talán megkapod a Syriuson, talán a Végán. Mit nekünk hely, idő, kor, kik halhatatlanok, örökkévalók vagyunk, kik sohasem voltunk fiatalok és sohasem leszünk vének . . . Tudod, édes Sándorom, egyebünk sincs, hát csináljunk magunknak egy jó napot s sagen wir uns „Excellenz!“

* * *

Nem Sándorom, nem haragszom rád, sőt még hallgatásommal sem büntetlek. Így van jól, így

akartam, hogy legyen, Semmi gène mi köztünk, akkor közeledjünk szóval is egymáshoz, mikor érezzük a kimondott szó szükségét. Ha itt ülnél kis szobámban, hányszor hallgatnánk s az a te részedről nem lenne udvariatlan s az én részemről nem volna unalmas, sok üres szónál többet érne a mi hallgatásunk.

Hanem mindenek előtt nyugtasd meg lelki ismeretemet ; nagy felelősséget érzek rám nehezülni. Tudom, hogy családunk komoly aggodalommal látott e pályára lépni. Én ez aggodalmat jogosultnak tartom. Azt hiszem, hogy a költészet egy neme a clairvoyancenak s nem tartom egészséges lelki állapotnak. Itt is betegség termi a gyöngyöt. Láz ez, mely éppen ugy fokozza a vér hevét, a szív verését, az érvekek fogékonyságát, mint a szellem működését. Ez mielőttünk Darwinisták, Moleshottisták előtt kétségtelen. Poesie ist wie Sauerstoff, beschleunigt den Lebensprozess, de fölemészti az életet. Csodás, látnoki, delejes állapot, de épp azért nem természetes s ha tőlem függne nem kívánnám gyermekemnek (tehát neked sem) e kórállapotot, bármily tüneményesen szépek is symptomái s nyugodtabb volnék, ha az, ki szívemhez közel áll, a középszerűség lapályos, de örvénytelen, virág- s tövis nélküli ős-

vényén haladna, mint ha fenn a csillagok közt kiszámíthatatlan, vésteljes pálya jut neki osztályrészül.

De a baj már meg van, ugy-e, gyermekem s ha akarnám sem tudnám orvosolni. Kigyógyulni visszafordulni többé nem lehet, de ha veled megyek, talán elkerüljük az örvényt, talán elhárítjuk a tövist, talán a kölcsönös attractio fékezi a czéltalan, pusztító rohanást a végtelenbe s egymást fenntartva, fényt adva, fényt fogadva, édes harmoniában, mint két testvércsillag folytatjuk pályánkat ott a magasban, a bizonytalanban, hova a végzet helyezett bennünket.

Igen! előttem vagy, ifjuságod hajnal-deren-gésében! Reggeled ébredő sugara megaranyozza hanyatló napom esthomályát; üde, virágos tavaszod sajtyszerű bűbájt áraszt életem, lelkem, költészetem őszi hervadására. A te sejtelmeid az én emlékeim, a te vágyaid az én resignatióm — mily csodásan vegyülnek, értik egymást, cserélnek szerepet két ilyen lázongó, kiszámíthatatlan kedélyben!

De mondd, hogy ez pályád veszélyét nem fokozza, hogy lesz erőm téged visszatartani, hatalmam, nyugtalanságodat szelidíteni, csendesíteni . . .

Hisz, lásd az én utam már lefelé vezet ; alátétekintve a homályt, az árnyat, az ut végét látom, míg a te ifju szemed várva, remélve, követelve a napsugaras bérctetőn függ. Tavaszod dus virágözönében gondold meg, hogy azon a tulsó ösvényen csak gyéren fakad a virág s ha eltiporják, nem jó más helyébe szaz én letűnő csillagomnak — hogy elboruljon — elég oly kicsi felhő is, melyből csak pár köny fakadhat . . .

Irj, mikor jól esik. Mi egymás előtt mindig olyanok legyünk a minők valóban vagyunk. Nem kell nekünk sem álarcz, sem ünnepi köntös. Mi nem szorulunk színlelésre, mesterkélt szavakra, csinált érzelmekre. Hiuságból sem tehetnénk jobbat mint hogy — igazak maradunk.

* * *

Csak azt akarom mondani, hogy olvastam költeményedet s én is irtam egy — mit is? egy „migraine“-t, nem lehet azt másnak nevezni, — az nem rajz, nem novella, csupán egy idegroham, egy görcs, a kedély egy delejes zivatara, mely az égen feltűnő vészfelhővel keletkezik, növekszik, kitör s elvonul.

Sajátságos, különöz munka, bár története nem egyéb, mint Ádám és Éva örök regénye. De minő kecscesel nyújtja az én Évám az almát s

mily kifogástalan illemmel, a férfiméltóságnak mily teljes megőrzésével fogadja el azt Ádám! Az ellenszenves és szükségtelen kigyó egészen kimaradt s a merész jelenetet szemérmes fűgefalevelek árnyékolják, úgy, hogy az Ur maga is elnéző mosolylyal tekint le rá s nem lép közbe, mert hát Évának meglehetősen beszélője van s ügyét képes volna bárki ellen is megvédni.

A compositiónak csinos átmenetei vannak. Az introductióban — csak úgy futtában — megérintek egy családi drámát, átálmodom a forradalmat, két kis gyermek mosolyában megoldom a legképtelenebb dogmát, a szent háromság titkát, azután következik egymásután a Scherzo, Capriccioso, Adagio, melyhez kíséretül a vihar játszsza a passagio chromaticot s a fortissimonál — mikor a villám lecsap, — mikor a situatió végveszélylyel fenyeget, akkor Évám sirva fakad s zokogva, szepegve elalszik, mint egy kis, megriadt madár, Ádámom pedig bambán haját simogatja. Egy szóval: sikerült két alak. Ádámom ügyetlen, mint a férfi, boldogtalan szerelmében s aztán nyugodt, biztos, győzelmes önérzetes, mint a boldog szerelmes. Évám könnyeiben nem unalmas, szeszélyeiben sem kellemetlen, tudományos, gögje tele van ötlettel, szellemmel, következetlen

logikátlan, mint a női szeszély, — de pajzán fényü szemei keresztülvillognak a tudomány penészen s tűzőkben költészetté olvad fel a bölcsesség.

Olyan az egész, mint egy filigran foglalatban harmatcseppként rezgő hegyi kristály.

Alig várom, hogy olvasd s elmondd, minő hatást tett rád.“

II.

A „Migraine“ néhány nap mulva csakugyan megjelent s én teljes elragadtatással olvastam végig e ragyogó, szellemes művet, mely valóban nem volt sem rajz, sem novella, de minden sorában ott volt a költészet, minden hasonlatából, kifakadásából, ötletéből egy saját utjain haladó genius fénye tört elő, — nem is annyira olvastam e sorokat, mint inkább magamba szívtam a belőlük kiözönlő, felém áradó illatot. Az érzelmeknek és gondolatoknak e merész, büszke röpte, — a szingazdag nyelv, a kifejezések e tékozló, pazar pompája, e bőség, mely — mint a habjával nem bíró patak — kirontott medréből s elborítással látszott fenyegetni mindent: úgy tünt fel előttem, azt a hatást tette rám, mintha a sarkvidékek északfényes zivatara vibrált volna fölöttem, — valami tüneményes világosság hullámozta be körülöttem az éjszakát s lelkem csak úgy remegett a titokzatos fénytől, melyet e nő hódító szelleme rám sugárzott.

Csak Lilia kitörését idézem, ahogy ideges, szenvedő lelke terhein érzelmeinek túlradásával akar könnyíteni s Elemérre, a külföldi utjából éppen most hazaérkezett jeles fiatal orvosra szórja szemrehányásainak s gúnyjának égő köveit :

„— Ah, migraine! Mily korszakot alkotó fölfedezés! Mily remek diagnosis! Mily csodahatásu, bűverejű szó, melynek pusztá kimondásával meg van oldva a probléma, fölöslegessé vált minden gyógyszer, segély, részvét és ápolás! A tudomány mosolyog s azt mondja: migraine! és a beteg csendesen szenved tovább. Mit gondoltok ti a szenvedéssel! A jajszó nem hat át a szoba négy falán s nem árt a renomménak. Egy haláleset, egy temetés, az már egészen más! Azt kiharangozzák, kiéneklük, kiprédikálják az egész világnak s az ünnepélyes gyászmenet a sok fátyol, koszoru, könny és az egész nagyszerű pompe funebre láttára egyszerre mindenki elérzékenyül és hő részvétet érez a halott iránt, kivel — míg élt — egy cseppet sem gondolt s fejcsoválva, elszörnyűködve kérdi: de az isten szerelméért, hát ki volt az orvosa? Azért csak szenvedj nyugodtan, szegény szenvedő, ebben nem gátolsenki, de légy oly jó, valahogy meg ne halj.

Migraine ! hiszen azt még csak kiégetni, föl-metszeni vagy amputálni sem lehet. Oh, ti ujkor-beli csudatevők, látnokok, ti tudós javasok ! lár-mát ütni, az nálatok a jelszó ! Nagy hűhóval föl-fedeztek ti mindent, a miről a mi tisztas őseink nem is álmodtak. Azoknak mertétek volna csak mondani, hogy izmaikban trichin van s vérük pe-nészes ! De hiszen ti e sok kecses nyavalyának, kóranyagnak ellenmérget is feltaláltatok, van salicyl-, thymol- s carbol-savatok, csakhogy csoda-szereitek — fájdalom — a betegséggel együtt a beteget is megölik.

Ti csak azt keresitek, fürkésztitek, mit gyógy-szertáraitokban megtörni, megfőzni, destilálni vagy diluálni lehet. Csak azt nyujtjátok s tiltjátok nekünk, mit óránkint bevenni, időnkint inni s na-ponkint nehányszor enni lehet, de bölcseségtek számba sem veszi azt, a mi bennünket szünet nélkül körülfoly, körülhullámoz s idegeinket ti-tokzatosan átrezgi s minek keveréke, nyomása, áramlata okozza talán a legkinosabb betegséget : a rejtelmes idegbajt ezer változatával, mit ti csak azért néztek le vállvonva, udvarias gunymosoly-lyal, tudálékos hallgatással, mert nemcsak hogy nem értitek — ez még hagyján volna s többször is megesik rajtatok — hanem mert ezen nem fog

chinintek, morphintok, ipecacuanátok, — tudományotok alphája és omegája!

Előttetek egy ember, akinek egy szép estén, csendes szobájában, kényelmes ágyában a szeme nyitva marad. Viszonyai rendezettek, családélete boldog, lelkiösmerete nyugodt, — de most eszébe jut, hogy egy évek előtt elhalt ismerőse hogyan került csőd alá, hogy gyermekkorában egy nagybátyjának két kis fia egy nap meghalt torokgyíkban s aztán, hogy az a Rózsa Sándor mégis rémséges dolgot vitt végbe! Erőszakosan lezárja szemét; felnyitja, mintha valamely árny lebbent volna el ágya mellett. Megállítja az órát, hogy ne ketyegjen, elmondja az egyszeregyet hatszor rendesen, hatszor visszafelé; olvassa Terrier nagyfontosságú munkáját: „Über di Buccalvalven bei den Cucullanen“ — nem ért a zoológiához s még sem alszik el! S ez így tart hetekig! Feje zúg, ég, kábul, szédül, érzékei megbomlanak, szeme szikrát lát, füle cseng, kávéja sós, dohányja phosphorszagu, fulad, szívdobogása van, keze-lába zsibbad, borzong, hevül, egy szóval: minden létező betegségeknek összes symptomái mutatkoznak nála. Kedélye elborul, terhére lesz mindenkinek, de leginkább önmagának és még Pontius Pilatus is azt mondaná rá: „ime egy ember!“ ti

azonban azt mondjátok: „íme, egy hypochondricus!” — egyet nevettek s megszőktök előle, mert ez az ember csak képzelődik, csak ámitja magát, nem uralkodik agyrémein, pedig hisz épp ezek a csalhatatlan kórjelek s ti elismeritek az okozatot, de tagadjátok az okot, mert nem hisztek olyan bajban, melyet górcsövetek nem talál meg, mely tükreitekben nem mutatkozik, melyet hallcsövetek nem hallat s mely kopogtatástokra nem felel. Ti jelekre nem adtok semmit s csak annak létezésében hisztek, mit kézzel fogni, megtélni, feldarabolni lehet. Vallástalanok vagytok még tudománytokban is s valamiként nem látjátok át, hogy protoplasmátok, ätheretek, cosmiaködötök s a két első körforgást kezdett s év-milliárdok alatt naprendszerre alakult atom épp oly megfoghatatlan csodák, mint a hét nap alatt befejezett teremtés munkája, egyszerre bevégzett szép és okos Ádámjával, s miként a végtelenség, a kezdet nélküli örökkévalóság általatok is elfogadott, habár meg nem értett fogalma nem tanít meg, hogy hinnünk kell ott, hol tudni képtelenek vagyunk, akként eretnekek vagytok mint orvosok is, s nem akartok jelekben hinni, pedig tudjátok, hogy a delej mint anyag nem észlelhető sem a górcső, sem a vegytan, csupán csodaszerű

jelenségei által; tudjátok, hogy Leverrier egyedül a naprendszerben észlelt zavar, rendetlenség s eltérés jeleitől vezetve oda mutatott az ég egy sötét pontjára s azt mondta: ott egy még eddig soha sem látott bolygó van s meghatározta távolságát, átmérőjét, súlyát s a nap körüli két százados pályafutását, melynek egy bizonyos általa szintén kijelölt pontját elérve, végre a távcső is megtalálta Neptunt s a tudomány valónak ismerte el a jós szavát. — Mikor támad köztetek egy Leverrier, ki oda mutat a megzavart idegrendszer dissonanceainak okára? Mikor jut eszetekbe megkísérteni, hogy miként a spectralanalysis az égi testek alkatrészeit fényükből ismer-teti meg: ugy a lélektan a kedély sajátságai, bajai s ezertéle nyilvánulásának elemzése által megtanítana jelekből olvasni s a szellem kiáradó fénysugarán visszavezetné a kutató ész a fényforrásra, az anyagra, megismertetve ennek lényegét? Ti azonban mint materialisták sem vagytok következetesek s Darwintok, Häckeltek daczára mindig kivételes állást jelöltök ki az ember számára. Mint földlakót: kiveszitek a természet három országából, hova szerves s szervetlen alkatrészeinél fogva tartozik s kiragadjátok a világ-egyeteméből, melynek ő is örök időktől fogva el-

veszhetetlen része, egy atomja, alávetve ugyanazon örök törvényeknek, mint a nap és homokszem, mint minden anyag, nyilvánuljon az bármilyen alakban. Ti elismeritek a befolyást, melyet csillagra, légre, vízre, növényre, állatra és ásványra a gravitáció, attractió, äther-hullámozás, légnyomás, vegyi erők, hő, fény, villany és delez gyakorolnak, hogy a tenger érzi a hold befolyását, a tej a vihar közelségével megturósodik, a delezttü északi fénynél örültként forog és csak a mi idegeinkben, a mi vérünkben ne mutatkozzék mind e hatás? Ki tudja, hogy az ember nem ugy kapja-e az epemirigyét, mint a hogy a tej megturósodik? S hogyha a delezttü agyvelővel birna, nem okozna-e neki földrengés, vulkáni kitörés és északifény — migrainet? . . .

Megbocsátjátok a forró lázt, az agygyuladást; értitek a hülyét és a bambát; az állatoknál és növényeknél természetesnek találjátok, hogy a mimosa egy kis érintésre idegesen összehuzódik; a fehér házi nyúl mind vörös szemü, a fehér macska süket, minden macska szőre szikrázik mennydörgésnél s hogy a kagylóban a gyöngy ugy képződik, mint a tüdőben a gümő. De az embernél semmi szokatlant, eltérőt, vagy saját-ságost nem akartok türni s megbotránkoztok

azon, hogy némely ember nem úgy lát, nem úgy hall, mint ti s idegei másként éreznek mint a tettek s az idegesen és a költőn nevettek, mint valami szemfényvesztőn, kinek mutatványai mulattatók s nem hiszitek, hogy azok nem mutatnak nektek egyebet, mint önmagukat s az egyik idegbeteg, a másik költő, mint ahogy ti szőkék vagy barnák vagytok. Ti a természetet úgy tekintitek, mint a holttestet boncztermeitekben, s a holt anyagot vizsgálva, nem találjátok meg az agyban a gondolatot, az idegekben a delej-áramlatot s az egész természetben a működő, mozgó erőt; nem értitek tüneményeinek titokzatos beszédét s a csodaszerű azonosságot, válrokonságot, csillag, ásvány, növény és ember között. Például ti, úgy mint az életben, magában a testek villózásában is csupán egyszerű vegytani processust, elégezt láttok és nem gondoltok arra, hogy az a villófény tán az öntudatlan gondolat, a szunynyadó, fejlődésre váró szellem, mely évmilliárdok folytán önereje, akarata, ösztöne, vágya által magának szervet idomit, agyat képez. Nem gondoltok arra, hogy a gyémánt, chlorophan, márvány, melyek a napsugaraktól mintegy megittasodva, átszellemülve s megdicsőülve rózsaszín, kék és bíbor fényben égnek, szervekkel birva mit éreznél-

nek, szenvednének? Nem lenne-e belőlük virág, csalogány, költő, fényükből illat, dal. . . Iliás — Énekek éneke!! vagy tán valamennyiből idegbeteg — és fényükből — migraine! . . .“

Ime, így beszél a „Migraine“ Liliája, vagy jobban mondva: így reszket, így villog a beszéd e rohanó árján Lilia migraineje. S mindez kétség kívül hosszadalmasnak tűnnek fel, ha nem volna helyzetszerű és jellemzetes. De ez több mint puszta beszéd; nem üres szópompa, nem is a valamit tudás fitogtatása: ez maga a valóságos migraine, szavakká, kifejezésekké töredezve; heves, nagyfoku, mert a szellem, melyen átviharzik, túlérzékeny; ideges fájdalmában agyon gyötör maga körül mindent, a kinzásig marczangolja tárgyát, toporzékol s gondolatai mint égő szilánkok hullanak vissza képzelődésére. A valónak és phantastikusnak, a józannak és kivételesnek, az életből kiragadott képeknek és a végtelenbe törő visióknak oly fenyegető torlódása ez, mely szinte erőszakosnak tetszenék, ha nem volna annyira természetes. Mily büszke megvetés, mely felséges dacz, mily merész követelések jellemzik e kitérő erélyét! Hogy lázong, hogy forr itt minden, hogy lüktet a vér, hogy vergődnek, rángatódznak, vonaglanak a szavak, milyen ideges, lázas rohanása

ez annak a minden közönségestől és nyugalmas-
tól elszabadult szellemnek, mely odafenn szinte
kéjelegve csapkodja a szokatlant, a rendkívü-
lit s végre is teljes kimerülésnek kell bekö-
vetkeznie, hogy ez az exaltatio — a maga
csodálatos északi fényével — megsemmisüljön,
nem lassankint, de hirtelen, mint a vihar, mely
előidézte.

III.

Ki ez a heves képzelmű nő? Kisfaludy Sándor unoka huga: Kisfaludy Atala.

Mi különbözteti meg őt társnőitől?

A színvonal.

Ez többé nem a Dukai Takács Juditok, Ujfalvy Krisztinák vérszegény melancholiája, határozatlan dadogása, nem a modern Kotlik Zirza-bellák vékony képzelődése: ez a madame Staëlok színvonala és én is elmondhatnám irónómról, — — tán több joggal mint egykor Petőfi mondta Szendrey Juliáról: elég volna Párisnak is, a George Sande-ok hazájának, nem pedig Somogy-nak, az ólomfütykösök termőföldjének, a hol a Kistükör túlzása szerint különben is:

Körtét, almát, somot eleget ehetsz,
De a tudományban kevés részt vehetsz.

Kétségkívül a legérdekesebb látványok egyike lenne e kiváló nő pályáját, e pálya göröngyös vagy virágos utait, örvényeit és magaslatait,

élete harczeit, győzelmeit és veszített csatáit áttekinteni, de mindezen fényes és borongó, kedves és mystikus részletek rajzára és egybefoglalására terünk szűk, elégtelen. Pusztá körvonalozásra kell szoritkoznunk s arczkép helyett csak silhouettet adhatunk; az eredeti kép halavány mása lesz ez; egy-két odavetett vonás, semmi több.

Kisfaludy Atala született Somogyban, egy egyszerű igénytelen kis faluban, Köttсэн. Csapongó kedélye, élénk szelleme s hajlamai a rendkívüli márkora gyermekéveiben meglepnek, megdöbbsentenek mindenkit. Anyjának, nagyanyjának épp oly elkényeztetett gyermeke, mint bálványa az egész vidéknek. Szeretik, imádják, csodálják, pedig természetére nézve szeszélyes, heves, büszke, túlérzékeny és zsarnokoskodó. A serdülő leánynak külön világa van, homályos vágyakkal tör tisztább légkör ideáljai után, ábrándokból él s érzelmeiről nem tud magának számot adni. Szereti a költészetet s nagyobb társaságok előtt oly szabatosan, annyi megindulással szaval el egy-egy költeményt, hogy a jelenlevőket könnyekre fakasztja. Lelke fogékony minden benyomás iránt; a költő és a művész képzelmevel látja a tárgyakat; a természet jelenségei nem lelketlen tünemények előtte,

de élő, beszélő, szenvedő, szívvvel s lélekkel felruházott lények, a kiket ő megért s a kik őt is megértik. Egy nagy betegség után írja meg első versét, melynek lázai közt gondolatai különféle ritmusban s vad rohanásban üzik egymást. A hulló csillag, a hervadó virág, a susogó falevél, a fénybogár, a hold, az esti szél — mind zsonganak, dalolnak körötte. A természet titokzatos hangjai megannyi akkordokként csengenek fülébe s ez akkordok egymásba ömölve hatalmas Simphóniává magasodnak képzeletében. A maga kedveért dalol, mint a madár s nem sokat törődik azzal, hogy megtapsolják-e érte. Célja sokkal nemesebb: egy-egy sebet begyógyítani, egy-egy könnyet felszáritani:

Ha dalában csak egy kebel
 Vigaszra, örömmre lelt;
 Akkor az elszállt madárka
 Nem hiába énekelt,
 S ha színével, illatával
 Örömet szerezheté:
 Rövid bár, de nem hasztalan
 Volt a virág élete.

Az ifju lány ritka tehetségeit, szelleme természetes és merész röptét, a báj és fényt, mely egész lényén előmlött nem csak közvetlen kör-

nyezete bámulta és szerette meg, de korának nagy szerepet játszó szellemei is.

Akaratos, makacs, bátor, sokszor a végletekig merész : másrésről gyengéd, érzékeny, olvagtág ; gyakran nyugodt, közönyös, másszor izgékony, megrázkódtatásokra vágyó, égő idegzetű. Ily vérmérséklet s ily tehetség számára csakugyan szűk világ egy kis falu. „Oh én krumpliföldbe ültetett ananász, tyukólba zárt csalogány, szemetre hullott gyöngy ! — kiált fel kaczagó keserőséggel egyik levelében — És mégis : oh áldott krumpli ! tiszteletreméltó, kodácsoló, tojást teremtő tyúk ! becsületes zabszem ! hogyan megérdemlem én lenézésteket ! Milyen hiába való vagyok én köztetek ! Milyen haszontalan vagyok én ott, a hol vagyok !“ — A sors úgy akarta, hogy „szülőföldéig terjedjen láthatára“ s nyílt harcok és összeütközések helyett benső küzdelmek emészték fel, eszmények után rajongó lelke pedig majmok közt lobogja ki magát.

* * *

Tizenhat éves korában férjhez ment, új világba lépett, új foglalatosság öröme, keserve szórakoztatta s csüggesztette. Életének valóban alig vannak külső eseményei — egész biográfiáját bele lehetne ebbe a néhány szóba foglalni : szeretett,

szenvedett. Magányra utalva ; gyermekeinek, a költészetnek s a tudománynak élt. Egyhangunak tetsző élet, de annál jobban megizmosodik e csendben, e magányban szemlélődő ereje s tehetősége súlyosabb, mélyebb lesz. A contemplatív élet kikiragadja az érzelmek világából s fogékonyná teszi a reflexióra. Lassanként maga a szerelem sem lesz előtte egyéb, mint rugó arra, hogy észleljen, tanuljon. Ez a mindenható nagy erő talán megválthatta volna, de inkább ébreszteti birta másokban, mintsem ő maga érezte. Szelleme bonczkés alá vett mindent ; úgy bánt el az érzelmekkel, mint a mikroszkóp az ázalagokkal, a chemia az elemekkel s valóban a szerelemben sem hagyott számára egyebet mint a lélektani észlelet s tanulmány érdekét.

Irodalmi munkássága mindössze egy kötet költemény s egy kötet rajz, nem számítva ide az e kötetek megjelenése óta szétszórva itt-ott napvilágot látott apróbb elbeszéléseket. Verseinek gyűjteménye nem érdektelen kötet. Midőn az ötvenes években megjelent : nevét ünnepeletté tette s talán kissé túlzó dicséreteken is részesítették. A második kiadás alkalmával helyesen nevezi el Atala az első kötet tartalmát „Első kísérlet“-nek, az ezekhez fűzött „Ujabb költemények“ sokkal

tartalmasabbak, mélyebb hangulatokról tanuskodók s nagy részök méltó az ő nevéhez. Az elégiák hangja vonul rajtuk keresztül bizonyos titokzatosság kíséretében, mintha nem volna elég bátorsága mindazt elmondani, a mit szeretne. Egy részök mysterium s a fény, mely kiárad belőlük csak félvilágosságba helyezi alakját. Teljes költői egyéniség képét nem lehet megalkotni e kötet darabjaiból s bármilyen sokat jelentők legyenek azok az érzelmek, melyeket a költő elhallgat: bizonyos hézagosság tűnik itt elő minduntalan, tátongó mélységek, melyek csak a sötétet mutatják, hova a színt, az életet nem nyert érzelmek vannak eltemetve. Alkalmassint azért is emlékezik oly gyakran — halottairól.

De egyénisége teljes pompáját, tökéletes egészét annál jobban föltárja előttünk a „Rajzok“ kötete (1879.) Itt már minden világos, egész; semmi fogyatékos, semmi töredékes. Sőt ha valami hátrány van benne: az a bőség, a tulterheltség lesz. A gyümölcsfák egész erdejét látjuk magunk előtt, s a ragyogó, nevető gyümölcsök terhe csak úgy tördeli az ágakat. Virágok, levelek helyett egész nagy lombok hullanak fölénk s a gyalogösvényre, mely e tündöklő s gazdag fák alatt elvonul.

Ez a két kis kötet aránylag csekély, aránylag kevés oly könnyen teremtő szellem műhelyéből, mint aminő Atala szelleme. Nem akarom bolygatni: mennyivel többet adhatott volna más körülmények közt, ha ott áll mellette a szeretet a maga buzdításaival, az elismerés a maga koszorúival. De a „Rajzok“ című kötete, mely becsületére válnék bármely előkelő nemzet irodalmának is; melynél értékesebb kötetrel eddigelé egy írónk sem ajándékozta meg az irodalmat s melyben „ész, szellem, kedély, műveltség, phantasia, széles látkör, gazdagon változó hangulat, elegans, szinektől ragyogó irány egyesülnek szép egézségé“ — ott hever a könyvárusi polczon s leszállított áron árulva sem fogy el ezer példányos kiadása.

Tapasztalásból tudom, hogy milyen kellemes érzés az, s mily jótékony hatással van az íróra, mikor a kiadója szerelmes leveleket ír arról, hogy köszöni a bizodalmat, de máskor nem kér belőle. Mit érezhet hát egy igazi, magas tehetség, mikor részvétért esengő szive a meg nem érdemelt közöny ily rémes, ennyire vigasztalan sivatagát látja maga előtt? Nem akarjuk megismerni a saját kincseinket. Hanem majd egykor, ha ez alkotásokat lefordítják német, vagy francziára s

mikor ottkűnn megtapsolják őket, az majd tet-szeni fog nekünk.

S áldicsóséggel lakunk jól,
Hogy ez innen van honunkból.

Egy George Sande, egy Marlitt nincsenek, feledve; egyiknek sirjáról, másiknak thüringiai kastélyából, mit a nemzet adott neki nyughelyül, nem fogy ki a virág s a szeretet és kegyelet ezer jele. A mi kiváló, a maga nemében páratlan s koszorukra méltó irónónkról még a saját megyéje, a saját városa sem igen vesz tudomást s bár a Petőfi-Társaság beválasztotta tagjának: ez még mindig csak az irodalom elismerése s nem a nagy közönségé.

Ilyen körülmények közt aztán nem lehet csodálni, ha a tehetség ereje megcsügged, szárnya megszibbad s fölöslegesnek itéli a gondolatot, mert nincs kivel megoszszza.

Bizonyos ridegség, bizonyos fásultság vesz rajta erőt. Merev tekintettel nézi a mozdulatlanak tetsző világot, az elalélt természetet, szívében nincs sem öröm sem fájdalom, a hogy odakűnn nincs sem nyugalom, sem zajgás; úgy tűnik fel maga előtt, mint egy eldobott, elfeledett emlék, mint egy elhervadt falevél, melyre sértő gunynyal ragyog az aranyos napsugár, mint a hűvös ősz egy

elkésztett madara, mely jobb hazába készül s kutyájának, Val-Jeannak kell megdögölnie, hogy egy pillanatra fölbredjen szívében a könyörület s szemébe újra forró könyvek gyűljenek: „Megsiratlak, jó kutyám. . . .

. . . miért is ne sirassalak ?

Tán mert szóra nem nyithattad ajakad ?

Sok hamis szó, hazug eskü csalt szemembe könyeket :
Megsiratom a te igaz, hűséges jó szivedet.

Sirok érted, miért is ne sirassalak ?

Nem vétettél és én sem bántottalak

S emberek közt mennyi kínos önvád, bántalom !

Megsiratlak s veled együtt magamat is siratom.

E soktényű lélek tündérvilágára ráborul a magány éjszakája; napokat, heteket tölt egyedül, csöndes kis szobájába zárkozva s könyvei közé temetkezve, mint egy élő-halott; koronként feltörő nehéz sóhajára az óraketyegés s a szupercezégés közönyösen válaszolják: „ismerem!“ Mint sötét szárnyu, röpülve alvó nagy albatroszmadarak, szállanak el fölötte a komoran egyforma, örömtelen nappalok, melyeknek kétes világossága mellett olvassa kedvencz könyveit, az „Ilias“-t és a „Századok legendáját.“ Egyszer aztán felmondja a szem is a szolgálatot — tekintete előtt összefolynak a betűk, sem írott, sem nyomtatott

sorokat többé nem olvashat — az utolsó jóbarátal, a könyvvel sem társalognak többé oly bizalmasan, oly meghitten, mint eddig; kénytelen be felé, lelkébe pillantani s csak úgy rémlik, révedez előtte minden, amit átélt, átszenvedett, mint ahogy rémlik előtte maga az írás, mikor telekarczolja a papirost végtelen fájdalomról beszélő sorokkal, minők a következők is:

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
A fény, a dal, az illat visszatérte,
Midőn szívemet valamely nagy, égő,
Sötét, reménytelen hubánat érte.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Arany sugár szállt a patak vizére —
Midőn valamely mély, halálos sebből
Gyötrelmesen patakzott szívem vére.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Fűnek, bokornak, fának bimbózása
Midőn szememből égő könyvek hulltak
Valamely névtelen nagy hervadásra.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Megszállta régi fészket fecske, gólya,
Midőn valamely örök elválásnak
Történt szívemben végbucsuztatója.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Dúsan zöldellt az emberek vetése,

Midőn valamely meggyilkolt reménynek
Történt szivemben gyászos temetése.

És most, ha visszazáll a fecske, gólya,
Arany sugártól a virág feltámad —
Szivem feljajdul s bezokogja lelkem'
Egy régen meghalt, névtelen bubánat.

Ily contemplatiók, ily hangulatok közt kezd éjjelre válni e nő életalkonya. A lejtőn mindig nagyobb ut marad hátra . . . légkörének világossága is mind gyéreibb, fogyatékosabb . . . e sorsa elé hunyt szemekkel haladó s lejjebb-lejjebb tűnő alak mind csüggedtebb, törtebb . . . tekintetén könnyek égnek, melyek nem tudnak lehullani, szivében fájdalmak, melyek nem birnak tetsikoltani s neve — ez a fényes örökség, ez az egykor büszke hangzásu név — szinte szokatlanul, idegenszerűleg hangzik el e hálátlan világban, az erőtlen, velőtlen tehetségek szajkó-lármája közt.

IRODALOM ÉS KÖZÖNSÉG.

A nyugati irodalmak közt egyetlenegy sincs, mely oly megbecsülhetetlen szolgálatokat tett volna nemzetének, mint a miénk.

Az egyes időszakok folyamában fentartó ereje, erkölcsi hatalma, nemesítő hatása sohasem szűnik meg, — csak jellege változik. Egészében véve úgy áll előttünk ez irodalom, mint egy óriás, ki a nehéz századok politikai küzdelmei közt a háboruk vértengerében gázol s durva ujjakkal veri lantján a riadókat, vagy komor himnuszait a büntető istenekhez; majd izmos vállain Atlaszként hordozza a magára hagyott nemzetiség ügyét, virrasztja a kilobbanni készülő hazafiság s a mélyen alvó honszeretet álmaít; balzsamot önt a legsajgóbb sebekre, gyengéden bekötözi, gyógyítgatja azokat, — az irgalom, a béke, vigasztalás vele jönnek elcsüggedt lelkünket uj erőre hozni s midőn a nemzet — közönyből, kétségbeesésből — az elkorcsosodás lejtőjén rohanni kezd: mennydörgő hanggal állítja meg a lejtőn,

hatalmas karokkal ragadja meg a végveszélybe rohanót s becsületre, munkára emlékeztetvén őt — megegyengeti előtte a politikai haladások nagy utját, melyen át aztán csakhamar feljutunk az iszabpól, a sárból a renaissance Ararat-hegyére s itt végre büszkén érezzük, hogy élünk s más nemzeteknek is látniok kell a tényt, hogy —
v a g y u n k !

Igen! Nem kevesebbet, mint a lehető legtöbbet köszönhetjük irodalmunknak: lételünk-et köszönhetjük neki.

Most már azt kellene hinnünk, hogy ily rendkívüli szolgálatok fejében a nemzet nagy közönsege egygyé van forrva irodalmával — mert hiszen nyilván való: mit köszönhet neki? Azt kellene hinnünk, hogy a nyugati államokban irodalmat és társadalmat sehohsem köt össze bensőbb kapocs, letéphetetlenebb kötelék, mint nálunk s hogy itt az irónak, költőnek nincs egyéb hivatása, mint hozsannákat zengedezni e büszke, e nagy egyesülés diadalairól, feunen hangoztatván: „Mutass fel elhez, a mienkéhez hasonló, felséges őszhangot, világ!”

Van-e lovagiasabb nemzet a föld kerekiségén, mint a magyar? Hisz nálunk bizonyos értelemben s bizonyos fokig még a betyár is gavallér-

nak születik s ki ne emlékeznék arra a jeles magyar főúrra, a ki a londoni lófuttatás alkalmával tíz ezer forintot vásárol meg egy paripát, csak azért, hogy a másik pillanatban a sportsmannek és yockeyk általános hüledezése közt föbe puffantsa a nemes állatot, mert hát egy magyar mágnásnak tíz ezer forint bliktri!?

Röviden: lovagias és gavallér nép vagyunk, így tehát nem is lehet rólunk azt feltételezni, hogy épen az irodalommal szemben viselnők magunkat lovagiatlanul, az irodalommal szemben, a melynek oly sokat, oly kiszámíthatatlanul sokat köszönhetünk.

Hisz nagylelkűeknek sem kell lennünk, csak igazaknak. Ez az irodalom nem kér jutalmat, annál kevésbé alamizsnát, — csak lelkesedést és szeretetet. Ime, egy részről a kölcsön, más részről a visszafizetés kötelessége; amott a küzdelem verejtéke, diadala, — itt a béke hálája. Ennyi az egész. Hadd foglaljam össze mindezt e kis szócskába: „K ö l c s ö n ö s s é g.”

Hanem itt aztán meg is álljunk, mert épen ennél a kis szónál támad a nagy bökkenő. Kérdés: hol fogunk az irodalom és a közönség e kölcsönösségének nyomaira bukkanni művelődés-történetünkben?

Lássuk csak.

Magamra vállalom a szellem-idézők szerepét — ne én, de a megtörténtek, a tények, a nagy küzdelem felkeltett hősei tegyenek tanúvallomást e kölcsönösség mellett, vagy ellene.

Fel, fel tehát a sirból, a temetőből, — elő a feledés szomorú ködéből, ti fényes, küzdő szellemek. Fel, ti vívódó nagy elmék, ti vergődő, vérző nagy szivek ; ti meg nem értett dicső alakok, nyomoruság fölkenetjéi, inség választottjai, koszorútlan vértanúk, hallhatatlan halandók, kik álmodtok jeltelen s kiknek hamvai felett immár áttombolt a századok viharja !

* * *

E r d ő s i Sylvester János, a XVI. századi magyar irodalom egyik kiváló szelleme, az Uj testamentom tudós fordítója, az első magyar nyelv-tan írója, nagy fontosságu működése jutalmául subpredikátorságot kap Lőcsén, a hol feleségével és gyermekeivel 32 frtnyi évi fizetésből kell megélnie. Tinódy végigvándorolja a két magyar hazát, buzdit, lelkesít, — eszi hozzá a nagyok kegyelemkenyerét, iszsa az udvarmesterek „büdös borát“ s elvesz valamelyik erdő szélén, a hol hulló levél, zörgő haraszt temeti be. B a l a s s a Bálint sem részesül jobb sorsban, aláássák becsü-

letét, megmérgezik életét s a „nagy bú és szemérem“ miatt világnak indul, üldözött vadként tévelyeg idegen tartományokban, bujdokol vadonat erdőkön, zugó tengerek partján s nemes, nagy szívével csak meghalni tér vissza ismét hazájába. Szenczi Molnár Albert a XVII. század egyik első rangu írója a legfeketébb inséggel küzdi végig életét; A páczai Csere Jánost, kora legvilágosabb elméjét szoszátyárok kergetik a halálba, mielőtt a tömeg majdnem ledobja dühében a gyulafehérvári torony tetejéről. Hasztalan kiáltanánk: „Koszorut, könyvet e nagy ember sirjára!“ Sirját nem tudná megmutatni nekünk senki sem.

De hát ezek mind nagyon régi, régi történetek! Akkor még durvábbak voltak az erkölcsök, kevesebb az igazi műveltség, a valódi izlés s több a harcz, a nyomor, a viszontagság. Abban az időben még jóformán nem is lehet közönségről beszélni, mert az irodalomnak nincs közönsége.

Mit szóljunk hát Zrínyi Miklósról, ki „Szigeti Veszedelmé“-vel műeposzunk megteremtője, kit kora nem ért meg, kit végkép elfelednek s kit csak most századunk elején veszünk ki a lomtárból ujonnan? Mit mondjunk Faludyról, kit számba sem vesznek, míg él? Bessenyei-

ról, ki a magyar renaissance egyik legelőkelőbb bajnoka, s kinek sirja felett ma szántanak? Baróti Szabó Dávidról, kit részvét nélkül temetnek el? Virág Benedekről, a magyar Horáczról, a nemzeti lélek tüzes ébresztőjéről, ki annyi forró hevülés, tiszta lelkesedés árán inséggel, nyomorral küzködik s teljes elhagyatottságban hunyja be szemeit? Kármán Józsefről, a „Fanny Hagyományai“-nak kitünő költőjéről; ki huszonhatéves korában reményt veszítve száll sírjába? Csokonairól, a geniális költőről, kit sorsa viszontagságai harminczkét éves korában a halálba üldöznek? Révaairól, a halhatatlanról, a nagyról, ki nyelvészetének történeti irányával megelőzi a német tudományosságot s ki „mostohájának“ nevezve hazáját, pártfogójától, Mártonfy püspöktől, egy kis helyet kér valamely jószágán, ahol élélme, „melegedése“ legyen s ahol csendesen behunyhassa szemeit? Mit mondjunk Kazinczyról, a nagy irodalmi reformátorról, a ki ötvenhat évi szakadatlan, óriási munka díjában nyomorusággal él és hal? Kölcseyről, kit szelleme gazdagsága nem óv meg az anyagi szegénységtől; Katona Józsefről, a „Bánk-Bán“ lángelméjű költőjéről, ki ismeretlenül, koszorútlanul tűnik el; Vörösmartyról, a költő-feje-

delemlről, ki küzködve tartja fenn magát ; B a j z á r ó l, ki megőrül ; G a r a y Jánosról, ki éhen vesz el ; C z a k ó Zsigmondról, ki öngyilkosságba rohan ? . . . P e t ő f i r ő l, ki 800 frt évi jövedelemlről álmadozik ; T ó t h Edéről, ki inségével saját diadalkapuja alatt roskad össze ? . . .

Hogy nyomulnak fel, hogy sokasodnak, torlódnak össze körülöttem ! A nagyok, a dicsők, a fáradhatatlan munkások, nagy eszmék, nagy gondolatok zászlóvivői, a koldusok, a vértanuk egész tömege ! Hivatásuk : lelkesedés ; életük : balsors ; működésük : áldás ; utjuk : a kálváriák utja ; haláluk ; halhatatlanság !

S valjon mindazok, kik itt említve lettek, az irodalom és közönség kölcsönössége mellett tesznek-e tanúságot ? Megjelenésök : vád, — az irodalom nyílt sebe, melyet gyógyítani egy nagy, résztvevő közönség hivatása lenne.

De ime ! derültebbé válik a láthatár. A politikai élet hullámozni kezd s a politika felhasználja az irodalmat és tüntet vele. Megünnepeljük Kazinczy születésének évszázados fordulóját, a széphalmi rozzant lakház azon pontján, hol a nagy ember írószobája volt, dór stýlű templom épül, dicsőítésére emlékpénzeket veretünk s az irodalom hirtelen oly valaminek bizo-

nyul, mely nélkül igaz magyarnak lenni nem lehet, — pártolni kell tehát, ha nem is benső lelki szükségből, legalább merev hazafiságból. Irodalom és közönség összeolvadnak, vagy jobban mondva összekeverednek a nagy nemzeti demonstrációkban. Oh! ez az egész lelkesedés, ezek a hevülések és ölekezések a politikai tüntetés mámorában — maguk is csak tüntetések, minden igazi bensőség nélkül. Divatba jön a nemzeti viselet, a czifra szűrök, a fokosok, az árvalány-hajas kalapok, a sarkantyus csizmák, a Kossuth-csipke, Garibaldi-kelme, a hazafias frázisok, az áldomások, az irodalom. S valóban ennek a közeli időszaknak összes lelkesedése az irodalom iránt nem egyéb, nem más, mint egy nagy mámor — gőze.

S napjainkban? — Mindenki tudja hányadán vagyunk. Sorsunk nem javult, a könyvkiadás a legszomorubb üzletek egyike s oly költsők, mint V a j d a János, hiába álmodoznak egy kis csöndes fészekről s független nyugalomról, nyájas, idylli létről; ezt helyettök rendesen csak a fűszerkereskedők érik el.

De ne fessük a képet túlságos setétre. Annyi tény, hogy az irodalomtörténet, kiváló alakjainak egész tömegét felidézve sem tehet nyílt tanuságot

az irodalom és a közönség kölcsönössége mellett, s hogy állandó, tartós lelkesedések helyett legtöbbször a tüntetés muló hevülései azok, melyek az irodalom iránti változó, hullámzó érdeklődésünket jellemzik. Azt mondják, hogy ennek okait nemzetünk politikai természetében kell keresnünk s hogy a politikai irodalom az, mely a többi irodalmat, különösen a szépirodalmat, elnyomja s hogy ez jól van így! De jegyezzék meg maguknak azok a jó urak, kik oly szerfelett nagyra vannak a politikával, hogy Nagy Sándor összes hőditásaiból nem maradt ránk egyéb, mint az ázsiai páva és Napoleon győzelmeinek nincs más eredménye, mint a merinói juh. Tallayrande összes politikai fondorkodásánál egy jóízű népdal többet ér, Shakspeare pedig minden királyok és politikusok felett fog állani örök időkre!

Csak azok az igazi hatalmak, melyek fen tartják, éltetik s előbbre viszik az emberi szellemet művelődése nagy útján. S ilyen áldásos hatalom az irodalom is. Némi gondolkodás után mily könnyű ezt belátni! De épen erre a „némi gondolkodásra“, erre a „belátásra“ van szükségünk s ezek mellett akként kell művelődnünk, hogy irodalmunkat ne divatos tüntetésből, ne fel-fellobbanó s ismét lelohadó hazafiságból szeretges-

sük, de szeressük érdeme szerint, pártoljuk a benső lelki szükség tiszta vágyakozásával, kötelesség-érzetből, meggyőződésből s állandóan! A multhoz képest nagy haladásokat mutatunk fel minden téren, haladást kell felmutatnunk ezen a téren is s helyre hozni mindazt, a mi vád és mulasztás. Szomorú volna, ha annyi millió magyar közül nem számíthatna néhány százezerre a nemzeti irodalom, ha most nem is, de később, boldogabb időkben. Erre multhatatlanul szükség van, — szükség egy állandó, nagy, értelmes közönségre, hogy becsülettel s büszkén megállhassunk az európai művelt nemzetek sorában, mert mindaddig, míg irodalmunk végkép össze nem forr a nagy közönséggel s ennek művelődési körét a szép, jó, igaz iránti tiszta érzék nem szélesíti ki: nem szólhatunk nemesebb értelemben vett magyar társadalomról.

TARTALOM.

	Lap.
Byron és a jelenkor	1
A szerelem Heine dalaiban	27
Scribe és iskolája	59
Ányos Pál	81
Csokonai és Lillája	115
Berzsenyi Dániel	137
Petőfiről	153
Vajda János	175
Kisfaludy Atala	195
Irodalom és közönség	231

24 / DISB me \$1.-

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

